

อุทยานวรรณคดีกับธรรมเนียมบาลี: การศึกษาเปรียบเทียบ



นางสาวละอองดาว นนทะสร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

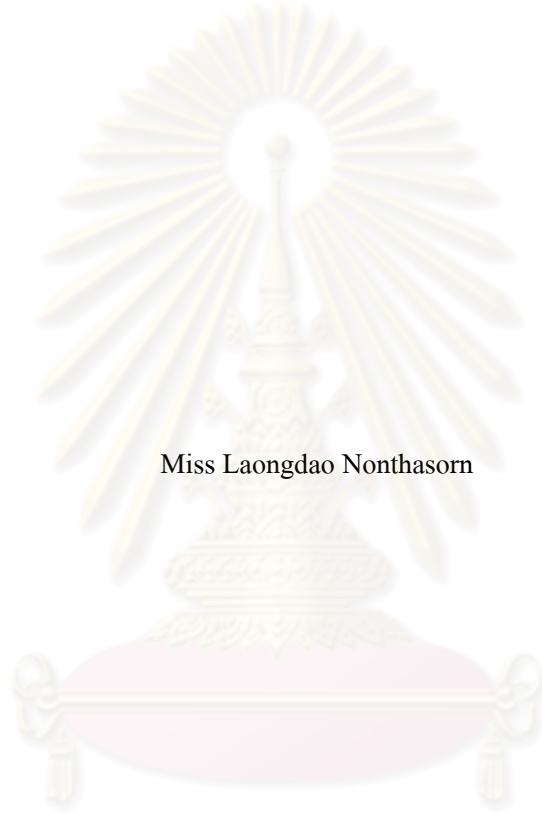
สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

SANSKRIT UDĀNAVARGA AND PĀLI DHAMMAPADA: A COMPARATIVE STUDY



Miss Laongdao Nonthasorn

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in Pali and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

ละอองดาว นนทะสร : อุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทบาลี: การศึกษาเปรียบเทียบ (SANSKRIT UDĀNAVARGA AND PĀLI DHAMMAPADA: A COMPARATIVE STUDY) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ศศ. ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, 139 หน้า.

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติวรรณคดีประเภทคาถาธรรมที่มีเนื้อหาเหมือนกันที่จารึกในภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี คือ อุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทบาลี รวมถึงศึกษาแนวคิดในการจัดวรรคของคัมภีร์ทั้งสองประเภท โดยผู้วิจัยได้ศึกษา (1) เปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคระหว่างธรรมบทสำนวนต่างๆ ที่ใช้ภาษาในอินเดีย 3 สำนวน คือ ธรรมบทบาลี ปัตนะธรรมบท และคานธารีธรรมบท (2) การเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคระหว่างอุทานวรรคภาษาสันสกฤตและคัมภีร์ธรรมบทภาษาบาลี

ผลจากการวิจัยพบว่า จากลักษณะเนื้อหาประเภทร้อยกรองหรือคาถาที่เหมือนกัน และคล้ายกันระหว่างธรรมบทบาลีและอุทานวรรคมีมากถึงประมาณ 330 คาถา และยังมีการพบคาถาที่เหมือนกันเหล่านี้ในส่วนอื่นๆ ในพระไตรปิฎก เช่น ในพระวินัยปิฎก ในพระสุตตันตปิฎกทั้ง 4 นิกาย และในคัมภีร์อื่นๆ ในขุททกนิกาย รวมทั้งคัมภีร์นอกพระไตรปิฎก เช่น เนตติปกรณ์หรือ มิลินทปัญหา เป็นต้น และยังพบคาถาเหล่านี้ในวรรณคดีอื่นๆ ของอินเดียด้วย นอกจากนี้ลักษณะโครงสร้างของคัมภีร์ทั้งสองยังมีความคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีการสลับคำหรือการสลับบาทคาถาให้เห็นบ้าง แต่คัมภีร์ทั้งสองประเภทนี้ น่าจะมีวิวัฒนาการมาจากแหล่งกำเนิดเดียวกันในสมัยพุทธกาล หรืออาจจะก่อนสมัยพุทธกาล ต่อมาจึงมีการรวบรวมเพิ่มเติมและจัดหมวดหมู่ของคาถาภายหลัง จึงมีชื่อวรรคที่เรียกเหมือนกันและต่างกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับพุทธศาสนานิกายต่างๆ ที่สืบทอดคัมภีร์ดังกล่าว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา...ภาษาตะวันออก..... ลายมือชื่อนิสิต..... 2553.....
สาขาวิชา...ภาษาบาลีและสันสกฤต..... ลายมือชื่ออ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา.....2553.....

5080199822: MAJOR PĀLI AND SANSKRIT

KEYWORDS : UDĀNAVARGA / DHAMMAPADA

LAONGDAO NONTHASORN: SANSKRIT UDĀNAVARGA AND PĀLI DHAMMAPADA:
A COMPARATIVE STUDY. ADVISOR : ASST. PROF. PRAPOD
ASSAVAVIRULHAKARN, Ph.D., 139 pp.

It is the aim of this research to study literary history of didactic aphorisms that have the same contents as recorded in in Pāli and Sanskrit namely Sanskrit Udānavarga and Pāli Dhammapada as well as to study the principles in the arrangement of these aphorisms into sections. The research is divided into 2 parts: (1) Comparative studies of principles in the arrangement of the aphorisms into sections among three versions in Indian languages: Pāli Dhammapada, Patna Dhammapada and Gāndhārī Dharmapada. (2) Comparative studies of principles in the arrangement of the aphorisms into sections between Sanskrit Udānavarga and Pāli Dhammapada.

The result of the research shows that Pāli Dhammapada and Sanskrit Udānavarga have 330 Gāthā in common. Some of these Gāthā are also found in other sections of Tipiṭaka, such as, Vinaya-piṭaka, the four Nikāyas and in works in Khuddaka-nikāya as well as non-canonical texts, for example, Nettipakaraṇa or Milindapañhā etc. Some of these verses are found in other works of the Indian literature. Moreover, the arrangement of the sections of both works is quite similar. Words and lines of the same verses are sometimes found in different order. It indicates that both works probably evolved from one source in Buddha's time or even pre-Buddhist. Verses were added and the attempt to arrange them in to sections was later introduced. The names of sections vary depending on schools.

Department : Eastern Languages

Student's Signature *Laongdao*

Field of Study : Pali and Sanskrit

Advisor's Signature *P. Allu*

Academic Year : 2010

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้หาสำเร็จได้ไม่ หากไร้ความเมตตาจาก

พระเดชพระคุณพระราชภาวนาวิสุทธิ เจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย พระเดชพระคุณพระภาวนาวิริยคุณ รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย พระพ่อผู้แนะนำสั่งสอนและเป็นต้นแบบในการฝึกตัวเองชีวิตเป็นเดิมพันเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหา ดร.สมชาย ฐานวุฑฺโฒ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย พระอาจารย์ผู้คอยแนะนำตักเตือนและเป็นต้นแบบในการศึกษา พระมหาวิเชียร นาถโร พระอาจารย์ผู้อำนวยความสะดวกในการศึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประจักษ์ อัสววิรุฬหการ คณบดีคณะอักษรศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สิ้นสกุล หัวหน้าสาขาภาษาบาลีและสันสกฤต อาจารย์ผู้ประสาทความรู้ภาษาสันสกฤตคนแรกแก่ผู้วิจัย และให้คำแนะนำแก่ศิษย์อย่างดียิ่งในทุกๆ เรื่อง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์ผู้ประสาทความรู้เรื่องภาษาบาลี และเปรียบเทียบวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา อาจารย์ ดร.ชาญวิทย์ ทัดแก้ว อาจารย์ผู้ชี้แนะแนวทางของงานวิจัยชิ้นนี้ให้แก่ผู้วิจัย รศ.ดร.ประเทือง ทินรัตน์ อาจารย์ผู้แนะนำเรื่องการใช้ภาษาในวิทยานิพนธ์ ผศ.นอ.หญิง ดร.ทัศนศรี เสมียนเพชร อาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรช่วยเหลือค้นคว้าตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องรวมทั้งให้กำลังใจอย่างดียิ่งแก่ผู้วิจัย อาจารย์ ดร.เมธี พิทักษ์ธีรธรรม อาจารย์ ดร. สุชาดา ศรีเศรษฐวรกุล อาจารย์ประจำสถาบันธรรมชัย ผู้ค้นคว้าหาตำราและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งแปลเอกสารภาษาญี่ปุ่น อาจารย์ ดร.อักษรอนงค์ อัครเสนา บุศยพงศ์ชัย อาจารย์ผู้แปลเอกสารภาษาอังกฤษ อาจารย์ธนุวรรณ อัมพพันธุ์ อาจารย์ผู้แปลเอกสารภาษาฝรั่งเศส อาจารย์สมพรนุช ต้นศรีสุข อาจารย์ผู้แปลเอกสารภาษาเยอรมัน

คุณสะอาด ไชยวรรณ และคุณธีรเดช ไชยวรรณ กัลยาณมิตรผู้ช่วยเหลือในทุนการศึกษาและอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ คุณสุธิดา จินดาภิจนกุล กัลยาณมิตรผู้ประสานงานจัดหาตำราและประสานงานแปลเอกสารภาษาอังกฤษ คุณสิรินญาดา พรตระกูลเสรี เพื่อนผู้ร่วมชั้นเรียน และช่วยเหลือเกื้อกูลในการเรียนและการค้นคว้า นื่องๆ สมาชิกห้องสมุดสถาบันธรรมชัย ที่ช่วยค้นคว้าตำราที่เกี่ยวข้อง

คุณพ่อคุณแม่ ผู้เป็นครูคนแรกที่ยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อให้ลูกได้ก้าวเดินในเส้นทางชีวิตอย่างดีเยี่ยมและมีคุณค่าที่สุด พี่ๆ น้องๆ ที่หมั่นแวะมาเยี่ยมเยียน และขยันหาของฝากหอบมาให้ด้วยสายใยแห่งความผูกพัน

สารบัญ

| | หน้า |
|--|------|
| บทคัดย่อภาษาไทย..... | ง |
| บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... | จ |
| กิตติกรรมประกาศ..... | ฉ |
| สารบัญ..... | ช |
| คำอธิบายคำย่อและสัญลักษณ์..... | ญ |
| บทที่ | |
| 1 บทนำ..... | 1 |
| 1.1 ความเป็นมาของปัญหา..... | 1 |
| 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย..... | 3 |
| 1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... | 3 |
| 1.4 วิธีดำเนินการวิจัย..... | 3 |
| 1.5 ขอบเขตของการวิจัย..... | 3 |
| 1.6 สมมติฐานการวิจัย..... | 4 |
| 1.7 ต้นฉบับที่ใช้ในงานวิจัย..... | 4 |
| 2 วรรณคดีประเภทคาถาธรรม..... | 5 |
| 2.1 เปรียบเทียบชื่อคัมภีร์ในขุททกนิกาย (กมุทราคม) ในสายเถรวาท 3 สาย..... | 10 |
| 2.2 คัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ ที่ใช้ภาษาในอินเดีย..... | 13 |
| 2.2.1 ความหมายของ “ธรรมบท”..... | 13 |
| 2.2.2 ประวัติความเป็นมาของ “ธรรมบท”..... | 15 |
| 2.2.3 ภูมิหลังคัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ ที่ใช้ภาษาในอินเดีย..... | 17 |
| 2.2.3.1 ธรรมบทบาลี (Pāli Dhammapada)..... | 17 |
| 2.2.3.2 ปัตนะธรรมบท (Patna Dharmapada)..... | 18 |
| 2.2.3.3 กานธารีธรรมบท (Gāndhārī Dharmapada)..... | 19 |
| 2.2.3.4 อุทานวรรค (Udānavarga)..... | 20 |
| 2.2.3.4.1 ความหมายของ “อุทานวรรค”..... | 20 |

| บทที่ | หน้า |
|--|------|
| 2.2.3.4.2 ประวัติความเป็นมา..... | 22 |
| 2.3 คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ธรรมบท หรือคัมภีร์อุทานวรรค..... | 24 |
| 2.3.1 อุทาน (Udāna)..... | 24 |
| 2.3.1.1 ความหมายของ “อุทาน”..... | 24 |
| 2.3.1.2 ประวัติความเป็นมา..... | 25 |
| 3 ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ของวรรณคดี..... | 27 |
| 3.1 ความหมายของคำว่า “วรรค”..... | 30 |
| 3.2 ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นชื่อคัมภีร์หรือส่วนของคัมภีร์..... | 31 |
| 3.3 ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เกิดจากการรวมกลุ่มคาถา..... | 34 |
| 3.4 ลักษณะการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ อุทานวรรค และอุทาน (บาลี).... | 35 |
| 3.4.1 ธรรมบทบาลี (Pāli Dhammapada)..... | 35 |
| 3.4.2 ปัตนะธรรมบท (Patna Dharmapada)..... | 36 |
| 3.4.3 กานธารีธรรมบท (Gāndhārī Dharmapada)..... | 37 |
| 3.4.4 อุทานวรรค (Udānavarga)..... | 38 |
| 3.4.5 อุทาน (Udāna)..... | 40 |
| 4 แนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ..... | 44 |
| 4.1 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่เหมือนกัน..... | 46 |
| 4.2 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัน..... | 54 |
| 4.3 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคโดยเปรียบเทียบโครงสร้างตำแหน่งคำในคาถา..... | 63 |
| 5 แนวคิดการจัดวรรคระหว่างธรรมบทบาลีและอุทานวรรค..... | 67 |
| 5.1 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่เหมือนกัน..... | 69 |
| 5.2 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัน..... | 86 |
| 5.3 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคโดยเปรียบเทียบโครงสร้างตำแหน่งคำในคาถา..... | 98 |
| 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ..... | 103 |
| 6.1 สรุป..... | 103 |
| 6.2 ข้อเสนอแนะ..... | 104 |

| บทที่ | หน้า |
|--|------|
| รายการอ้างอิง..... | 105 |
| ภาคผนวก..... | 110 |
| ภาคผนวก ก เปรียบเทียบโครงสร้างธรรมบทสำนวนต่างๆ (โดยมีธรรมบทบาลี เป็นบรรทัดฐาน)..... | 111 |
| ภาคผนวก ข เปรียบเทียบคาถาที่เหมือนกันระหว่างอุทานวรรคสันสกฤตและอุทาน บาลี..... | 130 |
| ภาคผนวก ค การศึกษาเปรียบเทียบภาษาในคัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ..... | 133 |
| ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์..... | 138 |



ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำอธิบายคำย่อและสัญลักษณ์

| | |
|---------|---|
| AN | Aṅguttara-nikāya |
| Bhī-Vin | Bhikṣunī-Vinaya |
| DA | Dīgha-āgama |
| Divy | Divyāvadāna |
| DN | Dīgha-nikāya |
| Dhp | Dhammapada Pāli |
| Dhp-a | Dhammapadaṭṭhakathā |
| Dhp Be | Dhammapada, Chaṭṭhasaṅgāyana edition |
| Dpv | Dīpavansa |
| EA | Ekottara-āgama |
| GDhp | Gāndhārī Dharmapada |
| Itiv | Itivuttaka |
| J | Jātaka |
| Jm | Jātaka Mālā |
| MA | Majjhima-āgama |
| Mil | Milindapañho |
| MN | Majjhima-nikāya |
| Mv | Mahāvastu |
| Netti | Nettipakaraṇa |
| PDhp | Patna Dhammapada |
| PTS | The Pali Text Society |
| SA | Saṅyutta-āgama |
| SN | Saṅyutta-nikāya |
| Sh | The Buddhist Hybrid Sanskrit Dharmapada |
| Sn | Sutta nipāta |
| Tha | Theragāthā |
| Thī | Therīgāthā |
| Ud | Udāna |
| Uv | Udānavarga |
| Vin,V | Vinayaṭṭhaka |

คำชี้แจงในการใช้สัญลักษณ์

| | | |
|--------------|---------|--|
| Uv XXXIII.17 | หมายถึง | คาถาที่ 17 ในวรรคที่ 33 ในคัมภีร์อุทานวรรค |
| Dhp XX.11b | หมายถึง | บาทคาถา b ในคาถาที่ 11 ของวรรคที่ 20 ในคัมภีร์ ธรรมบทบาลี |
| Ud III.6 | หมายถึง | พระสูตรที่ 6 ในวรรคที่ 3 ในคัมภีร์อุทาน |

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

ประเทศไทยมีการนับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน การศึกษาภาษาคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎกภาษาบาลี ยังกว้างขวางในวงการคณะสงฆ์ไทยและยังมีให้เห็นกันจนถึงปัจจุบัน เป็นที่รู้และกล่าวกันโดยทั่วไปว่า ภาษาบาลีคือภาษาที่จารึกคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาท ส่วนภาษาสันสกฤตคือภาษาที่จารึกคัมภีร์ของฝ่ายมหายาน การกล่าวในลักษณะนี้อาจจะเป็นการกล่าวที่ด่วนสรุปเกินไป เพราะทัศนคติทางการศึกษาภาษาคัมภีร์ที่มีจำกัด หรือถูกครอบงำอยู่ในวงแคบก็อาจจะเป็นไปได้ ทัศนคติในแบบของเถรวาทจะจำกัดอยู่ในกรอบและเคร่งครัด แต่ยังมีนิกายสรวาสติวาทซึ่งเป็นนิกายเถรวาทอีกนิกายหนึ่งที่จารึกคัมภีร์หรือจารึกพระไตรปิฎกเป็นภาษาสันสกฤต (พระมหาสมชัย กุศลจิตฺโต, 2539: 10) จากหลักฐานที่ยืนยันว่า นิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาคัมภีร์บันทึกพระพุทธวจนะแล้ว ยังมีนิกายสรวาสติวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาคัมภีร์บันทึกพระพุทธวจนะ ที่มีความเก่าแก่ใกล้เคียงกับเถรวาท การที่นิกายสรวาสติวาทใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาคัมภีร์ต่างๆ ที่ดูเหมือนพระพุทธเจ้าต้องการให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชนชาวบ้านทั่วไป ทรงให้ความเสมอภาคกับพุทธศาสนิกชนทุกชั้นวรรณะมีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสวงหาความรู้ ซึ่งไม่เหมือนกับศาสนาอื่นๆ มี พราหมณ์ หรือฮินดูเป็นต้น ที่ให้ความสำคัญกับภาษาสันสกฤตโดยมุ่งศึกษากันเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูง ปิดโอกาสกับกลุ่มชนชั้นต่ำมีสุทรจันฑาลเป็นต้น ทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทรงจำและถ่ายทอดพุทธพจน์ด้วยภาษาของตน ไม่ยกกล่าวโดยฉันท การจารึกเป็นภาษาสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาท อาจจะสันนิษฐานได้ว่า นิกายสรวาสติวาทต้องการให้พระพุทธศาสนาสามารถครองใจพุทธศาสนิกชนชั้นสูงของสังคมด้วยก็อาจจะเป็นไปได้

หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก คงไม่มีคัมภีร์ใดที่มีการแปลออกสู่ภาษาต่างๆ มากที่สุดเท่ากับคัมภีร์ธรรมบท ความนิยมเหล่านี้คงมีมาแต่โบราณกาล เพราะมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกของนิกายต่างๆ ธรรมบทจึงเป็นคัมภีร์ที่มีสำนวนแตกต่างกันตามการเผยแพร่ธรรมของแต่ละนิกาย คัมภีร์ธรรมบทเป็นการรวบรวมบทธรรมต่างๆ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธภาษิตแก่บุคคลต่างๆ ต่างกรรม ต่างวาระ ต่างสถานที่ เป็นบทธรรมสั้นๆ ในรูปปลาตา ประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง ตามหลักฉันทลักษณ์ ผู้อ่านสามารถจดจำได้ง่าย มีความไพเราะลึกซึ้ง แต่ละบทในธรรมบทล้วนเป็นสังขธรรม คัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ จะมี

จำนวนคาถา การแบ่งวรรค โครงสร้างการวางคำในคาถา ที่แตกต่างกัน เช่น ธรรมบทฉบับภาษาบาลี มี 423 คาถา แบ่งเป็น 26 วรรค, ธรรมบทฉบับมหาสาวมิกะ หรือ ปัตนะธรรมบท มี 414 คาถา แบ่งเป็น 22 วรรค, ธรรมบทภาษาคานธารี หรือ คานธารีธรรมบท มี 540 คาถา แบ่งเป็น 26 วรรค, คัมภีร์ที่มีลักษณะคล้ายธรรมบทที่บันทึกเป็นภาษาสันสกฤต เรียกว่า อุทานวรรค มี 1,050 คาถา แบ่งเป็น 33 วรรค เป็นต้น

ธรรมบทในแต่ละสำนวน จะมีการลักษณะการจัดเรียงเนื้อหาคาถา นำมาจัดรวมไว้ในวรรคต่างกัน บางคาถาอาจจะจัดได้มากกว่า 1 วรรค หรือภาษาที่ใช้ในการบันทึกพระธรรมวินัยในยุคแรกๆ มิได้มีแต่ภาษาบาลี โดยทั่วไป เราทราบกันแต่เพียงว่า ภาษาที่จารึกคัมภีร์ของนิกายเถรวาทคือภาษาบาลี ส่วนภาษาที่จารึกคัมภีร์ของนิกายมหายานคือภาษาสันสกฤต แต่ยังมีนิกายเถรวาทอีกนิกายหนึ่ง คือ นิกายสรราวาสติวาท ที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาคัมภีร์ ภาษาสันสกฤตที่นิกายนี้ใช้ ก็เป็นภาษาสันสกฤตแบบพหุท คือ สันสกฤตพันทาง* (Hybrid Sanskrit) หรือ สันสกฤตผสมกับบาลี (Mixed Sanskrit) มิใช่สันสกฤตมาตรฐาน (Classical Sanskrit)

ประพจน์ อัสววิรุพหการ (2535) ได้ศึกษาไว้ว่า คัมภีร์ธรรมบท-อุทานวรรค มีการแปลเป็นภาษาจีนหลายสำนวน นอกจากนี้อุทานวรรคยังมีการแปลเป็นภาษาทิเบตด้วย การแปลในแต่ละสำนวน ผู้แปลอาจจะเพิ่มเติมคาถาหรือจำนวนวรรค หรืออาจจะแต่งหรือแปลอรรถคาถาเพิ่มเติมบ้าง การแปลของคัมภีร์ทั้งสอง แม้จะพิจารณาข้อั้ววรรค จำนวนวรรค จำนวนคาถา มิไม่เท่ากัน แต่ก็มิข้อั้ววรรคและคาถาในวรรคที่ตรงกันมากพอสมควร เช่น ยมกวรรค (ยคุวรรค), อัปปมาทวรรค (อประมาทวรรค), จิตตวรรค (จิตตวรรค), ภิกขุวรรค (ภิกษุวรรค), พราหมณวรรค (พราหมณวรรค) เป็นต้น และยังมีอีกหลายวรรคที่ชื่อต่างกันแต่มีความหมายว่าเป็นวรรคเดียวกัน เช่น พุทธวรรค กะตถาคตวรรค เป็นต้น

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษาคัมภีร์ธรรมบทที่ใช้ภาษาในอินเดีย 4 สำนวน คือ คัมภีร์ธรรมบทบาลี คัมภีร์ปัตนะธรรมบท คัมภีร์คานธารีธรรมบท และคัมภีร์อุทานวรรคสันสกฤต โดยจะศึกษาถึงลักษณะของวรรณคดีประเภทคาถาธรรม, ภูมิหลังของวรรณคดี, ลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ที่ปรากฏในวรรณคดี, เปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบท 3 สำนวน คือ คัมภีร์ธรรมบทบาลี คัมภีร์ปัตนะธรรมบท และคัมภีร์คานธารีธรรมบท, เปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์อุทานวรรคสันสกฤต, ศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์และภาษาในวรรณคดี สรุปและเสนอแนะ ทั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์เพื่อหา

* ภาษาสันสกฤตสามารถแบ่งได้เป็น 2 ยุค (วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์, 2526: 100) คือ ยุคสันสกฤตพระเวท และยุคสันสกฤตแบบฉบับ แต่ถ้านับยุคที่ภาษาสันสกฤตผสมกับภาษาถิ่นปรากฏด้วย ก็จะเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งยุค เรียกว่า ภาษาแบบพันทาง (Hybrid Sanskrit) หรือสันสกฤตแบบผสม (เอกฉัต จารุเมธีชน, 2540: 17)

ความสัมพันธ์ของคัมภีร์ และเพื่อศึกษาถึงความเป็นไปได้ของแหล่งกำเนิดของคัมภีร์ รายละเอียดได้แบ่งเป็นบทๆ ตั้งแต่บทที่ 2 เป็นต้นไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบอุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทบาลีไว้ 2 ประการ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของอุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทบาลี และคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นที่ใช้ภาษาในอินเดีย
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดในการจัดแบ่งวรรคในอุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทบาลี และคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นที่เกี่ยวข้อง

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์สุภายิต
2. ทำให้เข้าใจการสืบทอดวรรคคดีที่เป็นคาถาสุภายิตสันสกฤตและบาลี

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับอุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทบาลีและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

1. นำข้อมูลที่รวบรวมได้มาศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบ
2. อภิปรายและสรุปผล

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้จำกัดขอบเขตเอกสารที่วิจัยเฉพาะคัมภีร์ธรรมบทและคัมภีร์ที่มีลักษณะเนื้อหาคล้ายธรรมบท 4 สำนวน เป็นคัมภีร์ที่ใช้ภาษาในอินเดีย คือ คัมภีร์ธรรมบทบาลี คัมภีร์ปิตนะธรรมบท คัมภีร์คานธารีธรรมบท และคัมภีร์อุทานวรรคสันสกฤต โดยแบ่งกลุ่มการศึกษา 2 กลุ่ม

คือศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบท 3 ส่วน และศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทาลีและคัมภีร์อุทานวรรคเป็นสำคัญ

1.6 สมมุติฐานการวิจัย

แนวคิดที่จะจัดแบ่งวรรคของอุทานวรรคสันสกฤตกับธรรมบทาลีใกล้เคียงกัน อาจจะสันนิษฐานได้ว่ามีคัมภีร์ต้นฉบับเดียวกัน ส่วนความแตกต่างกันเป็นไปตามภูมิภาคและภาษาที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับการรวบรวมและเรียบเรียง

1.7 ต้นฉบับที่ใช้ในการวิจัย

1. ธรรมบทาลี ฉบับ Dhammapada [Dhp]: Pali Text Society [PTS] Edited by O. von Hinüber and K.R. Norman
2. ปัตนะธรรมบท ฉบับ Margaret Cone
3. กานธารีธรรมบท ฉบับ John Brough
4. อุทานวรรค ฉบับ Udānavarga [Uv]: Edited by Franz Bernhard

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

วรรณคดีประเภทคาถาธรรม

พระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาล เป็นพระพุทธศาสนาที่มีเอกภาพ มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง เพราะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศูนย์กลางใจ เหล่าภิกษุสงฆ์สาวกทรงจำธรรมะที่ได้สดับไว้ในลักษณะการท่องจำคำสอนหรือที่เรียกว่า มุขปาฐะ ได้มีการสืบทอด และเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อๆ กันมาในลักษณะการท่องจำ ต่อเมื่อสังฆมณฑลได้เจริญเติบโตขึ้นเรื่อยๆ เพราะมีพระภิกษุบวชใหม่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จึงจำเป็นต้องนำหลักธรรมมาจัดเรียบเรียงให้เข้าใจง่าย ยังมีกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หลายกลุ่มกระจายกันอยู่ตามสถานที่ต่างๆ ความต้องการในการศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังมีมากขึ้นด้วยเช่นกัน จึงได้มีการเริ่มจัดหรือรวบรวมหลักธรรมเพื่อสะดวกและง่ายต่อการท่องจำ ในสมัยพุทธกาลได้มีการจัดหลักธรรมเป็น 9 ประเภท อันประกอบด้วย สุตตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อพภูตธรรม เวทลละ แต่ในสมัยนั้นเรียกว่า ธรรม 9 ประเภท หรือ ธรรมมีองค์ 9 ต่อมาในสมัยหลังพุทธกาลมีการชื่อเรียกต่างกันเป็นต้นว่า นวัคคัตตสาสน์บ้าง นวัคคพุทธวจนะบ้าง นวัคคชินภาสิตบ้าง (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 12) หรือการจัดพระพุทธรวจนะของพระบรมศาสดาเป็น 12 ประเภท เรียกว่า ทวาทสาถคพุทธวจนะ* ได้แก่ สุตระ เคยะ เวชยาภรณ์ คาถา อุทาน นิทาน อิติวุตตกะ ชาตก ไวปุละยะ อทกุตธรรม อวทาน อุปเทศ (ส่วนที่เพิ่มจากนวัคคัตตสาสน์ คือ นิทาน อวทาน อุปเทศ)

หลังพุทธปรินิพพาน 100 ปี เป็นต้นมา พระพุทธศาสนามีการแยกเป็นนิกายต่างๆ คือ ช่วงเวลาตั้งแต่ 350 ปีก่อนคริสตกาล ถึง 100 ก่อนคริสตกาล (Dutt, 1930: 1) เบื้องต้นมีการแยกนิกายออกเป็น 2 นิกาย คือ นิกายมหาสังฆิกะ และนิกายเถรวาท จากนั้นอีก 100-200 ปี นิกายเถรวาทก็แยกนิกายย่อยเป็นอีก 18 นิกาย (พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, 2553: 13) พระธรรมสังคายนาคจารย์ผู้เป็นสาวกนิกายได้นำหลักธรรมไปเผยแผ่ตามนิกายของตนเอง แต่ละนิกายอาจมีการรวบรวม เพิ่มเติม เน้นย้ำหลักธรรมตามปรารถนา จนในที่สุดหลักธรรมที่มาจากจุดกำเนิดเดียวกัน ผ่านกาลเวลาและประวัติศาสตร์อันยาวนานกลายเป็นคัมภีร์ที่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะตัวของแต่ละนิกาย เป็นไปได้ว่าหลักธรรมหรือคัมภีร์ที่ตกทอดมาถึงยุคปัจจุบัน ล้วนได้รับอิทธิพลส่วนใดส่วนหนึ่งมาจากแต่ละนิกายไม่มากก็น้อย และในบางส่วนอาจจะไม่ใช่หลักธรรมที่มีเนื้อหาดั้งเดิมใน พระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล อาจจะเป็นการผสมกันระหว่างคัมภีร์ในสมัยพุทธกาล

* dvādaśāṅgabuddhāvacaṇa: sūtra geyā vyākaraṇa gāthā udāna nidāna ityukta jātakā vaipulyā adbhutadharma avadāna upadeśa (Lamotte, 1988: 145-147)

และอิทธิพลเฉพาะตนของแต่ละนิกาย แม้ว่าคัมภีร์ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามแต่ละนิกาย แต่ก็ไม่ได้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ยังมีส่วนที่สืบทอดมาจากสมัยพุทธกาลเช่นกัน และมีไม่น้อยที่พยายามเน้นการรักษาต้นฉบับเดิม

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ (2523: 13) ศึกษาไว้ว่า พระพุทธศาสนาแขนงนิกายต่างๆ มีคัมภีร์สำคัญ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก ส่วนที่เป็นคัมภีร์พุทธศาสนาดั้งเดิม คือ พระวินัยปิฎก ยกเว้นคัมภีร์ปริวาร พระสูตรตันตปิฎก 4 นิกายแรก และกลางคัมภีร์ในขุททกนิกาย คือ ธรรมบท สุตตนิบาต คัมภีร์ส่วนนี้รวบรวมแล้วเสร็จประมาณศตวรรษที่ 4-5 ก่อนคริสตกักราช

Mizuno (1982) ศึกษาไว้ว่า การจะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องคัมภีร์ในพุทธศาสนาในยุคพุทธกาล ควรนำเอาคัมภีร์ต่างๆ ในแต่ละนิกายมาเปรียบเทียบวิเคราะห์ว่า ส่วนใด คือ ส่วนเดิม ส่วนใด คือ ส่วนที่เพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงมา เพื่อดูการเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงของคัมภีร์นั้นๆ เป็นสิ่งจำเป็นที่ควรให้ความสำคัญ เพราะแต่ละนิกายต่างก็สืบทอดมาจากในสมัยพุทธกาล เพียงแต่อยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกัน ภาษาที่นำมาใช้ในคัมภีร์จึงมีความแตกต่างกัน ได้มีการค้นพบคัมภีร์จารึกไว้ในหลายภาษา ได้แก่ บาลี สันสกฤต ปรากฤต จีน ทิเบต เป็นต้น ในกลุ่มภาษาต่างๆ เหล่านี้ กลุ่มที่มีเนื้อหาค่อนข้างครบบริบูรณ์ส่วนใหญ่คือกลุ่มชุดคัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ส่วนแปลภาษาจีน เพราะฉะนั้น หากจะกล่าวถึงคัมภีร์ในพุทธศาสนาในยุคพุทธกาล ควรจะมุ่งเน้นศึกษาคัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตสำนวนแปลภาษาจีน ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์ในยุคพุทธกาลที่เก่าแก่ที่สุดที่หลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นการเรียกชื่อนี้ในสมัยหลังพุทธกาล แต่ในสมัยพุทธกาลเรียกว่า ธรรมและวินัย หรือ พรหมจรรย์ (วินยปิฎก มหาเวคโค เล่มที่ 4, 2550: 39-40 และ สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกายสุส มหาเวคโค เล่มที่ 10: 181) หลักฐานการรวบรวมพระพุทธรวณะได้มีรูปแบบต่างๆ เท่าที่หลักฐานปรากฏนั้น รูปแบบการแบ่งเป็นนวัคสัตตศาสนาเป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดมีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล (ในสมัยพุทธกาลเรียกว่า พระพุทธรวณะหรือธรรม, คำว่า นวัคสัตตศาสนา มีใช้ในภายหลังพุทธกาล) หรือการจัดรวบรวมจัดแบ่งเป็นวรรค เช่น อัญฐกวรรค (พระวินยปิฎก มหาวรรค ภาค 2, เล่ม 5: 26) หรือการแบ่งเป็นหมวดหมู่ (ศึกษารายละเอียดจากสังคิติสูตร พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11 ข้อ 221-263, หน้า 158-189) เป็นต้น ล้วนมีหลักฐานในพระไตรปิฎกว่ามีเค้าการแบ่งแบบต่างๆ เหล่านี้ในสมัยพุทธกาล ต่อมา มีการนำนวัคสัตตศาสนา มาจัดแบ่งใหม่ เช่น ในคัมภีร์ที่ปวงศ์* (Dpv 4.14-16) กล่าวว่า พระอรหันต์ 500 รูป ได้นำนวัคสัตตศาสนา มาจัดโครงสร้างใหม่เป็น 4 นิกาย

* หลัง ค.ศ. 350 (Hinüber, 1997: p.89)

มากมาย ขุททกปาฐะน่าจะเป็นหนังสือสวดมนต์ของศรีลังกา เป็นการเลือกบทสวดมนต์ที่นิยมมารวมไว้เป็นเหมือนคล้ายกับตำราสวดมนต์ ภายหลังจากได้มีการนำมาไว้ในขุททกนิกาย เนื่องจากเป็นที่นิยมกันมาก จึงนำมาไว้ในนิกายดังกล่าว จะเห็นได้จาก มิลินทปัญหาลบับพม่าที่นำมารวมไว้เป็นคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎก ในขณะที่ฉบับไทย ฉบับลังกา หรือ ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ ไม่มีเหตุที่นำมารวมไว้ในพระไตรปิฎกนั้น น่าจะมาจากมุมมองว่า คัมภีร์เหล่านี้มีความสำคัญมาก ทั้งๆ ที่ผู้รวบรวมผู้นำคัมภีร์เหล่านี้มาไว้ในพระไตรปิฎกนั้นทราบว่าเป็นคัมภีร์ที่เกิดในยุคหลังและไม่มีเจตนาเป็นประเด็นอื่นเป็นต้นว่า รวมไว้ในพระไตรปิฎกเพื่อให้สาธุชนเชื่อว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทั้งที่ทราบว่าเป็นคัมภีร์ที่เกิดในยุคหลัง แต่รวมไว้ในพระไตรปิฎกเพราะเห็นว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญเท่านั้น เพราะถือตามหลักมหาปเทศ 4 ที่ว่า คำสอนใดที่สอดคล้องกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ถือว่านำมารวบรวมไว้ด้วยกันได้

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า จากการรวบรวมคำสอนของพระศาสดาจากคำสอนในสมัยพุทธกาลที่เรียกว่า ธรรม และต่อมาในภายหลังเรียกว่า นวสังคตศาสนา หรือทวาทศกพุทธวจนะนั้น มีการจัดแบ่งเป็น 5 นิกายในสมัยหลังพุทธกาลนั้น และอาจจะมีการนำเนื้อหาเพิ่มเติมตามการเห็นควรของพระเถระผู้เป็นศาสนิกนิกายนั้นๆ ตามหลักมหาปเทศ 4 ในภายหลังก็ยังมีชื่อในนวสังคตศาสนาที่ปรากฏให้เห็นเป็นชื่อคัมภีร์ต่างๆ ที่ปรากฏในขุททกนิกาย ทำให้ผู้สนใจใฝ่รู้ในพระพุทธศาสนาได้มีแนวทางในการศึกษาต้นเค้าของคำสอนของพระศาสดาได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระไตรปิฎกในแต่ละฉบับมีการปิดต้นฉบับไม่เหมือนกัน อย่างฉบับไทย ฉบับลังกา หรือฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ อาจจะปิดต้นฉบับเสร็จแล้วในขณะที่ฉบับพม่ายังไม่มีการปิดต้นฉบับก็อาจจะเป็นไปได้

นักวิชาการส่วนใหญ่มีมุมมองว่า นวสังคตศาสนา หรือทวาทศกพุทธวจนะ เป็นพระพุทธรวณะที่กระจายอยู่ใน 4 นิกาย คือ ทีฆนิกาย, มัชฌิมนิกาย, สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย (ทีรฆาคม, มัชฌิมาคม, สัมยุตตาคม และเอโกตตราคม) เท่านั้น ส่วนขุททกนิกายเกิดในยุคหลังพุทธกาล ซึ่งประกอบด้วยคัมภีร์ ชาดก มหานิเทศ จูพนิทเทศ ปฏิสัมภิตามรรค สุตตนิบาต ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา อุပါတาน ขุททกปาฐะ จริยาปิฎก พุทธวงศ์ ยกเวณ สุตตนิบาต และธรรมบท ที่จัดเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคดั้งเดิมเหมือนกับพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกทั้ง 4 นิกาย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีการรวบรวมประมวลศตวรรษที่ 4-5 ก่อนคริสตศักราช (Kern, 1974: 1)

จากการรวบรวมพระพุทธรวณะ จัดเป็นนวสังคตศาสนา และทวาทศกพุทธวจนะนั้น ในขั้นต้นเป็นการรวมข้อวัตรปฏิบัติสำหรับหมู่สงฆ์ ต่อมา เป็นพระวินัยปิฎกและ

พระสูตรตันตปิฎก มิได้มีการรวบรวมที่แล้วเสร็จในครั้งเดียว เพราะคัมภีร์เหล่านี้ยังมีความแตกต่างในด้านภาษา เนื้อหา หลักการจัดวรรคหรือหมวดหมู่

และจากการศึกษางานวิจัยของ Chizen Akanuma เรื่อง *The Comparative Catalogue of Chinese Āgamas & Pāli Nikāyas* ที่ศึกษาเปรียบเทียบนิกายในฝ่ายบาลีกับอาคมในฝ่ายสันสกฤตนั้น สรุปได้ว่า พระสูตรที่ปรากฏในนิกายของบาลีและในอาคมของสันสกฤตนั้น มาจากต้นกำเนิดเดียวกัน มีการจัดโครงสร้างเป็น 4 ส่วนหลักเหมือนกัน แต่การแบ่งพระสูตรเป็น 4 นิกาย (อาคม) หลักมีส่วนที่แตกต่างกัน ส่วนที่ไม่สามารถนำมาจัดเข้าใน 4 นิกายได้ จึงได้รวบรวมไว้ในนิกายใหม่เป็นนิกายที่ 5 คือ ขุททกนิกาย ถือเป็นนิกายที่เกิดจากการรวบรวมคัมภีร์ใหม่ๆ แล้วไม่สามารถนำมารวมไว้ในอีก 4 นิกายข้างต้นได้ (ผู้สนใจในรายละเอียดสามารถศึกษาได้จากงานวิจัยดังกล่าว)

แต่ในการรวบรวมคัมภีร์ต่างๆ ในขุททกนิกายที่ถือเป็นคัมภีร์ที่เกิดในชั้นหลังนั้น ก็มีคัมภีร์ธรรมบทและสูตรนินบาต เป็นคัมภีร์ที่จัดไว้ในขุททกนิกายเหมือนกัน แต่เป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนายุคพุทธกาล เป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะการรวบรวมคาถาต่างๆ ขึ้นจัดเป็นวรรคตอนเป็นหมวดหมู่ มีการรวบรวมแล้วเสร็จก่อนการแยกออกเป็นนิกายต่างๆ เพราะคัมภีร์ทั้งสองนี้เกิดในสมัยพุทธกาล Geiger (1916) จัดประเภทคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นบทร้อยกรองหรือคาถาเป็นภาษาบาลีในชั้นที่ต่ำกว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าอีก 3 ประเภท คือ แบ่งชั้นความเก่าใหม่ของภาษาบาลีออกเป็น 4 ลำดับ ได้แก่ ภาษาบาลีที่ใช้ในคาถา,* ภาษาบาลีที่ใช้เป็นเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วในพระไตรปิฎก, ภาษาบาลีที่ใช้ในอรรถกถา และภาษาบาลีที่ใช้ในคัมภีร์ยุคหลังๆ จนถึงปัจจุบัน

การที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมในต่างสถานที่ ต่างโอกาส ต่างวาระ หรือต่างเหตุการณ์ ทำให้คำสอนนั้นยากในการศึกษา หรือการท่องจำ (มุขปาฐะ) จึงได้เกิดความพยายามที่จะรวบรวมคำสั่งสอน พยายามจัดคำสั่งสอนไว้เป็นหัวข้อเฉพาะๆ การรวบรวมคำสอนในยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญขึ้นและมีการเผยแผ่ขยายไปทุกๆ ที่ เหล่าคณะสงฆ์ที่อยู่ในที่ต่างๆ ก็พยายามรวบรวมคำสอนเป็นคัมภีร์ประจำกลุ่มของตน จนเป็นเหตุให้เกิดเป็นพระพุทธศาสนาสำนักต่างๆ มากมาย ถึง 17-18 สำนัก (Kulupahana, 1976: 100)

ในช่วงที่พระพุทธศาสนาแยกเป็นนิกายๆ คัมภีร์ประเภทคาถาธรรม แม้จะกระจัดกระจายอยู่ในส่วนต่างๆ ของพระไตรปิฎก แต่ละนิกายพยายามที่จะนำมาจัดหมวดหมู่รวมเป็นบทร้อยกรอง จัดวรรคตอน สันนิษฐานว่าอาจจะพยายามรวบรวมในลักษณะที่คล้ายกับนวังคสัตถุ

* ภาษาคาถาหรือร้อยกรอง ภาษาในระดับนี้ใช้รูปคำต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากภาษาไวทิกะในคัมภีร์พระเวทอันเป็นบันทึกทางศาสนาของชาวอารยันที่เก่าที่สุด และจะมีรูปคำนี้แทรกอยู่ค่อนข้างพอควรในภาษาคาถา เพราะภาษาคาถานั้นเป็นภาษาที่บันทึกครั้งแรกสุดของบาลีเพื่อสะดวกแก่การท่องจำมุขปาฐะเป็นหลัก (ปฐมพงษ์ งามล้วน, พระมหา, 2534: 34)

ศาสนาและทวาทศางคพุทธวจนะ เพราะมีชื่อคัมภีร์ในขุททกนิกายหลายๆ คัมภีร์คล้ายกันกับใน นวังกัสตฤศาสน์ เช่น สุตตนิบาต อิติวุตตกะ ธรรมบทคาถา เถรคาถา เถรีคาถา อุทาน เป็นต้น

สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2526: 16-17) ศึกษาไว้ว่า ผลงานในรูปคาถานี้ คงไม่ใช่พระวจนะ โดยตรงของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าน่าจะมีได้สั่งสอนธรรมด้วยการจับถ้ำนำโศลก เข้าใจ น่าจะเป็นผลงานของพระอริยสาวกผู้ศึกษาธรรมโดยตรงกับพระพุทธเจ้า และเข้าถึงธรรมนั้นจะ เกิดความเลื่อมใส เมื่อมีความสามารถในการประพันธ์ ก็ได้สะท้อนความเลื่อมใส ความเข้าใจ และประสบการณ์การปฏิบัติธรรมของตนออกมาในรูปบทร้อยกรอง อย่างที่ปรากฏในเถระเถรี คาถา หรือบางทีก็ประพันธ์ในลักษณะเป็นรายงานเรื่องที่เกิดขึ้นจริง ถ้ายทอดพระวาจาของ พระพุทธเจ้าอย่างถูกต้องครบถ้วน อย่างในสุตตนิบาต จึงถือว่าเป็นพระวจนะของพระพุทธเจ้าได้

การที่พระพุทธเจ้าทรงส่งเสริมการรวบรวม และจัดรูปแบบคำสอนในรูปคาถาก็คงเป็น เพราะทรงเห็นว่า คาถาเป็นรูปแบบที่ช่วยกระตุ้นความสนใจในการศึกษาธรรม ช่วยให้จดจำได้ง่าย เหมาะกับการศึกษาด้วยวิธีท่องจำในครั้งนั้น และยังช่วยให้หลักธรรมคำสอนดำรงอยู่อย่างถูกต้อง เป็นแบบเดียวกัน ไม่ตกหล่นเปลี่ยนแปลงง่ายเหมือนอย่างร้อยแก้ว เพราะร้อยแก้วมีเนื้อหาเป็น เหมือนการเรียงความไม่สั้นกระชับเหมือนร้อยกรอง

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า พระพุทธวจนะประเภทคาถาหรือร้อยกรองมีมาแต่ ครั้งพุทธกาล ภายหลังได้มีการนำมารวบรวมจัดประเภทใหม่เพื่อความสะดวกในการศึกษาและง่าย ต่อการเข้าใจของศาสนิกชน แต่เนื่องจากพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก 4 นิกายแรกได้ รวบรวมเสร็จเรียบร้อยแล้วและไม่สามารถจะเพิ่มต่อเติมได้อีก จึงเป็นเหตุให้มีการจัดคัมภีร์ต่างๆ ที่ รวมภายหลังไว้ในนิกายใหม่ เป็นนิกายที่ 5 ของพระสุตตันตปิฎก เรียกว่า ขุททกนิกาย หรือ กษุทราคม ซึ่งถือว่าเป็นนิกายที่เกิดในสมัยหลังพุทธกาล ผู้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ในขุททก นิกาย (กษุทราคม) ในสายเถรวาท ไว้ดังนี้

2.1 เปรียบเทียบชื่อคัมภีร์ในขุททกนิกาย (กษุทราคม) ในสายเถรวาท 3 สาย

ขุททกนิกาย หรือกษุทราคม เป็นนิกายหรืออาคมหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมีการแบ่ง ส่วนย่อยออกเป็นนิกาย (อาคม) สามารถเปรียบเทียบกันได้กับนิกายทั้ง 5 ของพระสุตตันตปิฎก บาลี ดังนี้

| | |
|-----------------------|--------------------|
| พระสุตตันตปิฎกสันสกฤต | พระสุตตันตปิฎกบาลี |
| ทีรฆาคม | ทีฆนิกาย |
| มัธยมาคม | มัชฌิมนิกาย |
| สัมยุตตาคม | สังยุตตนิคม |

เอโกตตราคม

อังคุตตรนิกาย

กษุทราคม*

ขุททกนิกาย

ใน 4 นิกายแรกนั้น เนื้อหาจะมีลักษณะเป็นอรรถกถา ส่วนกษุทราคม (ขุททกนิกาย) เนื้อหาจะเป็นการรวบรวมคัมภีร์ต่างๆ จำนวน 15 คัมภีร์ โดยส่วนใหญ่เนื้อหาจะเป็นประเภทร้อยกรอง หรือร้อยกรองมีอรรถกถาเป็นร้อยแก้ว เป็นต้น เช่น ในพาหิรนิทานวรรณนา ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล (เล่มที่ 1: 57) ได้กล่าวอธิบายคำสอนของพระบรมศาสดาที่มีองค์ 9 วั และได้กล่าวถึงส่วนที่เป็นธรรมบทไว้ว่า “ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วน ๆ ที่ไม่มีชื่อว่าสูตร ในสุดตนิบาต พึงทราบว่าเป็นคาถา”

ส่วนกษุทราคม อาคมสุดท้ายนี้ มีความเห็นต่างกันเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งว่า สรรวาสติวาทไม่มีอาคมที่ 5 เช่น คัมภีร์ทิวายาทาน ของ (มูล) สรรวาสติวาท อ้างถึงหมวด 4 แห่งอาคม (อาคมจตุสกุญ) วรรณกรรมชื่อมหายุคปตติ บอกชื่อคัมภีร์ของศาสนา (สทฺธรมนามานิ) ได้ระบุว่ามี 4 อาคม จารึกที่พบ ณ เมืองนาคารชุนโกณฑะ ในอาณาจักรประเทศ กล่าวถึง 4 อาคมเท่านั้น อีกฝ่ายหนึ่ง กล่าวยืนยันว่ามีกษุทราคม เช่น ท่านบัณฑิตราหุล สามกถุชยานะ ศึกษาไว้ในคำนำคัมภีร์อภิธรรมโกสะว่า “มีกษุทรปิฎก นับเป็นปิฎกแยกในคัมภีร์ของสรรวาสติวาท แม้จะมีการเอ่ยเพียง 4 อาคมบ่อยๆ ก็ตาม” ข้อนี้สอดคล้องกับท่านสมณะจินเฮียนจิง ที่ยืนยันว่ามีกษุทราคม อยู่ในวรรณกรรมของสรรวาสติวาทด้วย (สมชัย กุศลจิตโต, พระมหา, 2535: 32)

ขุททกนิกาย หรือ กษุทราคม ในแต่ละนิกาย (นิกายต่างๆ ในพระพุทธศาสนา มิใช่ในนิกายที่ใช้ในพระสูตรตันตปิฎก) จะมีจำนวนคัมภีร์และชื่อคัมภีร์เหมือนกัน และต่างกัน เปรียบเทียบได้ดังนี้

| เถรวาท (Pāli Text Society, 1995) | ธรรมยุตต์ (Mizuno, 1972: 139) | สรรวาสติวาทิน (Mizuno, 1972: 137) |
|-------------------------------------|----------------------------------|--------------------------------------|
| 1. ขุททกปาฐะ | 1. ชาตกะ | 1. อุทาน |
| 2. ธรรมบท | 2. อิติวุตตกะ | 2. ปราयณะ ? |
| 3. อุทาน | 3. นิทาน | 3. สัตยทฤสะ |
| 4. อิติวุตตกะ | 4. ไวปุลยะ | 4. สถวีรคาถา |
| 5. สุดตนิบาต | 5. อทกุตธรรม | 5. สถวีรคาถา |
| 6. วิมานวัตถุ | 6. อวทาน | 6. ไสลคาถา |

* ใช้คำว่า Kṣudrakāgama หรือ Kṣudrakapīṭaka (Lamotte, 1988: 151)

| | | |
|--------------------|-----------------------------|-------------|
| 7. เปตวัตถุ | 7. อุပါတศ | 7. อรณวรรค |
| 8. เถรคาลา | 8. อรณวรรค | 8. มุนีคาลา |
| 9. เถรีคาลา | 9. ธรรมบท | |
| 10. ชาตก | 10. ปารายณะ | |
| 11. นิเทศ | 11. สัมโถจนะ | |
| 12. ปฏิสัมภิตามรรค | 12. มุนีคาลา หรือ สลวีรคาลา | |
| 13. อปทาน | | |
| 14. พุททวงส์ | | |
| 15. จริยาปิฎก | | |

จะเห็นว่า จำนวนคัมภีร์ในขุททกนิกาย หรือกมุทราคมเหล่านี้ แม้จะเป็นคัมภีร์ในสายเถรวาทด้วยกัน ยังมีความแตกต่างให้เห็นค่อนข้างจะชัดเจน อาจจะเป็นไปได้ว่าจากรายละเอียดการจัดแบ่งพระสูตรใน 4 นิกายหลักในพระสูตรตันตปิฎกที่มีรายละเอียดการแบ่งที่แตกต่างกัน ทำให้ส่วนที่เหลือย่อมแปรผันแตกต่างกันไปด้วย โดยเฉพาะในขุททกนิกาย และกมุทราคม ที่มีความแตกต่างกันพอสมควร ดังข้อมูลที่มีการเปรียบเทียบคัมภีร์ข้างต้นดังกล่าว

เสถียร โพธิ์นันทะ (2522: 143) ศึกษาไว้ว่า ในนิกายสรรพาวาสติวาทินมีหมวดธรรมบางตอน ในขุททกนิกายเหมือนกัน คือ อุทานวรรค สุตตนิบาต อัญญกะและปารายนวรรค, สลวีรคาลา, ธรรมบท, วิมานวัตถุ และพุททวงส์ ซึ่งได้เรียกรวมกันว่า กมุทราคม นอกจากนี้ยังมีหมวดธรรมบางตอนอื่นๆ อีก ในขุททกนิกายที่พบกระเซ็นกระสายในสังยุตตามคของนิกายสรรพาวาสติวาทิน นอกจากนี้ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้อ้างถึงมุนีคาลา ซึ่งเป็นความตอนหนึ่งในสุตตนิบาต

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาคัมภีร์ประเภทคาลาธรรมที่ปรากฏในขุททกนิกาย (กมุทราคม) สายเถรวาท คือ คัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ และคัมภีร์ที่คล้ายกับธรรมบทที่ปรากฏภาษาที่มีใช้ในอินเดีย 4 สำนวน คือ

1. ธรรมบทบาลี
2. ปัตนะธรรมบท
3. คานธารีธรรมบท
4. อุทานวรรค

โดยในบทนี้จะศึกษาถึงภูมิหลังวรรณคดีทั้ง 4 สำนวน ดังมีรายละเอียดดังนี้

2.2 คัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ ที่ใช้ภาษาในอินเดีย

2.2.1 ความหมายของ “ธรรมบท”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของ ธรรมบท ไว้ว่า ธรรมบท เป็นคำนาม แปลว่า ข้อแห่งธรรม, ข้อคาถาบาลีคัมภีร์หนึ่งในขุททกนิกาย

Mizuno (1972: 114) ศึกษาคำนี้ไว้ โดยอ้างอิงจาก The Pali Text Society's Pali-English Dictionary (1986: 338) แปลคำว่า “ธรรมบท” ว่า

- บทหรือกรองแห่งธรรม (a line or stanza of the Dhamma)
- เป็นประโยคที่มีคำคมที่ทรงคุณค่าทางศีลธรรม (a sentence containing an ethical aphorism)
- ส่วนแห่งธรรม (a portion or piece of the Dhamma)

อธิบายว่า คำว่า ส่วนแห่งธรรม ประกอบด้วย 4 ส่วนหลัก คือ อนภิชฌา อวยาปาท สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เรียกว่า ธรรม 4 ส่วน (anabhijjhā, avyāpāda, sammāsati, sammāsamādhi)

หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ธรรมบท คือ อมตบท หรือ สันติบท ซึ่งก็คือการอธิบายความหมายของนิพพานนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป คำอธิบายข้างต้น จะแปลคำว่า ธรรมบทในประเด็นที่ 1 หรือ 2 มากกว่าในประเด็นที่ 3

คำว่า “ธรรมบท” ที่ปรากฏใน 4 นิกาย (ทีฆนิกาย, มัชฌิมนิกาย, สังยุตตนิกาย, อังคุตตรนิกาย) นี้ มีปรากฏที่ใช้ทั้งในรูปของเอกพจน์ และพหูพจน์ ซึ่งคำว่า “ธรรมบท” ใช้ในความหมายทั่วไป เกิดขึ้นก่อนที่จะเรียกเป็นชื่อของคัมภีร์คือ “คัมภีร์ธรรมบท” ที่เป็นคัมภีร์หนึ่งในคัมภีร์ที่อยู่ในขุททกนิกาย เช่น

saddhāhi dānaṃ bahudhā pasatthaṃ
dānā ca kho dhammapadaṃ va seyyo
pubbe va hi pubbatare va santo
nibbānam ev' ajjhagamuṃ sapaṅkā. (Feer, ed, 2006: 22)

ความจริง ทานที่ให้ด้วยศรัทธา บัณฑิตสรรเสริญมาก แต่บทแห่งธรรม
ประเสริฐว่าทาน เพราะ สัตบุรุษทั้งหลายผู้มีปัญญา ในกาลก่อนก็ดี
ในกาลก่อนโน้นก็ดี ได้บรรลุนิพพานนั่นเอง.

...upasaṅkamtivā taṃ bhikkhuṃ gāthāya ajjhabhāsi:
kasmā tuvaṃ dhammapadāni bhikkhu
nādhīyasi bhikkhūhi saṃvasanto
sutvāna dhammaṃ labhati ppassādaṃ
ditṭhe va dhamme labhati ppassaṃsan ti.
ahū pure dhammapadesu chando
yāva virāgena samāgamimha

yato virāgena samāgamimha
 yaṃ kiñci ditṭhaṃ va suttaṃ va mutaṃ
 aññāya nikkhepanam āhu santo ti. (Feer, ed, 2006: 202-3)

(เทวดาผู้สิงอยู่ในแนวป่านั้น) เข้าไปหา ถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นด้วยคาถาว่า
 ภิกษุ เพราะเหตุไร ท่านเมื่ออยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลาย จึงไม่สาธยาย
 บทแห่งธรรม เพราะบุคคลฟังธรรมแล้ว ย่อมเลื่อมใส และสรรเสริญ
 ในปัจจุบัน

(ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวคาถานี้ว่า)

ความพอใจในบทแห่งธรรมทั้งหลาย ได้มีแล้วในกาลก่อน จนถึงเวลา
 ที่เรามาอยู่ร่วมกับบุคคลผู้ปราศจากราคะ และเพราะตั้งแต่เรามาอยู่ร่วม
 กับบุคคลผู้ปราศจากราคะ สัตบุรุษทั้งหลายรู้ทั่วถึงรูป เสียง กลิ่น รส
 และโผฏฐัพพะอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงได้กล่าวถึงการปล่อยวาง
 อารมณ์นั้นๆ.

Mizuno (1972) ยังศึกษาต่อว่า ในส่วนความหมายของ “ธรรมบท” ในขุททกนิกาย ที่แปล
 เป็นภาษาอังกฤษ เช่น

- ทางแห่งความดี (Path of Virtue)
- วิธีแห่งความดี (Way of Virtue)

และความหมายของ “ธรรมบท” ในขุททกนิกายที่แปลเป็นภาษาเยอรมัน เช่น

- ภาษาแห่งสัตถธรรม (Worte der Wahrheit)
- ทางแห่งสัตถธรรม (Der Wahrheitsphad)
- ทางแห่งสัตถธรรม (Der Pfad der Wahrheit)
- ทางแห่งคำสอน (Der Pfad der Lehre)
- บทเพลงแห่งสัตถธรรม (Das hohe Lied der Wahrheit)

ถ้ามองคำแปลทั้ง 2 ภาษาแล้ว สรุปการแปลคำว่า “ธรรม” ก็จะแปลได้ว่า คุณ ศรัทธา
 สัตถธรรม คำสอน, ส่วนคำว่า “บท” ก็จะแปลได้ว่า ทาง วิธี ภาษา บทสรรเสริญ เพลง

Rozehnal (1998: 4) ศึกษาความหมายของธรรมบท (Dharmapada) ไว้ว่า คำว่า
Dharmapada ในภาษาสันสกฤต ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ *dharma* (ธรรม) และ *pada* (บท) คำ
 ว่า ธรรม เป็นคำที่มาจากรากศัพท์ในภาษาสันสกฤตคือ *√dhr* (*dha* ในภาษาบาลี ฉะนั้น จึงใช้คำ
 ว่า *dhamma*) หากแปลจากรากศัพท์ คือ “ให้ถือ / ยึด / เกาะ” ดังนั้น ตามความหมายของธรรม
 คือ บางสิ่ง “ที่ถือ / ยึด / เกาะ”

ตามหลักพระพุทธศาสนา คำว่า *ธรรม* แปลความได้หลายอย่าง โดยทั่วไป *ธรรม* คือ “สิ่งหนึ่ง” หรือ “ปรากฏการณ์หนึ่ง” แต่ที่สำคัญที่สุด ธรรมบทนี้มีความหมายเฉพาะตัว ซึ่งใช้บ่งชี้ว่าเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนคำว่า *pada* (บท ใช้เหมือนกันทั้งภาษาสันสกฤตและบาลี) เป็นหนึ่งในคำว่า *ธรรมบท* ซึ่งสามารถแปลได้หลายความหมาย เป็นต้นว่า เท้า ก้าว รอยเท้า ทาง ที่ ตำแหน่ง กรณี ส่วน องค์ ประกอบ คำ หมวด ประโยค)

ฉะนั้น การที่คำว่า *ธรรมบท* มีการแปลหลากหลาย แตกต่างกันไปนั้น ปัญหาใหญ่จึงไม่ได้อยู่ที่การผสมหรือรวมคำ หากแต่ผู้แปลต้องตัดสินใจว่า ทำอย่างไรจึงจะอธิบายขยายความคำว่า *บท* เพื่อว่าจะได้ผ่านพ้นจากข้อติดขัดในการแปล เช่นเดียวกับคำว่า คำสอน หมวดหมู่ของคำสอน หรือพื้นฐานของคำสอน

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ (2535: 130) ศึกษาไว้ว่า มหาวัสตุ มีคาถาที่ปรากฏในธรรมบทหลายแห่ง บางแห่งก็อ้างว่ามาจากคัมภีร์ธรรมบทโดยตรง เช่น

III: 91 ff

Bhagavān etasmin vastusmiṃ etasmiṃ tasmimṃ nidāne etasmiṃ

prakaraṇe tāye velāye imaṃ dharmapadāṃ bhāṣati*

III: 434-436

teṣāṃ bhagavān jaṭilānāṃ Dharmapadeṣu Sahasravargam bhāṣati**

ตัวอย่างแรกนั้นยังอาจเป็นไปได้ว่า *ธรรมบท* หมายถึง *ธรรมทั่วไป* แต่ในตัวอย่างที่สอง คำว่า *ธรรมบท* หมายถึง ชื่อคัมภีร์โดยแท้ ซึ่งมีชื่อวรรคกำกับมาด้วยจึงหมายถึง คัมภีร์ธรรมบทรูปร่างอย่างที่รู้จักกัน

กล่าวโดยสรุป ธรรมบทมีการกล่าวถึง 2 ความหมายคือ ความหมายที่เป็นบทแห่งธรรมหรือธรรมะที่จัดไว้เป็นบทๆ เพื่อสั่งสอนสาธุชนทุกๆ ไป และความหมายที่เป็นตัวคัมภีร์หรือตำรา

2.2.2 ประวัติความเป็นมา

ธรรมบทเป็นคัมภีร์ที่มีเฉพาะคาถาที่เป็นร้อยกรองไม่มีเรื่องราวที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคาถาไว้ เพราะคาถาเป็นรูปแบบคำสอนที่จะช่วยกระตุ้นจดจำคำสอนหรือการศึกษาธรรมได้ง่าย ข้อความกระชับสั้นๆ เหมาะแก่การท่องจำ และส่งผลถึงช่วยให้หลักธรรมคำสอนยังคงดำรงอยู่อย่างถูกต้อง หรือเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าคำสอนที่อยู่ในรูปแบบของร้อยเก้านั่นเอง และเชื่อกันตามความคิดเห็นของพระพุทฺธโฆษาจารย์ว่า เกิดขึ้นเมื่อคราวทำการสังคายนา

* พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสซึ่งพระธรรมบทในเรื่องนี้ ในนิทานนี้ ในปรกณนี้ ในเวลานั้น

** พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสสหัสวรรคในธรรมบททั้งหลายแก่ชฎิลทั้งหลาย

ร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งแรก (ปฐมสังคีติ) ซึ่งจัดทำโดยวิธีการท่องจำ (มุขปาฐะ) ภายหลังจากมีการจดจารึกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร ในรัชสมัยของพระเจ้าวชิรมุขามณีแห่งศรีลังกา เมื่อประมาณ 88-76 ปีก่อนคริสตกาล

Mizuno (1972) ศึกษาไว้ว่า การเกิดขึ้นของคัมภีร์ธรรมบท ไม่เป็นที่แน่ชัดว่าเกิดขึ้นเมื่อไหร่ แต่ในหลายๆ นิกาย (เช่น มหาสังฆิกะ) ก็ยังมีคัมภีร์ธรรมบทสืบทอดกันมา แม้ว่าในแต่ละนิกาย มีเนื้อหาที่ต่างกันบ้าง แต่ว่า จุดกำเนิดก็อาจมีแนวคิดมาจากคัมภีร์ในยุคต้นเหมือนกัน

Mizuno ได้ศึกษาต่อว่า *Zhiqian* [โลกเกษมะ (*Lokakṣema*)] ศึกษาถึงความเป็นมาของคัมภีร์ธรรมบทไว้ว่า คาถาธรรมบทเป็นพระสูตรหนึ่งที่สำคัญ *dhamma* (ธรรม) แปลว่า ธรรมะ *pada* (บท) แปลว่า ทาง, คำ ธรรมบทในแต่ละที่มีจำนวนคาถาต่างกัน คือมีจำนวน 900 คาถา, 700 คาถา, 500 คาถา เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสต่างวาระ แต่ละคาถากระจายอยู่ตามพระสูตรต่างๆ พระสัพพัญญูพระพุทธเจ้าผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ได้ทรงแสดงมรรคาแห่งความหลุดพ้นแก่มวลสัตว์ โดยทั่วไปพระธรรมของพระพุทธเจ้ารวมเป็นทวารกสัตตสุสานน์ ซึ่งกระจายอยู่ทั้ง 4 อากม (ทีรฆาคม เป็นต้น) หลังพุทธปรินิพพาน ในคัมภีร์ต่างๆ มักจะมีคำที่พระอรหันต์ได้กล่าวไว้ว่า เอวมเม สุตฺตํ (สิ่งที่ได้สดับมา) พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่ไหน ตรัสเรื่องอะไร ด้วยเหตุอะไร หลังจากนั้น มีสงฆ์ 5 นิกาย (เถรวาท เป็นต้น) ต่างก็ได้คัดลอกคาถาที่มีจำนวน 4 บท หรือ 6 บทไว้ ต่อมา นำมาจัดเป็นวรรค ในทวารกสัตตสุสานน์ ไม่สามารถสรรหาคำที่เหมาะสมที่เกิดจากการรวบรวมคาถาในกลุ่มเหล่านี้ได้ จึงเรียกกันว่า “ธรรมบท” เพราะมองเห็นว่า คาถาทั้งหมดมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ และที่เรียกว่า ธรรมบท เพราะเป็นเหมือนธรรมวจนะ

กล่าวโดยสรุป คือ คาถาของคัมภีร์ธรรมบทนั้น เป็นคาถาที่เกิดจากการรวบรวมมาจากการที่พระพุทธเจ้าเสด็จตรัสเทศน์สั่งสอนในต่างโอกาส และสถานที่ ซึ่งหลังจากที่มีการจัดแบ่งคำสอนออกเป็น 4 นิกาย (อากม) (หรือกระจายอยู่ทั้ง 4 อากม) ต่อมา พระสาวกผู้สืบทอดคัมภีร์ทั้ง 5 นิกาย มีเถรวาท เป็นต้น ได้นำมารวบรวมจัดหมวดหมู่ มีการจัดแบ่งแตกต่างกันไป มี 500 คาถาบ้าง 700 คาถาบ้าง 900 คาถาบ้าง

Rozehnal (1998: 5) ได้ศึกษาไว้อีกว่า ใน สมัยพุทธศาสนาเริ่มเผยแผ่แพร่หลายในทางตะวันตก พุทธวจนะในธรรมบทได้ดึงดูดผู้ที่สนใจในปรัชญาของพระพุทธศาสนา ธรรมบทได้มีการแปลเป็นภาษาตะวันตกหลายครั้งหลายฉบับหลายภาษาจนนับไม่ถ้วน นับเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานของปรัชญาพระพุทธศาสนา และได้รับการยกย่องว่า เป็นคัมภีร์อันทรงคุณค่าเสมอ (ผู้เรียบเรียงบางท่าน วิจัยถึงการใช้คำที่สละสลวย ว่าไม่เป็นไปตามฉันทลักษณ์และมาตรฐานวรรณกรรม เพียงจำไว้ว่า ธรรมบทเป็นวรรณกรรมแรกของอินเดีย ที่นอกเหนือไปจากงานวรรณกรรมของฮินดู ในที่นี้ผู้เขียนยกย่องว่า ธรรมบทถูกต้องดีแล้ว) งานวิจัยส่วนใหญ่จะใช้ธรรม

บทฉบับภาษาบาลี เหตุผลหลักคือ ภาษาบาลีเคยปรากฏอยู่ในตำราที่นักวิทยาศาสตร์ชาวตะวันตก ได้พบเป็นครั้งแรก กอปรกับธรรมเนียมภาษาบาลีได้ถูกเก็บรักษาไว้ให้เราได้อย่างสมบูรณ์แบบ (ในภาษาอินเดีย ได้กล่าวไว้เช่นนั้น) เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ฝ่ายเถรวาท ผู้มีส่วนร่วมในที่นี้ ได้เผยแผ่อย่างกว้างขวางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พอๆ กับในประเทศตะวันตก

ธรรมเนียม เป็นคัมภีร์ร้อยกรอง หรือคาถา เป็นบทประพันธ์ทางพระพุทธศาสนาที่มีการแปลเป็นภาษาต่างๆ มากที่สุด และแม้แต่ในพระไตรปิฎกของนิกายอื่นๆ ยังมีคัมภีร์ธรรมเนียมไว้ให้ศึกษา คงเป็นเพราะความนิยมที่สืบทอดมาแต่สมัยพุทธกาล ธรรมเนียมแต่ละสำนวนมีจำนวนคาถา การแบ่งวรรค โครงสร้างการวางตำแหน่งคำในคาถา รวมถึงการเรียกชื่อคัมภีร์แตกต่างกันออกไปบ้าง ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของธรรมเนียมสำนวนต่างๆ ที่เป็นสำนวนภาษาที่ใช้ในอินเดีย 4 สำนวน ดังรายละเอียดในข้อต่อไป

2.2.3 ภูมิหลังคัมภีร์ธรรมเนียมสำนวนต่างๆ ที่ใช้ภาษาในอินเดีย

2.2.3.1 ธรรมเนียมบาลี (*Pāli Dhammapada*)

Rozehnal (1998: 9) ได้ศึกษาไว้ว่า ธรรมเนียมฉบับนี้เป็นของนิกายฝ่ายเถรวาท ซึ่งเป็นฝ่ายที่เก่าแก่ที่สุด ที่รักษารูปแบบคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ได้ แม้ว่า อาจจะมีลักษณะพุทธพจน์ไม่ตรงเสียทีเดียวก็ตาม (ฝ่ายเถรวาทเองเป็นผู้กล่าวเช่นนั้น) อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุผลจากประวัติศาสตร์โบราณ ฝ่ายเถรวาทมีแหล่งข้อมูลที่เก่าแก่ที่สุด ที่เกี่ยวกับปรัชญาคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่ค่อนข้างเชื่อถือได้ เป็นการยากที่จะค้นหาความจริงว่า ความชัดเจนของการจารึกคัมภีร์บาลีครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อใด ฝ่ายเถรวาทได้อ้างว่า พระคัมภีร์ทั้งหมดมีการแก้ไข ในช่วงคณะสงฆ์ทำสังคายนาครั้งที่ 1 ทันทีหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน (ก่อนคริสตศตวรรษที่ 6 หรือ 5) แต่ที่แน่ๆ หลังจากนั้น คัมภีร์บางส่วนได้มีการแก้ไข จัดเรียบเรียงหมวดหมู่ใหม่ รวมทั้งเนื้อหาสาระในตัวบทเอง วลีสั้นๆ จึงถูกรวบเข้ามา คัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่ง คัมภีร์นั้นได้มีการทำลาย และได้แบ่งเป็น 3 ส่วน เรียกว่า พระไตรปิฎก การสังคายนาครั้งที่ 3 (ที่มีพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นศาสนูปถัมภก ในช่วงก่อนคริสตศตวรรษที่ 3) ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายของการแก้ไขคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท ที่ได้มีการบันทึกไว้ครั้งแรกในศรีลังกา ก่อนคริสตศตวรรษที่ 1

ลำเนียง เลื่อมใส (2534: 9) ศึกษาไว้ว่า สำหรับระยะเวลาอายุของธรรมเนียม เรายังไม่สามารถกำหนดลงไปให้แน่นอนได้ แต่ก็เชื่อกันตามความคิดเห็นของพระพุทธรักษาจารย์ว่า เกิดขึ้นเมื่อคราวทำการสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งแรก หรือที่เรียกว่า ปฐมสังคีติ ซึ่ง

จัดทำโดยวิธีการท่องจำหรือมุขปาฐะ ภายหลังจากจึงมีการจดจารึกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร
ในรัชสมัยของพระเจ้าวฤฏคามินีแห่งศรีลังกา เมื่อประมาณ 88-76 ปีก่อนคริสตกาล

2.2.3.2 ปัตนะธรรมบท (Patna Dharmapada)

เป็นธรรมบทที่มีลักษณะเนื้อหาเป็นภาษาสันสกฤตพุทธศาสนา (Buddhist Hybrid Sanskrit Dharmapada) มีการเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดในทิเบต ที่เรียกเป็นชื่อฉบับปัตนะ เพราะเกิดจากการที่มีการค้นพบและถ่ายรูปเก็บไว้ในปี ค.ศ. 1938 ในประเทศทิเบต ซึ่งผู้ค้นพบคือ Rāhula Sāṅkṛtyāyana และได้นำรูปที่ถ่ายแล้วนั้นมาไว้ที่ Bihar Research Society ซึ่งอยู่ในเมืองปัตนะ (ต้นฉบับธรรมบทฉบับนี้ ไม่มีหลักฐานมากเพียงพอที่สันนิษฐานว่ามีการจารึกที่ใด หรือเป็นของภูมิภาคใด) ด้วยเหตุนี้จึงให้ชื่อคัมภีร์ตามแหล่งที่ได้มีการวิจัย Roth (1986:292-293) การที่จะกำหนดช่วงเวลาในการจดบันทึกของธรรมบทสองฉบับ (ธรรมบทบาลี และธรรมบทคานธารี) ที่ว่ายากแล้ว ปัตนะธรรมบทนั้นแทบจะไม่มีหลักฐานอะไรให้อ้างอิงถึงเลยก็ว่าได้

ในปัตนะธรรมบท มี 414 คาถา แบ่งเป็น 22 วรรค ต่างจากธรรมบทบาลีที่มี 423 คาถา 26 วรรค ในจำนวนคาถาเหล่านี้มีคาถาที่เหมือนกัน 285 คาถา มีบางส่วนที่คล้ายกันอีก 34 คาถา นอกจากนี้ยังมีคาถาประมาณ 45 คาถาที่ตรงกับเนื้อหาส่วนต่างๆ ในพระไตรปิฎกบาลี เช่น

ในจุลลวรรคพระวินัย (PDhp 213)

ในมัชฌิมนิกาย (PDhp 99)

ในสคาถวรรค (PDhp 78, PDhp 182, PDhp 183, PDhp 248, PDhp 249, PDhp 250, PDhp 251, PDhp 311, PDhp (332),(337),(369))

ในอังคุตตรนิกาย (PDhp 12, PDhp 13, PDhp 25, PDhp 370)

ในอุทาน (PDhp 88, PDhp 89)

ในอิติวุตตกะ (PDhp 42, PDhp 141, PDhp 186, PDhp 187, PDhp 188, PDhp 189, PDhp 190, PDhp 246, PDhp 247, PDhp 252)

ในสุตตนิบาต (PDhp 42, PDhp 299, PDhp 300, PDhp 301, PDhp 302)

ในเถรคาถา (PDhp 227, PDhp 339, PDhp 340, PDhp 341)

ในชาดก (PDhp 109, PDhp 212, PDhp 220, PDhp 221, PDhp 222, PDhp 223, PDhp 298, PDhp (303), PDhp (304), PDhp (305))

จะเห็นว่า ปัตนะธรรมบท มีประมาณ 330 คาถา (80 %) ที่มีเนื้อหาตรงกับพระไตรปิฎกบาลี ในส่วนเนื้อหาที่รวบรวมคาถาไว้น้อยที่สุดของธรรมบทฉบับนี้ตรงกับฉบับภาษาบาลีมีเหมือนตรงกัน 2 วรรค คือในวรรคที่ 12 ชื่อโสภวรรค (Śokavarggah) มี 12 คาถา ซึ่งในธรรมบทบาลีนั้นวรรคที่มีการรวบรวมคาถาไว้น้อยที่สุดคือวรรคที่ 12 เช่นกัน ชื่อ อัถตวรรค

(Attavagga) มีจำนวน 10 คาถา ส่วนวรรคที่มีการรวมคาถาไว้มากที่สุดของฉบับบาลี คือ พราหมณวรรค (Brāhmaṇavagga) มีจำนวน 41 คาถา ในขณะที่วรรคนี้ของปิตนะธรรมบทมีจำนวน 16 คาถา ซึ่งมีคาถาต่างกันถึง 25 คาถา ซึ่งจะได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดวรรคในลำดับต่อไป

2.2.3.3 คานธารีธรรมบท (*Gāndhārī Dharmapada*)

Rozehnal (1998: 12) ได้ศึกษาไว้ว่า คานธารีธรรมบท เป็นคัมภีร์ภาษาหนึ่งในอินเดีย เป็นธรรมบทที่เขียนในภาษาปราคฤต ซึ่งเป็นภาษาของพวกคันทาระ ที่ได้จารึกด้วยอักษรโรหิตี ภาษาที่ใช้พูดกันทางตอนเหนือของกลุ่มประเทศอินเดีย ที่รู้จักในนามคันทาระ ในภูมิภาคนี้ เป็นดินแดนแรกที่สัมผัสอิทธิพลจากต่างชาติเข้ามา และแพร่ขยายความกิดอ่านแบบชาวอินเดีย ออกไปสู่ประเทศใกล้เคียง

คัมภีร์คานธารีธรรมบท เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ เนื่องจากได้มีนักสำรวจอาณานิคมชาวฝรั่งเศส 2 ท่าน คือ มงซิเออร์ ดูเตรอย เดอ แร็ง และเจนารด (MM. Dutreuil de Rhins and Grenard) ได้ส่วนหนึ่งของคัมภีร์นี้ไป ผู้เชี่ยวชาญด้านนี้ คือ เอิร์ล เซนาท (E. Senart) ได้ทำการค้นคว้าและตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1898, เอ็น ทีเอช. พีโตรอฟสกี (N. Th. Petrovskij) ที่ปรึกษาทั่วไปของเมืองกัซการ์ ประเทศรัสเซีย ได้มอบคัมภีร์ส่วนที่ 2 ให้แก่นักโบราณคดีชาวรัสเซียที่ชื่อว่า เอส.เอฟ. โอลเดนสเบิร์ก (S. F. Oldenburg) ในปี ค.ศ. 1897 ต่อมาคัมภีร์นี้ ได้มีการนำไปศึกษาจนกระทั่ง สเตน โคนอฟ (Sten Konow) ได้นำไปตีพิมพ์ในที่สุด

จำนวนคาถาในธรรมบทฉบับนี้ ทั้งหมดมี 354 คาถา รวมทั้งบทนำ トラประทับหลังจาก 13 วรรคแรก และอีก 2 วรรคที่เขียนไว้ได้คัมภีร์ เนื้อหาจะมีความคล้ายคลึงกับธรรมบทบาลี ถึง 242 คาถา คัมภีร์คานธารีธรรมบทได้จัดเรียบเรียงหมวดหมู่เป็นลำดับ จากมากไปหาน้อย ตามจำนวนคาถา หากคาดว่า บางส่วนไม่ได้มีการเก็บรักษาไว้ ได้มีการนำจำนวนคาถาเท่าที่หาได้ประมาณ 510 - 570 คาถา มีจัดเรียงแล้วเทียบเคียงกับธรรมบทบาลี พบว่า ส่วนใหญ่คาถาที่มีในธรรมบทบาลี ก็สามารถนำมาอ้างอิงในคานธารีธรรมบทได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในการจัดแบ่งคาถาต่างๆ ลงในแต่ละวรรค ระหว่างสองคัมภีร์ (ธรรมบทบาลีและคานธารีธรรมบท) จะต่างกัน คือ จำนวนคาถาของธรรมบทบาลีจะมากขึ้น ในขณะที่จำนวนคาถาของคานธารีธรรมบทจะลดลง สรุปได้ว่า ในคานธารีธรรมบทมีบางวรรคไม่สามารถเทียบกับธรรมบทบาลีได้ ดังนั้น หากยอมรับทฤษฎีที่ว่า ธรรมบทบาลีมี 26 วรรค ก็สามารถสรุปได้ว่า ใน 26 วรรคของธรรมบทบาลีนี้ ก็ไม่ได้ปรากฏอยู่ในคานธารีธรรมบททั้งหมด แม้แต่กรณีที่วรรคนั้นๆ จะปรากฏอยู่ในธรรมบทบาลี และคานธารีธรรมบท ก็ยังเห็นความแตกต่างของคาถาเช่นกัน ถึงกระนั้น ก็สามารถนำ

คำศัพท์หลักๆ ในคาถามาจัดเป็นชื่อวรรคได้อย่างเช่นเจน เช่น ถ้าคาถานั้นประกอบไปด้วย “ดอกไม้” และ “สมณะ” ก็สามารถนำมาเรียงตามลำดับในสองวรรคนี้ได้

ผู้รวบรวมคานธารีธรรมบท ไม่มีประวัติหลักฐานที่ชัดเจน แต่ธรรมบทฉบับนี้ไม่น่าจะเป็นคัมภีร์ในฝ่ายของเถรวาท สรวาสติวาทิน หรือมหาสังฆิกะ ควรจะศึกษาความเกี่ยวเนื่องระหว่างนิกายต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่คันธาระ และตอนเหนือขึ้นไปในเอเชียกลางที่พวกกาศยปิยะและธรรมคุปตะขยายพระพุทธศาสนา

2.2.3.4 อุทานวรรค (*Udānavarga*)

2.2.3.4.1 ความหมายของ “อุทานวรรค”

Rozehnal (1998: 16) ได้ศึกษาความหมายของอุทานวรรคในงานวิจัยไว้ว่า คำว่า *udāna* (อุทาน) มาจากคำว่า อุท+อัน (*ud+van*) ซึ่ง *ud* เป็นคำประหน้า [อุปสรรค (*prefix*)] ซึ่งชี้ให้เห็นถึงอาการเคลื่อนขึ้นสู่เบื้องบน (ในภาษาอังกฤษเทียบได้กับคำว่า “*up* ขึ้น”) และรากศัพท์ของคำว่า *van* หมายถึง “*to breathe* ให้หายใจ” ดังนั้น *udāna* (อุทาน) หมายถึง ลมหายใจขึ้นเบื้องบน นั่นคือ “หายใจออก” นั่นเอง ตามความหมายทางพระพุทธศาสนา *udāna* (อุทาน) หมายถึง การเปล่งคำพูดสั้นๆ (โดยปกติ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสั้นๆ) ซึ่งตรัสตามโอกาสที่มีเหตุให้ทรงตอบ อาจเป็นไปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตอบสั้นๆ ภายในช่วงหนึ่งลมหายใจ โดยปกติจะตีความว่า ทรงตรัสอย่างเบิกบานพระทัย คำว่า “*varga* วรรค” เป็นคำนาม มีรากศัพท์มาจาก *√vj* หมายถึง “แยกกัน, แบ่งกัน” ดังนั้น วรรค จึงหมายถึง “กลุ่มหนึ่ง” “หมวดหนึ่ง” หรือ “สิ่งสะสมอันหนึ่ง” และคำใดก็ได้ที่มีความหมายคล้ายคลึงกันนี้ ฉะนั้น อุทานวรรค ควรจะแปลว่า รวมหมวดพระพุทธวจนะจากพระโอษฐ์

Mizuno (1972: 142) กล่าวว่าเหตุผลที่นิกายสรวาสติวาทินใช้คำว่า “อุทานวรรค” ยังไม่เป็นที่ปรากฏชัดเจน แต่เป็นไปได้ว่า ในทวาทศางคพุทธวจนะมีคำว่า “อุทาน” รวมอยู่ด้วย นอกเหนือจากคำในทวาทศางคพุทธวจนะก็ไม่จำเป็นจะต้องหาคำมาจัดเรียงใหม่ แต่ทว่า ในคัมภีร์บาลี การจัดเป็น 4 นิกาย (มีทีฆนิกาย เป็นต้น) “ธรรมบท” กับ “อุทาน” มีการจัดแยกออกเป็นคนละส่วนกัน จากการศึกษาโดยเนื้อหาในสรวาสติวาทิน เป็นการนำ “อุทาน” มาจัดรวมกันกับ “ธรรมบท” นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ จึงใช้ชื่อว่า อุทานวรรค เพราะเป็นการจัดรวมกันระหว่างอุทานกับธรรมบท จึงไม่จำเป็นต้องหาคำมาเรียกใหม่ (เรียกตามคำที่ปรากฏในทวาทศางคพุทธวจนะนั่นเอง)

Mizuno (1972: 143-144) ได้กล่าวถึงหลักฐานอ้างอิง 3 แหล่ง คือ

- ในคัมภีร์ปรัชญาปรมาตมาที่แปลโดยกุมารชิพ ได้กำหนดนิยามคำว่า “อุทาน” ในทวาทศางคพุทธทวณะไว้ว่า

“หลังจากพุทธปรินิพพาน เหล่าศิษยานุศิษย์ก็ได้รวบรวมคาถาสาคัญๆ เช่นอนัตตคาถา ก็จัดรวบรวมขึ้นจนเป็น อนัตตวรรค เรื่อยไปจนถึง พราหมณคาถา ก็จัดรวบรวมขึ้นเป็นพราหมณวรรค เรียกวรรคต่างๆ เหล่านี้ว่า อุทาน”

- อุทานวรรคภาคภาษาจีน ที่แปลโดย Zhufonian [T.4 :609b-776a] ได้กล่าวอธิบายคำว่า “อุทาน” ในทวาทศตถุศาสน์ไว้ว่า

“อุทาน คือ ตั้งแต่ อนัตต ไปจนถึง พราหมณ ซึ่งอาศัยพระสูตรในพระไตรปิฎก เหตุที่เรียกว่า อุทาน เพราะเป็นการประกาศธรรมที่มีในปัจจุบัน ที่เพื่อสืบสานส่งต่อไปในอนาคต”

- ในคัมภีร์มหาวิภังษา ได้กล่าวถึงพระอาจารย์ท่าน *Dharmatrāta** หนึ่งในปรมาจารย์ของสรรพาสติวาทีนที่ได้รวบรวมคัมภีร์อุทานวรรค ไว้ดังนี้

“พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเทศน์สอนตามจริตของเหล่าสัตว์ตามแต่ละโอกาสและแต่ละสถานที่ หลังกาลแห่งพุทธปรินิพพาน ท่านพระ *Dharmatrāta* ได้สดับธรรมนำมารวบรวม และจัดเป็นวรรค ซึ่งอนัตตคาถา ก็จัดรวบรวมขึ้นจนเป็นอนัตตวรรค จนไปถึงพราหมณคาถา ก็จัดรวบรวมขึ้นจนเป็นพราหมณวรรค”

Mizuno (1972) คิดว่า คำว่า “อุทาน” ในที่นี้ คือ อุทานวรรคในสรรพาสติวาทีน พร้อมทั้งยังคาดการณอีกว่า *Dharmatrāta* เป็นผู้รวบรวมอุทานวรรค จำนวน 33 วรรค ประมาณ 900 กว่าคาถาไว้ด้วย

สรุป จาก 2 หลักฐานแรก ที่ได้กล่าวถึง “อุทาน” ในทวาทศางคพุทธทวณะ มีข้อความที่ตรงกับหลักฐานที่ 3 ที่กล่าวถึงการรวบรวม “คัมภีร์อุทานวรรค” ทำให้ Mizuno คิดว่า “อุทานวรรค” คือคัมภีร์ที่เกิดจากการรวบรวม “อุทาน” ในทวาทศตถุศาสน์เข้าไว้ด้วยแล้วจัดเป็นคัมภีร์เดียวกัน

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ (2535: 134) ได้ศึกษาหลักฐานการรวบรวมคาถาธรรมบทที่มีปรากฏในหลักฐานจีนเป็นส่วนใหญ่ คือ

1. T.210 :566 b. คำนำพระธรรมบทแปล ภาษาจีน ผู้แปลกล่าวว่า หลังการสังคายนาพระเถระของนิกายทั้ง 5 คือ เถรวาท สรรพาสติวาทีน มหีสาสกะ ธรรมคุปตะ และกาศยปิยะ รวบรวมคาถาจากพระสูตรจัดเป็นวรรค และถือเป็น “องคะ” หนึ่งในทวาทศตถุพุทธทวณะ การรวบรวมนี้เกิดเป็นธรรมบทที่มีจำนวนคาถาต่างๆ กัน คือ 500, 700 หรือ 900 คาถาตามนิกายต่างๆ

* *Dharmatrāta* เป็น 1 ใน 4 ปรมาจารย์ของอภิธรรมของสรรพาสติวาทีน ซึ่งอยู่ในยุคศตวรรษที่ 1-2 โดยประมาณ

2. T.1509 :307 a. มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ กล่าวว่า หลังพุทธปรินิพพาน พระสาวกรวบรวมคาถาสำคัญๆ ร้อยกรองขึ้น คาถาที่ว่าด้วยเรื่องความเป็นอนิจจัง จัดเป็นวรรค เรียกว่า อนิตยวรรค จนกระทั่งถึง พราหมณวรรคเป็นที่สุด วรรคต่างๆ เหล่านี้เรียกว่า อุทาน

3. T. 1545 : 16 มหาวิภาษาศาสตร์ กล่าวว่า หลังพุทธปรินิพพาน พระเถระชื่อ ชรรมตราชะ รวบรวมคาถาคำสอนต่างๆ ของพระศาสดา จัดรวมขึ้นเป็นวรรค แล้วตั้งชื่อวรรคต่างๆ เหล่านั้น เริ่มแต่อนิตยวรรคจนถึงพราหมณวรรค

ตามหลักฐานข้างต้นนี้ หลักฐานแรก จะละเอียดลอมากกว่าหลักฐานอื่นๆ และระบุแน่นอนว่า รวบรวมจากพระสูตร ทั้งหมดจะหมายถึง อุทานวรรค เพราะชื่อวรรคที่ระบุ คือ วรรคต้น และวรรคท้ายของคัมภีร์ดังกล่าว แต่หลักฐานแรกเรียกชื่อว่า ชรรมบท แสดงให้เห็นว่าชื่อ ชรรมบท-อุทานวรรค คงจะแทนกันได้มาแต่เดิม การที่เรียกว่า อุทานวรรค อาจเป็นความพยายามของพวกสรรวาสติวาทีที่จะจัดคาถาเหล่านี้ให้เป็น “องคะ” ในทวาทศางคพุทธวจนะก็ได้

2.2.3.4.2 ประวัติความเป็นมา

Rozehnal (1998) ศึกษาไว้ในงานวิจัยว่า อุทานวรรค แม้ชื่อคัมภีร์จะต่างกับชรรมบท แต่เนื้อหามีลักษณะเป็นชรรมบทเช่นกัน ซึ่งแต่เดิมได้บันทึกไว้เป็นภาษาสันสกฤต และต่อมาผู้เชี่ยวชาญชาวทิเบต ได้พยายามอย่างมาก ในการแปลจากภาษาสันสกฤตเดิมมาเป็นภาษาทิเบต อันเป็นส่วนหนึ่งของพุทธคัมภีร์ในภาษาทิเบต

โชคไม่ดีที่ต้นฉบับภาษาสันสกฤตเดิม ไม่สามารถเก็บรักษาไว้ได้ในประเทศอินเดีย แต่ด้วยสภาพอากาศที่เป็นใจในเอเชียกลางที่นักโบราณคดีสามารถติดตามร่องรอยและค้นพบต้นฉบับภาษาสันสกฤตประมาณ 2 ใน 3 ของต้นฉบับทั้งหมด

อุทานวรรคมีประมาณ 1,000 บท แบ่งออกเป็น 33 หมวด จากการสังเกตชื่อหมวดต่างๆ เราสามารถแยกชื่อหมวดที่ต่างออกไปได้ โดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาที่เหมือนกัน ที่อยู่ภายในหมวดเดียวกันนั้น ตัวอย่างที่เปรียบเทียบได้มีดังต่อไปนี้ คือ

| Pāli Dhammapada | Udānavarga Sanskrit |
|-------------------|---------------------|
| - Dhammatthavagga | - Śramaṇavarga |
| - Buddhavagga | - Tathāgatavarga |
| - Nāgavagga | - Aśvavarga |
| - Jarāvagga | - Anityavarga |

Rozehnal สันนิษฐานว่า อุทานวรรคมีหลายฉบับ แต่ละฉบับก็ไม่มีเนื้อหาที่ความสมบูรณ์ มีหลายหลักฐานบ่งบอกว่า อย่างน้อยที่สุดมี 2 ฉบับ ซึ่งอาจจะมีมากกว่านี้ก็เป็นได้ อาจจะไม่แตกต่างกันที่ภาษา ฉบับเก่าแก่จะเขียนด้วยภาษาสันสกฤตแบบผสม แต่ฉบับหลังจะเขียนด้วยภาษาสันสกฤตที่ค่อนข้างจะปรับปรุงให้สะอาดสวยงามขึ้น โดยเปลี่ยนการใช้คำ และเรียบเรียงให้

ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต บางแห่งที่มีส่วนทำให้โครงสร้างภาษาผิดเพี้ยนไป ก็จะถูกลบออกเพื่อให้ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์

ผู้รับคิดชอบในการรวบรวมอุทานวรรค ควรจะกล่าวถึงท่าน *Dharmatrāta* ซึ่งเป็นพระปรมาจารย์หนึ่งในสี่ของฝ่ายสรรพาสติวาท* ยังไม่มีหลักฐานมากไปกว่าการสันนิษฐานว่าคัมภีร์นี้เป็นของนิกายสรรพาสติวาทิน เพราะสาเหตุที่อ้างถึงผู้รวบรวมคัมภีร์เป็นพระปรมาจารย์ของนิกายนี้เท่านั้น

อีกฉบับหนึ่งเป็นฉบับภาษาสันสกฤตที่ได้หายสาบสูญไปอย่างน่าเสียดาย ยังเหลือเพียงเศษเสี้ยวหนึ่ง จากพุทธประวัติที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวัสตุ ได้มีการคัดลอกมา 2 หมวด คือ สหัสตวรรค (หมวดพัน) และภิกขุวรรค (หมวดภิกษุ) พร้อมทั้งธรรมบทหมวดนี้ไม่ทราบแหล่งที่มา

อุทานวรรคไม่เหมือนธรรมบทบาลี เนื่องจากมีเนื้อหาบางส่วนจากอุทาน บางส่วนจากสคาถวรรค สังกตตนิคายและสุดตนิบาตเข้ามาไว้ด้วย Rockhill ผู้ตรวจชำระอุทานวรรคฉบับภาษาทิเบต กล่าวว่า อุทานวรรคมีคาถาทั้งสิ้น 300 คาถา ซึ่งเกือบจะเหมือนกับธรรมบท ใน 300 คาถา จะคล้ายกับคาถาในธรรมบทประมาณ 150 คาถา, 20 คาถา จะมีในสุดตนิบาต และอีก 20 คาถา จะคล้ายกับสุดตนิบาต*

คัมภีร์อุทานวรรคในปัจจุบันที่มีการกล่าวถึงกันแพร่หลาย คือ อุทานวรรคภาษาสันสกฤตชำระโดย Franz Bernhard (1965) รายละเอียดการชำระคัมภีร์นี้ได้มีการรวบรวมคัมภีร์จากที่ต่างๆ โดยศึกษาได้จาก *Udānavarga: Einleitung* หน้า 11-12

การชำระคัมภีร์อุทานวรรคที่ต่างกันเป็นเพียงแง่มุมหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงความหลากหลายของภาษา สามารถทำให้เข้าใจพัฒนาและการสืบทอดคัมภีร์ต้นฉบับวรรณกรรมในลักษณะที่เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์คานธาริธรรมบท Bernhard ได้ใช้ความพยายามที่จะรวบรวมอุทานวรรคที่พบเจอในที่ต่างๆ โดยการรวบรวมอุทานวรรคชุดนี้ แบ่งเป็น 3 เล่ม คือ

เล่มที่ 1 เป็นการรวบรวมอุทานวรรคทั้งหมด 1,050 คาถา

เล่มที่ 2 เป็นเล่มที่แสดงดัชนีคำ ดัชนีทั่วไป และดัชนีรูปไวยากรณ์จากทั้งฉบับที่นำมาเป็นบรรทัดฐาน และฉบับอื่นๆ ทั้งหมด ภายในเล่มดัชนีรูปไวยากรณ์จะให้ความสำคัญกับการประเมินรูปทางไวยากรณ์เป็นพิเศษ นอกจากนี้ยังแสดงตารางโครงสร้างของแต่ละวรรค ซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างในการชำระแต่ละครั้งและรายชื่อของคาถาที่ใกล้เคียงกับคัมภีร์อุทานวรรค

* ธรรมชราตะ เป็นหนึ่งในสี่ผู้ยิ่งใหญ่ของอภิธรรมนิกายสรรพาสติวาทิน ซึ่งประกอบด้วย ธรรมชราตะ โฆษกะ วสุมิตรา พุทธทေး (Lomotte, 1976: 602)

* ศึกษารายละเอียดจาก ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ (2536: 71)

เล่มที่ 3 เป็นเล่มที่กล่าวถึงเนื้อหาเกี่ยวกับไวยากรณ์ที่ได้แจกแจงจากการชำระคัมภีร์อุทานวรรคในภาษาต่างๆ และปัญหาทางภาษาศาสตร์ของภาษาที่เรียกว่า Buddhist Hybrid Sanskrit จาก การเปรียบเทียบกับคฤดา / คัมภีร์อื่นๆ ที่ใกล้เคียงกับอุทานวรรค ในการศึกษาจะต้องดูฉันทน์ที่ใช้และ ยกตัวอย่างประกอบไว้ด้วย

Bernhard ได้ให้รายละเอียดไว้ในบทนำว่า เนื่องจากการชำระอุทานวรรคนี้มีการศึกษา จากหลายต้นฉบับ ในหลายต้นฉบับที่ใช้ภาษาเดียวกัน ก็ยังมีการจัดแบ่งได้หลายสำนวน เช่นใน หมวดพราหมณ์วรรค มีต้นฉบับภาษาเดียวกันประมาณ 68 ต้นฉบับ แบ่งได้ 17 สำนวน เป็นต้น บางสำนวน ต้นฉบับมีภาษาต่างกัน ก็จัดตามความคาบเกี่ยวทางวรรณศิลป์และภาษา การจัดอุทาน วรรคให้เป็นเหมือนต้นฉบับแบบดั้งเดิม (hyp-archetype) ไม่สามารถจะชำระหรือกระทำได้

และเนื่องจากคัมภีร์อุทานวรรคสันสกฤต เป็นคัมภีร์ที่มีการรวมคฤดาในคัมภีร์ธรรมบท คัมภีร์อุทาน และอื่นๆ ที่เป็นคฤดาหรือกรองไว้มากมาย ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์อุทานที่มี ชื่อเหมือนกับคัมภีร์อุทานวรรค ว่ามีความเกี่ยวข้องกันมากน้อยเพียงใด โดยรายละเอียดคัมภีร์ อุทานบาลีที่ศึกษาไว้มีดังนี้

2.3 คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ธรรมบท หรือคัมภีร์อุทานวรรค

2.3.1 อุทาน (*Udāna*)

2.3.1.1 ความหมายของ “อุทาน”

Rozehnal (1998: 16) ได้ให้ความหมายไว้ในงานวิจัยว่า คำว่า *udāna* (อุทาน) มาจากคำว่า อุท+อัน (*ud+van*) ซึ่ง *ud* เป็นคำประหน้า [อุปสรรค (*prefix*)] ซึ่งให้เห็นถึงการเคลื่อนขึ้นสู่เบื้องบน (ในภาษาอังกฤษเทียบได้กับคำว่า “*up* ขึ้น”) และรากศัพท์ของคำว่า *van* หมายถึง “*to breathe* ให้หายใจ” ดังนั้น *udāna* (อุทาน) หมายถึง ลมหายใจขึ้นเบื้องบน นั่นคือ “หายใจออก” นั่นเอง ตามความหมายทางพระพุทธศาสนา *udāna* (อุทาน) หมายถึง การเปล่งคำพูดสั้นๆ (โดยปกติ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสั้นๆ) ซึ่งตรัสตามโอกาสที่มีเหตุให้ทรงตอบ อาจเป็นไปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตอบสั้นๆ ในช่วงหนึ่งลมหายใจ โดยปกติจะตีความว่า ทรงตรัสอย่าง เบิกบานพระทัย

อุทาน (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2552: คำนำ) คือ พระสูตร 82 สูตร ที่ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ (เป็นการกล่าวถึง อุทาน ในนวงค์สัตตสุตต)

คำว่า อุทาน (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 21) ประกอบรูปศัพท์จาก อุปสรรค อุท-ขึ้น และ ชาติ อุ-หายใจ แปลว่า หายใจออก หรือเปล่งเสียงออกมา

ในสวดปฐกพรหมณ์ คำว่า อุทาน มีความหมายถึงลม 3 ชนิด ในร่างกายของคน คือ ลมที่มีส่วนช่วยในการเผาผลาญอาหาร ลมที่เกิดจากการเปล่งเสียงออกจากลำคอ และลมซึ่งนำวิญญาณ ออกจากร่างหลังความตาย ในปรัศโนปนิษัฏ อุทาน หมายถึง ลมซึ่งนำวิญญาณไปสู่โลกหน้าที่ดีหรือไม่ดีตามผลกรรม ในอุปนิษัฏ อุทาน หมายถึง ลมชนิดหนึ่งใน 5 อย่าง ที่มีในร่างกายคน อีก 4 อย่าง คือ ปราณ อปาน วายาน และ สมาน เฉพาะ อุทาน หมายถึงลมที่ละเอียดมากทำหน้าที่ควบคุม ส่วนที่ละเอียดที่สุดของร่างกาย อันเป็นที่สถิตของวิญญาณ

ในวรรณคดีบาลี คำว่า อุทาน ใช้ในความหมายที่ต่างไปจากความหมายในวรรณคดีสันสกฤตมาก อุทาน ในบาลี มีความหมายถึงคำพูดที่เปล่งออกมาเนื่องจากเกิดความประทับใจในบุคคลใดหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือ อาจเนื่องจากเห็นสังขรณ์บางอย่างอันเป็นของน่าอัศจรรย์ หรือที่ทำให้เกิดการประจักษ์แจ้งในความจริงแห่งชีวิต คำอุทานนี้เป็นทั้งที่อยู่ในรูปร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งที่เป็นคำอุทานของพระพุทธเจ้าและของพระสาวก ส่วนวนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลีในเวลาทีผู้หนึ่งผู้ใดอุทาน คือ

ตตฺร โข ภควา อุทานํ อุทานนสฺยิ.

เอวํ วุคฺเต พุราหฺมโณ ... อุทานํ อุทานนสฺยิ.

อถ โข ภควา อิมํ อุทานํ อุทานนสฺยิ.

อถ โข ภควา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทานนสฺยิ.

อถ โข ภควา เอตํ อตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทานนสฺยิ.

2.3.1.2 ประวัติความเป็นมา

อุทาน เป็นลักษณะคำสอนของพระพุทธเจ้าประเภทหนึ่งที่จัดรวบรวมไว้ในนวัคสัตถุศาสน์ หรือทวาทศางคพุทธวจนะ ที่มีการรวบรวมไว้ในสมัยพระพุทธศาสนาในยุคดั้งเดิมหรือยุคต้น (สมัยพุทธกาล) เป็นคาถาที่เป็นพระอุทานล้วนๆ เป็นคำอุทานสั้นๆ ของพระพุทธเจ้า ต่อมาในการสังคายนาครั้งที่ 1 พระธรรมสังคากาจารย์ได้มีการเสนอเนื้อหาอุทานสู่สมาคมสงฆ์ และได้มีการนำนิทาน เนื้อเรื่อง เหตุการณ์ หรือเหตุที่มาของพระอุทานที่ทรงเปล่งออกมาอธิบายขยายความเพิ่มเติม ซึ่งจัดเป็นรูปแบบการอธิบายแบบอรรถกถาที่มีแทรกอยู่ในพระไตรปิฎก

และจากหลักฐานการอ้างอิงของ พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน ฌบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (2552: 7) ว่า “กัอุทานนินันัน นับเนื่องในสุตตันตปิฎก ในบรรดาปิฎก 3 คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธัมมปิฎก นับเนื่องในขุททกนิกาย ในบรรดานิกาย 5 คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย สงเคราะห์เข้าในอุทาน ในบรรดาสัตถุศาสน์มีองค์ 9 คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัฟ

กฏธรรม และเวทลละ” ตรงกับหลักฐานของ Paramattha-Dīpanī Udānatthakathā (UDĀNA COMMENTARY) of Dhammapāḷācariya: THE PALI TEXT SOCIETY (1997: 4) ที่ว่า

Taṅ pan etaṅ:- Vinaya-piṭkaṅ Sutta-piṭkaṅ Abhidhamma-piṭkaṅ ti tīsu piṭkaesu Suttanta-piṭaka-pariyāpannaṅ. Dīgha-nikāyo Majjhima- nikāyo Saṅyutta- nikāyo Aṅguttara- nikāyo Khuddaka- nikāyo ti pañcasu nikāyesu Khuddaka-nikāya-pariyāpannaṅ. Suttaṅ Geyyaṅ Veyyākaraṇaṅ Gāthā Udānaṅ Itivuttakaṅ Jātaṅ Abbhuta-dhammaṅ Vedalla ti.

แสดงให้เห็นว่า อุทานในขุททกนิกาย คือ อุทานที่อยู่ในนวังคสัตถุศาสน์ นั่นเอง แต่ปัจจุบัน อุทานที่มีในพระไตรปิฎก ปรากฏแต่อุทานที่มีนิทานหรือเนื้อหาที่มีการอธิบายเพิ่มเติม เป็นอุทานที่มีอรรถกถาแทรกอยู่ ไม่ปรากฏอุทานที่อยู่ในรูปกลาด้วนๆ จากหลักฐานอ้างอิงนี้ หมายความว่า หากต้องการคาถาของอุทานที่อยู่ในนวังคสัตถุศาสน์ ก็ต้องศึกษาจากคาถาของอุทาน ที่ปรากฏอยู่ในขุททกนิกายในปัจจุบันนั่นเอง

จะเห็นว่า วรรณคดีประเภทคาถาธรรมนั้น มีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล มีการท่องจำกันมา ในลักษณะมุขปาฐะ ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแยกเป็นหลายนิกาย สาวกนิกายต่างๆ ต่างนำไป เผยแพร่ตามท้องถิ่นที่พระพุทธศาสนานิกายของตนปักหลักอยู่ ณ ที่นั้นๆ แต่นิกายต่างๆ ก็ยังมีชื่อ คัมภีร์ที่เหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน สันนิษฐานว่า ลักษณะการตั้งชื่อคัมภีร์น่าจะมาจากอิทธิพล ของพระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาลเป็นสำคัญ

เนื่องจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษาแนวคิดการจัดวรรคเป็นประเด็นหลัก ฉะนั้น จะ ศึกษาเฉพาะแนวคิดการจัดวรรค และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสมมติฐานในงานวิจัยนี้เท่านั้น จึง ศึกษาเฉพาะแนวคิดการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ ที่ใช้ภาษาในอินเดียเป็นสำคัญ และจากการศึกษาพบว่า ในพระไตรปิฎกมีลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ทั้งในส่วนที่เป็นชื่อคัมภีร์ (มีคำว่า “วรรค” ต่อท้ายคัมภีร์) ส่วนที่เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ และการใช้คำว่า “วรรค” ที่เกิดจากการรวมกลุ่มคาถาแล้วเรียกเป็นชื่อวรรค รวมถึงการแบ่งวรรคในคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ ผู้วิจัย ได้ศึกษาไว้ในบทต่อไป

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ของวรรณคดี

ในสมัยพุทธกาล ยังมีได้มีการจัดธรรมหรือพุทธวจนะเป็นหมวดหมู่ ยังมีให้มีพระไตรปิฎกที่บันทึกคำสอนเหมือนในปัจจุบัน คำที่ใช้เรียกพระพุทธรูปหรือคำสอนต่างๆ ในสมัยพุทธกาลนี้มี 2 อย่าง คือ

1. เรียกว่า “พรหมจรรย์” (พฺรหฺมจริย) เช่น “จรต ภิกฺขเว จาริกํ พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ มา เอเกน เทว อคมิตฺถ เทเสถ ภิกฺขเว ฌมฺมํ อาทิกฺขยาณํ มชฺฌกฺขยาณํ ปรีโยสานกฺขยาณํ สาตฺถํ สพุยฺยชนํ เกวลปรีปฺพณฺณํ ปรีสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสถ” (วินยปิฎก มหาวิคฺโข เล่มที่ 4, 2550: 39-40)

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่ก่อกุลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธี” (พระวินยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ เล่มที่ 4, 2550: 32)

2. เรียกว่า “ธรรมวินัย” (ธมฺมวินย) เช่น “โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโตปลฺลยตุโต โส โว มมจฺเจเน สตฺถา (สุตตฺตปิฎก ทีฆนิกายสุส มหาวิคฺโข เล่มที่ 10, 2550: 181)

“ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” (พระสุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 10, 124)

การแบ่งพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาลนั้น มีการแบ่งเป็นรูปแบบต่างๆ กัน เช่น

1. แบ่งเป็น “นวังคสัตถุศาสน์” หมายถึง การแบ่งคำสอนของพระศาสดาออกเป็น 9 ประเภท คือ แบ่งเป็น

1.1 สุตตะ หมายถึง คำสอนประเภทร้อยแก้วล้วน

1.2 เคยยะ หมายถึง คำสอนประเภทร้อยแก้วผสมร้อยกรอง

1.3 เวยยาकरणะ หมายถึง คำสอนประเภทที่เป็นอรรถาธิบายโดยละเอียดเป็นร้อยแก้วล้วนๆ

1.4 คาถา หมายถึง คำสอนประเภทร้อยกรองล้วน

1.5 อุทาน หมายถึง คำสอนประเภทที่เปล่งขึ้นจากแรงบันดาลใจของพระพุทธเจ้า ส่วนมากเป็นบทร้อยกรอง

1.6 อิติวุตตกะ คำสอนประเภทคำอ้างอิง ที่ยกข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ที่ ขึ้นต้นคำว่า “วุตฺติ เหติ ภควา”

1.7 ชาตกะ หมายถึง คำสอนประเภทนิทานชาดก หรือเรื่องราวในชาติก่อนของ พระพุทธเจ้า

1.8 อัปภูตธรรม หมายถึง คำสอนประเภทเรื่องอัศจรรย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและ พระสาวกทั้งหลาย

1.9 เวทลละ หมายถึง คำสอนประเภทคำถาม-ตอบ (เวทลละ แปลว่า ได้รับความรู้ ความปลื้มใจ)

2. แบ่งเป็น “วรรค” นอกจากมีการแบ่งเป็นประเภทเหมือนในข้อ 1 แล้ว ยังมีหลักฐานใน พระไตรปิฎกแสดงถึงพระพุทธรวณะที่ได้มีการรวบรวมเป็น “วรรค” และมีการสวดท่องจำ (มุข ปาฐะ) ที่สวดท่องกันเป็น “วรรค” แล้ว หลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกล่าวถึง การท่องจำมี มาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ กล่าวคือ พระโสณะกุฎิกัณณะ เป็นพระภิกษุที่บวช ทางอินเดียภาคใต้ ได้เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระอานนทที่จัดที่พักในกุฏิเดียวกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงความเป็นไปต่างๆ แล้วตรัสให้พระโสณะกุฎิกัณณะ สวดหรือกล่าวพุทธรวณะให้ทรงสดับ พระโสณะกุฎิกัณณะ ผู้ที่มีการท่องจำอย่างแม่นยำมาจากอุปัชฌาย์ คือ พระมหาจักจายนเถระ ได้สวดให้ทรงสดับเป็นสูตรในสุดตนิบาต คือ สวดอัญฐกวรรค* (พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 2, เล่ม 5: 26) พระพุทธเจ้าทรงสดับแล้ว ทรงชมเชย ทรงยกย่องพระโสณะ กุฎิกัณณะว่า เสียขจิต อักขระชัดเจณติ ชัดถ้อยชัดคำดี นี่เป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า นอกจาก การท่องจำมีมาแล้วในครั้งพุทธกาล ยังแสดงถึงลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาล ด้วยเช่นกัน

3. แบ่งเป็น “หมวด” หลักฐานการจัดแบ่งพระพุทธรวณะเป็นหมวดหมู่เหมือนในข้อนี้ ศึกษาจากการที่การปรารภเหตุที่พระสารีบุตรเถระชี้ประเด็นที่พระมหาวิระสาธดาของศาสนาชน ปรีนิพพานแล้วเหล่าสาวกได้มีความคิดเห็นแตกแยกกัน เพราะการที่ศาสนาชนมิได้มีการรวบรวม คำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ จึงเป็นเหตุให้เหล่าสาวกถกเถียงกัน พระเถระจึงแนะนำพระภิกษุสงฆ์ สังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่เพื่อความดำรงอยู่ของพระศาสนาสืบไป (ศึกษา

* อัญฐกวรรค เป็นคัมภีร์หนึ่งในสุดตนิบาต ขุททกนิกาย มีสูตรสั้นๆ รวม 16 สูตร

รายละเอียดจากสังคีตสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11 ข้อ 221-263, หน้า 158-189)

จากการศึกษาข้างต้น จึงให้เห็นว่า การแบ่งพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นต้นเค้าของการแบ่งพระพุทธรูปในสมัยต่อๆ มา ยังไม่มีคำว่า “พระไตรปิฎก” มีแต่คำว่า “ธรรมวินัย” ยังไม่มีการจัดหมวดหมู่ที่แน่นอนและเป็นระบบ ต่อมาในสมัยหลังพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือน ได้มีการทำสังคายนา จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรูป และมีการทำติดต่อกันมาเป็นระยะๆ จนถึงการสังคายนาครั้งที่ 5 (พุทธศักราช 450, บางแห่งว่า พุทธศักราช 433) ได้มีการจารึกพระพุทธรูปเป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเกรงต่อการถ่ายทอดโดยระบบท่องจำจะคลาดเคลื่อน ซึ่งการสังคายนาครั้งนี้ทำที่อาโลกเสณสถานมถเสนบท (มถัสชนบทประเทศ) ประเทศศรีลังกา มีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานถึงระยะเวลาในการทำสังคายนาครั้งนี้ว่าใช้เวลานานเท่าใด

ได้มีหลักฐานการจัดแบ่งพระพุทธรูปหรือพระธรรมวินัยในศิลาจารึกที่ค้นพบที่สาญจิสถูป (จารึกไว้ในต้นพุทธศตวรรษที่ 3 ก่อนสมัยพระเจ้าอโศก) มีรายนามต่างๆ ที่ปรากฏ เช่น ชมมกถิกา (ผู้กล่าวธรรม), เปฏกนิ (ผู้ทรงจำปิฎกทั้งหลาย), สุตตุนตติกา (ผู้ทรงจำพระสูตร) เป็นต้น หรือหลักฐานในศิลาจารึกพระเจ้าอโศกที่ค้นพบที่ ภาบรา ที่มีข้อความอ้างถึงพระสูตรต่างๆ ที่พระเจ้าอโศกทรงพิจารณาเห็นว่าดี และทรงแนะนำให้เหล่าพุทธบริษัท 4 หมั่นสวดและพิจารณาไคร่ครวญ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2550: 10)

หลักฐานเหล่านี้ สามารถสรุปได้อย่างคร่าวๆ หลังการสังคายนาครั้งที่ 2 เป็นต้นมา พระพุทธรูปหรือพระธรรมวินัยได้มีการจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ที่ชื่อว่า “ปิฎก” และ “นิกายทั้งห้า” (ทีฆนิกาย, มัชฌิมนิกาย, สังยุตตนิกาย, อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย) แล้ว เสฐียรพงษ์ วรรณปก (2550) ได้ศึกษาต่ออีกว่า ระยะแห่งพัฒนาการของพระไตรปิฎกคงกินเวลายาวนานเกือบศตวรรษกว่าจะลงตัวเป็นพระไตรปิฎกที่สมบูรณ์ และเชื่อว่าพอดกถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศก พระไตรปิฎกคงสมบูรณ์ทุกคัมภีร์แล้ว ด้วยปรากฏหลักฐานบางแห่ง (อาทิ สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก) บอกว่า คัมภีร์กถาวัตถุ หนึ่งในจำนวนพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ ได้ถูกกรจนและผนวกเข้าไว้ในอภิธรรมปิฎก โดยพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระ เมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่สาม เหตุผลสนับสนุนอีกประการหนึ่ง คือ ในพระไตรปิฎกไม่มีข้อความใดกล่าวถึงพระเจ้าอโศกเลย แสดงว่าพระไตรปิฎกสำเร็จเป็นรูปร่างสมบูรณ์แล้วก่อนสมัยพระเจ้าอโศก

ในบทนี้ ผู้วิจัยศึกษาถึงลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ของวรรณคดีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จากหลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นถึง คำว่า “วรรค” มีการใช้กันมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล และในสมัยหลังพุทธกาลที่มีพระไตรปิฎกแล้วนั้น มีลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ใน

พระไตรปิฎกหลากหลาย เช่น ใช้เป็นชื่อของคัมภีร์ ใช้เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ ใช้เป็นกลุ่มในการจัดคาถา ในที่นี้ ผู้วิจัยศึกษาลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” และประเด็นที่เกี่ยวข้องไว้ 4 ประเด็น คือ

1. ความหมายของคำว่า “วรรค”
2. ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นชื่อคัมภีร์หรือส่วนของคัมภีร์
3. ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เกิดจากการรวมกลุ่มคาถา
4. ลักษณะการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทสำนวนต่างๆ อุทานวรรค และอุทาน (บาลี) รายละเอียดในประเด็นต่างๆ มีดังนี้

3.1 ความหมายของคำว่า “วรรค”

คำว่า “วรรค” ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “varga” มีความหมาย เช่น

1. Vaman Shivram Apte (2006:832) และ Sir M. Monier Williams (1899:923) ให้ความหมายของคำว่า “วรรค” ว่า

- วรรค หมายถึง
1. ระดับชั้น, กลุ่ม, สิ่งที่สะสมไว้ (a class, division, group, company, society, tribe, collection)
 2. คณะ, กลุ่ม (a party, side)
 3. ประเภท, หมวด (a category)
 4. ตอน, ส่วนย่อย, กลุ่ม, บท (a section, chapter, division fo a book)
 5. ส่วนย่อยของบท (adhyāya) เป็นต้น

สรุป ความหมายของคำว่า “วรรค” หมายถึง ระดับชั้น, กลุ่ม, ประเภท, หมวด, ตอน, ส่วนย่อย, บท หรือ ส่วนย่อยของบท เป็นต้น

2. Rozehnal (1998: 16) ได้ศึกษาความหมายของคำว่า “varga วรรค” ว่าเป็นคำนาม มีรากศัพท์มาจาก *vṛj* หมายถึง “แยกกัน, แบ่งกัน” ดังนั้น วรรค จึงหมายถึง “กลุ่มหนึ่ง” “หมวดหนึ่ง” หรือ “สิ่งสะสมอันหนึ่ง” และคำใดก็ได้ที่มีความหมายคล้ายคลึงกันนี้

3. แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง) (2550: 15) ใช้คำว่า “วัคค์” แทนคำว่า “วรรค” เพื่อเน้นให้เห็นชัดเจนว่า คำนี้เป็นคำเฉพาะที่หมายถึง ลักษณะการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหาในพระไตรปิฎกลักษณะหนึ่ง ดังในกรณีของทีฆนิกาย แบ่งออกเป็น 3 วัคค์ คือ สิลขันชวัคค์ มหาวัคค์ ปถิกวัคค์ ฉะนั้น จึงไม่ใช้คำว่า “วรรค” เพื่อมิให้สับสนกับความหมายในภาษาไทยซึ่งมีหลากหลายความหมาย เช่น ช่วงหนึ่งของคำหรือข้อความที่สุดลงแล้วเว้นเป็นช่องว่างไว้ระยะหนึ่ง, เครื่องหมายของวรรคตอน, ย่อหน้าหนึ่งๆ เป็นต้น

4. ป. หลงสมบุญ (ม.ป.ป.: 623) ให้ความหมายไว้ว่า *วคค* เป็นปวงลิงค์ หมายถึง หมู่ (หมู่สัตว์ และสิ่งของที่เสมอกันด้วยชาติเป็นต้น), ผู่ง, หมวด, หมู่, พวค, ประชุม, กอง, คณะ, กลุ่ม, ตอน

5. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (2513: 669) ให้ความหมายไว้ว่า *วคโค* หมายถึง *วรรค*, ตอน, พวค, หมู่คนสัตว์และสิ่งของที่เสมอกันด้วยชาติเป็นต้น ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า *วคค*

6. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายไว้ว่า *วรรค* หมายถึง ตอน, บางทีก็ใช้เข้าคู่กันเป็นวรรคตอน เช่น เครื่องหมายวรรคตอน เขียนหนังสือควรให้มีวรรคตอน, หมวด เช่น *วรรค ก*, ช่วงหนึ่งของคำ หรือข้อความที่สุดลงแล้วเว้นเป็นช่องว่างไว้ระยะหนึ่ง เรียกว่า *เว้นวรรค* ถ้าเป็นเรื่องร้อยกรองถือข้อความช่วงหนึ่งเป็นวรรคหนึ่ง เช่น *ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร, ชื่อมาตรา ปกษคณา 4 หรือ 5 ปกษ เรียก วรรคหนึ่ง คือ ปกษถ้วน 3 ปกษขาด 1 เรียก จุลวรรค, ปกษถ้วน 4 ปกษ ขาด 1 เรียก มหาวรรค, กฏ ย่อหน้าหนึ่งๆ ของบทบัญญัติในแต่ละมาตราของกฎหมาย ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า *วคค*, ตรงกับภาษาบาลีว่า *วคค**

ฉะนั้น คำว่า “วรรค” จึงหมายถึง ประเภท, ตอน, หมวด, หมู่ หรือการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหาในพระไตรปิฎก

3.2 ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นชื่อคัมภีร์หรือส่วนของคัมภีร์

ลักษณะการแบ่งหมวดหมู่พระธรรมวินัยหรือการแบ่งหมวดคัมภีร์เริ่มแต่ปิฎก นิกายต่างๆ มีการจัดแบ่งไม่เหมือนกัน เกรวาทแบ่งเป็น 3 ปิฎก เรียกว่า ไตรปิฎก ทั้งที่เดิมทีมีแต่พระธรรมและวินัย ไม่มีการกล่าวถึงพระอภิธรรมปิฎกเลย คำว่า “ไตรปิฎก” (สันสกฤตมีรูปเป็น *ตรีปิฎก*) ก็มิได้พบในคัมภีร์ในยุคต้น (พุทธกาล) คงเกิดขึ้นราวหลังพุทธศตวรรษที่ 3 คือหลังตติยสังคายนา เพราะมีศัพท์ว่า “เปฎก” แปลว่า “ผู้สาธยายพระปิฎก” เกิดขึ้นในช่วงนี้ สรรวาสทิวาทมีการแบ่งพระธรรมวินัยเป็น 3 ปิฎกเหมือนเกรวาท

ในพระไตรปิฎกแต่ละนิกายจะมีการแบ่งหลากหลายไม่เหมือนกัน เช่น ในพระสูตรตันตปิฎกบาลี แบ่งเป็น 5 นิกาย คือ ทิฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และชุตทกนิกาย* จากนั้นได้มีการแบ่งเป็นกลุ่มย่อยหรือหมวดหมู่อยๆ รองลงมา เป็นปีณณาสกัปปัง

* ในพระสูตรตันตปิฎกแบ่งออกเป็น 5 หมวด เรียกว่า นิกาย คือ (1) ทิฆนิกาย (หมวดชวา) (2) มัชฌิมนิกาย (หมวดปานกลาง) (3) สังยุตตนิกาย (หมวดประมวลเนื้อหา) (4) อังคุตตรนิกาย (หมวดเรียงด้วยองค์) (5) ชุตทกนิกาย (หมวดเล็กน้อย) การจัดแบ่งพระสูตรเป็น 5 นิกายนี้ ถ้าพิจารณาเนื้อหาโดยรวมของแต่ละนิกาย จะพบว่าท่านอาศัยหลักเกณฑ์ดังนี้

1. แบ่งตามความยาวของพระสูตร คือรวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ทิฆนิกาย รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า มัชฌิมนิกาย ส่วนพระสูตรที่มีขนาดความยาวน้อยกว่านั้น แยกไปจัดแบ่งไว้ในหมวดอื่นและด้วยวิธีอื่นดังจะกล่าวในข้อ 2 ข้อ 3 และข้อ 4 ตามลำดับ

(แต่ละหมวดมีพระสูตร 50 พระสูตร จึงเรียกตามจำนวนพระสูตรที่รวมอยู่ในแต่ละหมวด) แบ่งเป็นวรรคบ้าง เช่น ประมาณ 10 พระสูตรหรืออาจจะมากกว่าน้อยกว่า รวมเป็น 1 วรรค, 3-5 วรรค หรืออาจจะมากกว่าหรือน้อยกว่า รวมเป็น 1 ปีณณาสก์ เป็นต้น

ในพระสูตรตันตปิฎกสันสกฤต มีการแบ่งเป็นอาคม 5 อาคม เหมือนพระสูตรตันตปิฎกบาลี แต่การจัดลำดับพระสูตรเรียงไม่เหมือนกัน และจำนวนพระสูตรก็มีไม่เท่ากัน เช่น ในทีฆนิกาย มีพระสูตร 34 สูตร เริ่มต้นด้วย พรหมชาลสูตร แต่ในทีรฆาคม มีพระสูตร 30 สูตร เริ่มต้นด้วย มหาปทานสูตร เป็นต้น ซึ่งการเปรียบเทียบพระสูตรในทีรฆาคมกับทีฆนิกาย Akanuma (1990) ได้ศึกษาเปรียบเทียบไว้แล้ว ผู้สนใจศึกษาหาสามารถหาอ่านได้จากการศึกษาดังกล่าว แต่ที่เห็นกันอย่างชัดเจนคือ ในทีฆนิกาย พระสูตรตันตปิฎก มีการแบ่งเป็น 3 คัมภีร์และแต่ละคัมภีร์มีคำว่า “วรรค” ต่อท้ายคัมภีร์ทั้งสิ้น คือ คัมภีร์ศีลขันชวรรค, คัมภีร์มหาวรรค และคัมภีร์ปาฎิกวรรค ส่วนในพระสูตรตันตปิฎกสันสกฤตมีการใช้คำต่อท้ายว่า “สูตร” ไม่ใช่ “วรรค” อย่างบาลี เช่น Tridandī-sūtra, Piṅgalātreya-sūtra เป็นต้น ไม่มีการจัดแบ่งคัมภีร์เป็นกลุ่มๆ แล้วลงท้ายชื่อคัมภีร์เหล่านั้นด้วยคำว่า “วรรค” เหมือนในทีฆนิกาย พระสูตรตันตปิฎกบาลี

ในมัชฌิมนิกาย พระสูตรตันตปิฎกบาลีมีการจัดแบ่งพระสูตรเป็นกลุ่มๆ ละ 50 เรียกว่าเป็นปีณณาสก์ แล้วแบ่งย่อยเป็น “วรรค” ได้อีก แต่ในมัชฌิมนิกาย พระสูตรตันตปิฎกสันสกฤต มีเฉพาะพระสูตรเท่านั้น

ในสังยุตตนิกาย พระสูตรตันตปิฎกบาลี มีการแบ่งเป็น 5 เล่ม หรือ 5 คัมภีร์ และทั้ง 5 คัมภีร์จะลงท้ายชื่อคัมภีร์ด้วยคำว่า “วรรค” เช่น สถาควรรค, นิทานวรรค, ขันชวารวรรค เป็นต้น ส่วนในสัมมยูกตาคม พระสูตรตันตปิฎกสันสกฤต มีการแบ่งเป็น 50 ภาค ประกอบด้วย 318 สูตร

2. แบ่งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร คือประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า สังยุตตนิกาย (หมวดประมวลเนื้อหาสาระ) เช่นประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า กัสสปสังยุต

3. แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรม คือรวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า อังคุตตรนิกาย (หมวดเรียงด้วยองค์) และมีชื่อกำกับหมวดย่อยว่า นิบาต มี 11 นิบาต คือหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม 1 ข้อ เรียกว่า เอกกนิบาต ที่มี 2 ข้อ เรียกว่า ทุกกนิบาต ที่มี 3 ข้อ เรียกว่า ดิกกนิบาต ที่มี 4 ข้อ เรียกว่า จดกกนิบาต ที่มี 5 ข้อ เรียกว่า ปัญจกนิบาต ที่มี 6 ข้อ เรียกว่า ฉกกนิบาต ที่มี 7 ข้อ เรียกว่า สัตตกนิบาต ที่มี 8 ข้อ เรียกว่า อัฏฐกนิบาต ที่มี 9 ข้อ เรียกว่า นวกกนิบาต ที่มี 10 ข้อ เรียกว่า ทสกนิบาต และมีที่มี 11 ข้อ เรียกว่า เอกาทสกนิบาต

4. จัดแยกพระสูตรที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้ง 3 ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า ขุททกนิกาย (หมวดเล็กน้อย) แบ่งตามหัวข้อใหญ่เป็น 15 เรื่อง คือ (1) ขุททกปาฐะ (2) รัมมปะทะ (ธรรมบท) (3) อุทาน (4) อิติวุตตะกะ (5) สุตตนิบาต (6) วิมานวัตถุ (7) เปตวัตถุ (8) เถรคาถา (9) เถรีคาถา (10) ชาดกะ (11) นิตเทส (มหานิตเทสและจุพนิตเทส) (12) ปฏีสัมภิตามวรรค (13) อุปทาน (14) พุทธวงศ์ (พุทธชรัส) (15) จริยาปิฎก นอกจากนี้ท่านยังจัดพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกเข้าไว้ในขุททกนิกายนี้ด้วย

ในอังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎกบาลี ได้แบ่งธรรมออกเป็นหมวดๆ เรียกว่า นิบาต เช่น เอกนิบาต ทุกนิบาต เป็นต้น รวมทั้งหม่อมมี 169 ภาค มีพระสูตร 9,557 สูตร ส่วนเอโกตตราคม พระสุตตันตปิฎกสันสกฤต มีการแบ่งธรรมออกเป็น 52 ภาค แต่ไม่ได้ระบุว่ามิกี่สูตร

หลักฐานที่ปรากฏมีลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ในคัมภีร์ต่างๆ หรือส่วนของคัมภีร์ในฝ่าย พระไตรปิฎกสันสกฤตที่เห็นชัด น่าจะเป็นในส่วนของอภิธรรมปิฎก ที่มีการแบ่งเป็น 7 คัมภีร์ เหมือนฝ่ายบาลี แต่จะเรียกชื่อต่างกัน มีตัวอย่างการใช้คำว่า “วรรค” เช่น ชฎาณปรีสถานะ มีการแบ่งเป็น 8 กัณฑ์ (บท) 44 วรรค เช่น กัณฑ์ที่ 2 ชื่อ “สังโยชน” มี 4 วรรค คือ อุกุศลมูล วรรค, สกทาคามินวรรค, สตวรรค, และสังโยชนวรรค เป็นต้น

ผู้วิจัยศึกษาลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นชื่อคัมภีร์หรือส่วนของคัมภีร์ใน พระไตรปิฎก นิกายเถรวาท ที่พอจะแสดงลักษณะของคัมภีร์ที่ใช้คำว่า “วรรค” ต่อท้ายชื่อคัมภีร์ เช่น

| | |
|----------------------------------|---|
| ในพระวินัยปิฎกมี | - คัมภีร์มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 4-5) |
| | - คัมภีร์จุฬวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 6-7) |
| ในทีฆนิกาย พระสุตตันตปิฎก มี | - คัมภีร์สี่ชั้นชวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 9) |
| | - คัมภีร์มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 10) |
| | - คัมภีร์ปาฎิกวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 11) |
| ในสังยุตตนิกาย พระสุตตันตปิฎก มี | - คัมภีร์สคาถวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 15) |
| | - คัมภีร์นิทานวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 16) |
| | - คัมภีร์ขันธวารวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 17) |
| | - คัมภีร์สพายนวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 18) |
| | - คัมภีร์มหาวารวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ 19) |

ในนิกายนี้ยังเห็นลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ของการรวมกลุ่มพระสูตรด้วย ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎก นิกายธรรมวาสติวาท ที่พอจะแสดงลักษณะของคัมภีร์ที่ใช้คำว่า “วรรค” ไว้ เช่น คัมภีร์อุทานวรรค เป็นต้น

ส่วนลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ในพระไตรปิฎก เช่น

- ในมัชฌิมนิกาย พระสุตตันตปิฎกที่มีการใช้วรรคเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ทั้ง 3 คัมภีร์ (มูล ปิณณาสกั, มัชฌิมปิณณาสกั และอุปริปิณณาสกั

- ในอังคุตตรนิกาย พระสูตรต้นคปิฎก มีการจัดแบ่งเป็น 11 นิบาต แต่ละนิบาตได้มีลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ โดยแต่ละนิบาต แบ่งย่อยเป็นวรรค ซึ่งวรรคเกิดจากการรวบรวมพระสูตรหมวดต่างๆ อีกครั้งหนึ่ง

- ในคัมภีร์อิติวุตตกะ ขุททกนิกาย มีการจัดแบ่งคล้ายกับอังคุตตรนิกาย คือจัดแบ่งเป็นนิบาต 4 นิบาต จากนิบาต จัดเป็นวรรค ซึ่งวรรคเกิดจากการรวบรวมพระสูตรหมวดต่างๆ เช่นกัน

- ในวิมานวัตถุ เปตวัตถุ มีการแบ่งเป็นประเภท และจากประเภทก็แบ่งเป็นวรรค เป็นต้น ในส่วนของฝ่ายสันสกฤต เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับสันสกฤตนั้นได้ศึกษาจากการแปลออกสู่ภาษาจีนเป็นส่วนใหญ่ และพระไตรปิฎกพากย์จีนนั้น มีการรวบรวมมาจากหลักฐานที่หลากหลาย หากที่จะศึกษาถึงลักษณะการใช้คำว่า “วรรค” ในคัมภีร์ต่างๆ ที่มาจากภาษาสันสกฤต โดยตรงที่ชัดเจน และก่อบรรจุข้อมูลในการศึกษามีไม่เพียงพอที่จะวินิจฉัย ซึ่งหากโอกาสอำนวยก็จะได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

3.3 ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรค” ในแง่ที่เกิดจากการรวมกลุ่มคาถา

ลักษณะของการใช้คำว่า “วรรคในลักษณะนี้ มีพบบ่อยในขุททกนิกาย พระสูตรต้นคปิฎก นิกายเถรวาท เช่น

- ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี มีการรวบรวมคาถาจำนวน 423 คาถา จัดกลุ่มเป็น 26 วรรค แต่ละวรรคจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป

- ในคัมภีร์อุทาน มีการรวบรวมพระสูตร 80 พระสูตร 95 คาถา จัดกลุ่มเป็น 8 วรรค (วรรคละ 10 พระสูตร) และแต่ละวรรคในคัมภีร์นี้มีการจัดลำดับตามพุทธประวัติด้วย

- ในคัมภีร์สูตรนิบาต มีการรวบรวมสูตร 70 สูตร 1,156 คาถา จัดกลุ่มเป็น 5 วรรค

- ในเถรคาถา เถรีคาถา ชาตก เป็นต้น

และในฝ่ายสันสกฤต หากที่จะค้นหาหลักฐานมาเป็นข้อมูลที่ใช้ในการเปรียบเทียบกับฝ่ายบาลี แต่เท่าที่ค้นพบการรวมกลุ่มคาถาเหล่านี้จัดเป็นวรรค โดยอ้างอิงการเทียบเคียงจากคัมภีร์ในฝ่ายบาลี เช่น อุทาน ธรรมบท สถวีรคาถา เป็นต้น และนอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อุทานวรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีการรวมกลุ่มคาถาจัดเป็นวรรค และนำชื่อแรกของคัมภีร์ในกษุทราคม คือ อุทาน มารวมกับลักษณะการจัดกลุ่มคาถาเป็นวรรค เรียกเป็นชื่อคัมภีร์ใหม่ว่า คัมภีร์อุทานวรรค

3.4 ลักษณะการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ อุทานวรรค และอุทาน (บาลี)

ลักษณะการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ 4 จำนวน ซึ่งเป็นบทร้อยกรองประเภทคาถาธรรมจัดรวมไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค แต่ละจำนวนมีจำนวนคาถา, จำนวนวรรคและการจัดลำดับวรรคไม่เหมือนกัน เช่น

3.4.1 ธรรมบทบาลี (Pāli Dhammapada)

Rozehnal (1998: 9) ได้ศึกษาไว้ว่า ธรรมบทภาษาบาลีมี 423 คาถา แบ่งเป็น 26 หมวด (วรรค) ซึ่งความยาวของแต่ละหมวดนั้น แตกต่างกันไป ความยาวของเนื้อหาในแต่ละหมวดนั้น แตกต่างกันไป ในหมวดแรกๆ จะยาวกว่าในหมวดกลางๆ เป็นไปได้ว่า ผู้แก้ไขไม่ขยายความเพิ่มเติม แต่มาบรรยายในช่วงท้ายๆ ซึ่งจะเห็นว่า ในหมวดหลังๆ ความยาวของเนื้อหาสาระจะเพิ่มมากขึ้น แบบแผนในการแยกบทต่างๆ ลงเป็นหมวดหมู่หรือวรรค เป็นการแยกหัวข้อที่แตกต่างกันอย่างมากรวมเข้าไว้ด้วยกัน เช่น วรรคที่ 1 (ยมกวรรค) เป็นบทที่มีเนื้อหาเป็นคู่ๆ กัน มีอะไรบางสิ่งเกี่ยวเนื่องกัน หรืออธิบายความคิดที่ตรงข้ามกัน แต่เราสามารถที่จะแยกบทคู่บางคู่ที่ไม่น่าจะมาอยู่ในวรรคนี้, ในวรรคที่ 4 (บุปผวรรค) คำว่า ดอกไม้ ในที่นี้ มีความหมายแตกต่างกันไปในแต่ละบท ซึ่งเราไม่สามารถจับหลักได้ว่า ใช้ต่างกันอย่างไร ในวรรคอื่นๆ ก็เป็นเช่นนี้ (ยกตัวอย่างในสหัสวรรค ทัณฑวรรค โลกวรรค เป็นต้น) ในวรรคที่ 21 ปกิณณกวรรค ประกอบด้วยบทที่ผู้แก้ไขอาจจะไม่สามารถนำไปรวมกับวรรคอื่นได้ อีกนัยหนึ่ง พบว่า บางวรรคเต็มไปด้วยเนื้อหาสาระ เช่น วรรคที่ 5 และวรรคที่ 6 (พาลวรรค และ บัณชิตวรรค) ที่กล่าวถึงคนพาลและบัณชิต ที่ได้อธิบายประเภทของคนโดยการตั้งคำถาม แทนที่จะอธิบายว่า คนพาลมีลักษณะอย่างไร เขาคิดอย่างไร ผลแห่งการกระทำของคนพาลเป็นอย่างไร เป็นต้น ตัวอย่างที่ดีที่สุดของหมวดที่เต็มไปด้วยสาระนี้ คือวรรคสุดท้าย (พราหมณวรรค)

โดยรวมแล้ว ธรรมบทมีความชัดเจนเป็นหนึ่งเดียว มีเพียงเฉพาะสองสามบทเท่านั้นที่ดูจะไม่เข้าหมวดหมู่ เช่น ในประโยคสุดท้ายที่บรรยายคุณสมบัติ และคุณธรรมของพราหมณ์ แล้วจึงเอ่ยลึว่า “เขานั้นแหละที่เราเรียกว่า พราหมณ์”

ธรรมบทบาลี มี 423 คาถา จัดรวมไว้ใน 26 วรรค วรรคหนึ่งๆ มีคาถาประมาณ 10-26 คาถา ยกเว้นวรรคสุดท้าย คือ พราหมณวรรคมี 41 คาถา รายละเอียดการจัดแบ่งเป็น 26 วรรค มีดังนี้

| | | | |
|-----------------|----|----|------|
| 1. Yamakavagga | มี | 20 | คาถา |
| 2. Appamādvagga | มี | 12 | คาถา |
| 3. Cittavagga | มี | 11 | คาถา |
| 4. Pupphavagga | มี | 16 | คาถา |

| | | | |
|---------------------|----|----|------|
| 5. Bālavagga | มี | 16 | คาถา |
| 6. Paṇḍitavagga | มี | 14 | คาถา |
| 7. Arahantavagga | มี | 10 | คาถา |
| 8. Sahassavagga | มี | 16 | คาถา |
| 9. Pāpavagga | มี | 13 | คาถา |
| 10. Daṇḍavagga | มี | 17 | คาถา |
| 11. Jarāvagga | มี | 11 | คาถา |
| 12. Attavagga | มี | 10 | คาถา |
| 13. Lokavagga | มี | 12 | คาถา |
| 14. Buddhavagga | มี | 18 | คาถา |
| 15. Sukhavagga | มี | 12 | คาถา |
| 16. Piyavagga | มี | 12 | คาถา |
| 17. Kodhavagga | มี | 14 | คาถา |
| 18. Malavagga | มี | 21 | คาถา |
| 19. Dhammaṭṭhavagga | มี | 17 | คาถา |
| 20. Maggavagga | มี | 17 | คาถา |
| 21. Pakiṇṇakavagga | มี | 16 | คาถา |
| 22. Nirayavagga | มี | 14 | คาถา |
| 23. Nāgavagga | มี | 14 | คาถา |
| 24. Taṇhāvagga | มี | 26 | คาถา |
| 25. Bhikkhuvagga | มี | 23 | คาถา |
| 26. Brāhmaṇavagga | มี | 41 | คาถา |

จากข้อมูลใน Dhammapada: Pali Text Society จะมีคำว่า “vagga” กำกับชื่อวรรคไว้ทั้ง

26 วรรค

3.4.2 ปัตนะธรรมบท (Patna Dharmapada)

มีจำนวน 414 คาถา จัดเป็น 22 วรรค ดังนี้

| | | | |
|--------------------|----|----|------|
| 1. Jamavarggaḥ | มี | 13 | คาถา |
| 2. Apramādavarggaḥ | มี | 20 | คาถา |
| 3. Brāhmaṇavarggaḥ | มี | 16 | คาถา |

| | | | |
|--------------------|----|----|------|
| 4. Bhikṣuvarggaḥ | มี | 15 | คาถา |
| 5. Atthavarggaḥ | มี | 19 | คาถา |
| 6. Śokavarggaḥ | มี | 12 | คาถา |
| 7. Kalyāṇīvarggaḥ | มี | 25 | คาถา |
| 8. Puṣpavarggaḥ | มี | 16 | คาถา |
| 9. Tahnāvarggaḥ | มี | 20 | คาถา |
| 10. Malāvarggaḥ | มี | 17 | คาถา |
| 11. Bālāvarggaḥ | มี | 21 | คาถา |
| 12. Daṇḍāvarggaḥ | มี | 21 | คาถา |
| 13. Śaraṇāvarggaḥ | มี | 23 | คาถา |
| 14. Khāntīvarggaḥ | มี | 22 | คาถา |
| 15. Āsavavarggaḥ | มี | 17 | คาถา |
| 16. Vācāvarggaḥ | มี | 28 | คาถา |
| 17. Āttāvarggaḥ | มี | 21 | คาถา |
| 18. Dadantīvarggaḥ | มี | 15 | คาถา |
| 19. Cittāvarggaḥ | มี | 18 | คาถา |
| 20. Māggāvarggaḥ | มี | 16 | คาถา |
| 21. Sahasravarggaḥ | มี | 22 | คาถา |
| 22. [Uragāvarggaḥ] | มี | 17 | คาถา |

จากข้อมูลใน Patna Dharmapada: Margaret Cone จะมีคำว่า “varggaḥ” กำกับชื่อวรรคไว้ทั้ง 22 วรรค

3.4.3 คานธารีธรรมบท (Gāndhārī Dharmapada)

มีจำนวนประมาณ 354 คาถา คาดว่ามีการจัดวรรคทั้งหมดเป็น 26 วรรค แต่ที่พบมี 13 วรรค (วรรคที่มีเครื่องหมาย [...] คือวรรคที่สันนิษฐานตามชื่อของธรรมบทบาลี) ดังนี้

| | | | |
|-------------|----|----|------|
| 1. Brahmaṇa | มี | 50 | คาถา |
| 2. Bhikhu | มี | 40 | คาถา |
| 3. Tasiṇa | มี | ? | คาถา |
| 4. Pavu | มี | ? | คาถา |
| 5. Araha | มี | ? | คาถา |

| | | | |
|--------------------|----------------|----|------|
| 6. Magu | มี | 30 | คาถา |
| 7. Apramadu | มี | 25 | คาถา |
| 8. Cita | มี | ? | คาถา |
| 9. Bala | มี | ? | คาถา |
| 10. Jara | มี | 25 | คาถา |
| 11. Suha | มี | 20 | คาถา |
| 12. Thera | มี | ? | คาถา |
| 13. Yamaka | มี | 22 | คาถา |
| 14. [Paṇḍita] | มี | 19 | คาถา |
| 15. [Bahuśruta] | มี | 16 | คาถา |
| 16. [Prakīrṇaka] | มี | 15 | คาถา |
| 17. [Krodha] | มี | 16 | คาถา |
| 18. [Puṣpa] | มี | 15 | คาถา |
| 19. [Sahasra] | มี | 17 | คาถา |
| 20. [Śīla?] | มี | 10 | คาถา |
| 21. [Kṛtya?] | มี | 9 | คาถา |
| 22. [Nāga or Aśva] | มี | ? | คาถา |
| 23-26 | ยังค้นหาไม่เจอ | | |

ในคานธารีธรรมบท แม้จะไม่มีคำว่า “วรรค” ต่อท้ายชื่อที่เรียกไว้จัดเป็นวรรคๆ ก็ตาม แต่ลักษณะการจัดก็อนุমানเหมือนกับธรรมบทสำนวนอื่นๆ อีก 2 สำนวนข้างต้น

3.4.4 อุทานวรรค (Udānavarga)

สำนวนภาษาสันสกฤตที่รวบรวมโดย Franz Bernhard จำนวน 1,050 คาถา แบ่งเป็น 33 วรรค ดังนี้

| | | | |
|------------------|----|----|------|
| 1. Anityavarga | มี | 45 | คาถา |
| 2. Kāmavarga | มี | 20 | คาถา |
| 3. Tṛṣṇāvarga | มี | 18 | คาถา |
| 4. Apramāḍavarga | มี | 38 | คาถา |
| 5. Priyavarga | มี | 27 | คาถา |
| 6. Śīlavarga | มี | 20 | คาถา |
| 7. Sucaritavarga | มี | 12 | คาถา |

| | | | |
|--------------------|----|----|------|
| 8. Vācavarga | มี | 15 | คาถา |
| 9. Karmavarga | มี | 20 | คาถา |
| 10. Śraddhāvarga | มี | 16 | คาถา |
| Uddāna | มี | 1 | คาถา |
| 11. Śramaṇavarga | มี | 15 | คาถา |
| 12. Mārgavarga | มี | 20 | คาถา |
| 13. Satkāravarga | มี | 18 | คาถา |
| 14. Drohavarga | มี | 16 | คาถา |
| 15. Smṛtivarga | มี | 29 | คาถา |
| 16. Prakīrṇavarga | มี | 24 | คาถา |
| 17. Udakavarga | มี | 12 | คาถา |
| 18. Puṣpavarga | มี | 28 | คาถา |
| 19. Aśvavarga | มี | 22 | คาถา |
| 20. Krodhavarga | มี | 22 | คาถา |
| Uddāna | มี | 1 | คาถา |
| 21. Tathāgatavarga | มี | 18 | คาถา |
| 22. Śrutavarga | มี | 19 | คาถา |
| 23. Ātmavarga | มี | 26 | คาถา |
| 24. Peyālavarga | มี | 35 | คาถา |
| 25. Mitravarga | มี | 25 | คาถา |
| 26. Nirvāṇavarga | มี | 34 | คาถา |
| 27. Paśyavarga | มี | 54 | คาถา |
| 28. Pāpavarga | มี | 40 | คาถา |
| 29. Yugavarga | มี | 67 | คาถา |
| 30. Sukhavarga | มี | 52 | คาถา |
| 31. Cittavarga | มี | 63 | คาถา |
| 32. Bhikṣuvarga | มี | 82 | คาถา |
| 33. Brāhmaṇavarga | มี | 93 | คาถา |
| Uddāna | มี | 3 | คาถา |

จากข้อมูลใน Udānavarga: Franz Bernhard จะมีคำว่า “varga” กำกับชื่อวรรคไว้ทั้ง 33 วรรค

ข้อสังเกต จะนิยมแต่งอุเทศคาถา (Uddāna) หรือสารบัญเรื่องไว้ในบางวรรค เป็นรูปแบบ การแต่งเฉพาะตน กล่าวคือ ในคัมภีร์อุทานวรรค มักจะยกอุเทศคาถาไปไว้ท้ายสุด และใช้คำเรียก อุเทศคาถานั้นว่า อุทาน (Uddāna) การใส่อุทาน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูปแบบเฉพาะของ คัมภีร์ที่ต้องการบอกหัวข้อเรื่องไว้เพื่อสะดวกต่อการทรงจำ

สรุป คัมภีร์อุทานวรรคเป็นคัมภีร์ที่มีการรวบรวมเนื้อหาบางส่วนในธรรมบท และอุทานไว้ในคัมภีร์เล่มนี้ เพราะในคัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงกับธรรมบทจำนวนประมาณ 330 คาถา (ศึกษารายละเอียดในบทต่อไป) และในคัมภีร์อุทาน (ขุททกนิกาย) มีคาถาที่ตรงกับอุทานวรรค จำนวนประมาณ 76 คาถา ดังรายละเอียดในตารางเปรียบเทียบคาถาที่เหมือนกันระหว่างอุทาน วรรคสันสกฤตและอุทานบาลีในภาคผนวก ข

3.4.5 อุทาน (Uddāna)

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อุทานที่มีความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ธรรมบทและคัมภีร์อุทานวรรค ซึ่ง คัมภีร์ดังกล่าวมีการจัดแบ่งวรรคไว้ดังนี้

อุทาน เป็นหนึ่งในคัมภีร์ที่รวบรวมอยู่ในขุททกนิกายมี 80 พระสูตร มีการจัดแบ่งเป็น 8 วรรคๆ ละ 10 พระสูตร ดังนี้

1. โภชวรรค
2. มุจจลินทวรรค
3. นันทวรรค
4. เมฆิยวรรค
5. โสณัดเถรวรรค
6. ชัจฉันชวรรค
7. จูฬวรรค
8. ปาฏลิกามิวรรค

จากลำดับการจัดวรรค แสดงให้เห็นว่า พระธรรมสังคากาจารย์ผู้ทำการสังคายนา พยายามที่จะจัดประเภทของเนื้อหาตามลำดับเหตุการณ์ ตามลำดับพระประวัติของพระพุทธเจ้า หลังจากทรงตรัสรู้ใหม่ๆ จนถึงกาลแห่งปรินิพพาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีการจัดวรรคที่ชัดเจนคัมภีร์ หนึ่งในพระไตรปิฎก

เป็นที่น่าสังเกตว่า อุทานที่กล่าวถึงในนวัคคตตอุทสาสน์ มี 82 พระสูตร ในขณะที่อุทานที่มีนิทานเป็นอรรถกถาแทรกเข้ามาที่มีการจัดรวมไว้เป็นคัมภีร์ประเภทหนึ่งในขุททกนิกายมี 80 พระสูตรเท่านั้น ดังเช่นในพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (2552) ที่กล่าวไว้ว่า อุทาน เป็นการรวบรวมเรื่องราวและประโยคของพระพุทธเจ้า แบ่งออกเป็น 8 วรรค ในแต่ละวรรคมี 10 สูตร แล้วตั้งชื่อขึ้นมา ได้พบ (อุทาน) ในมหาวรรค จุลวรรค มหาปรินิพพานสูตร ในแต่ละสูตรได้สรุปโดยการอุทานของพระพุทธเจ้า เป็นต้น หรือ ตรงกับข้อมูลของคัมภีร์อุทาน ในฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์ (UDĀNA: THE PALI TEXT SOCIETY, 2002: PREFACE; p.viii) ที่กล่าวถึงไว้ว่า

the Udāna, a small collection of Buddhist stories and sentences, is divided into eight Vaggas, each of which contains ten Suttas, and is named after one of them. Several Suttas are found in the Mahāvagga, the Cullavagga and the Mahāparinibbāna Sutta. Each sutta is concluded by an udāna of Buddha, composed, for the most part, in ordinary metres (Sloka, Trisṭubhor Jagati) seldom in prose (comp. III.10, VIII.1)

ผู้วิจัยได้พบอุทานคาถาที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุทาน ขุททกนิกาย แต่ปรากฏอยู่ในมัชฌิมนิกาย ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

atha kho Bhagavā tāyaṃ velāyaṃ imañ udānaṃ udānesi:
 ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramañ sukhaṃ,
 aṭṭhaṅgiko ca maggānaṃ khemaṃ amatagāminan-ti.

(THE MAJJHIMA-NIKĀYA Vol. I : THE PALI TEXT SOCIETY, 2002: 508)

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

บรรดาทางทั้งหลาย ทางมีองค์ 8 เป็นทางเกษม ให้ถึงอมตธรรม.

อาจจะเป็นไปได้ว่า คาถานี้อาจจะเป็น 1 ในจำนวนคาถาที่หายไปจากคัมภีร์อุทานในขุททกนิกาย แต่เป็นคาถาของอุทานในนวัคคตตอุทสาสน์ก็อาจจะเป็นได้

หลักฐานจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (2552: 6) ที่อ้างไว้ว่า “ส่วนคาถาใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยคาถาเป็นต้นว่า อนนขาติสสารี ที่ทรงเปล่งอุทานออกมา ณ ควางตันโพิชัพุกษ์ และคาถาอุทานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสนพระองค์ไม่ทรงละเลย แต่ต่อมาคาถาเหล่านั้น พระธรรมสังคหาคณาจารย์ทั้งหลาย ไม่ได้ร้อยกรองไว้ในบาลีหมวดอุทาน ร้อยกรองไว้ในธรรมบท* เพราะพระผู้มีพระ

* ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลักของผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรจะแปลข้อความส่วนนี้ว่า “แต่คาถานี้ ในภายหลัง ก็แต่ว่า เพราะความที่แห่งพระธรรมสังคหาคณาจารย์อันพระผู้มีพระภาคเจ้าเทศนาแล้ว เป็นคาถาอันพระธรรมสังคหาคณาจารย์ไม่ได้ยกออกจากการรวบรวมของอุทานบาลี รวบรวมไว้ในธรรมบทบาลีด้วย” เหตุผลคือ

- คำว่า “anekajāti saṅsāraṇ” ก็อยู่ในอุทาน

ภาคเจ้าทรงแสดงแต่พระธรรมกถาจารย์ (พระอานนท์)” ซึ่งตรงกับ Paramattha-Dīpanī Udānatthakathā (UdĀNA COMMENTARY) of Dhammapālacariya: THE PALI TEXT SOCIETY (1997: 3) ที่อ้างไว้ว่า

Yā pana “anekajāti saṅsāran” ti (Dhp. 153) ādi gāthāya dīpitā Bhagavatā bodhi-mūle udāna-vasena pavattitā anekasahassānaṃ Sammā-sambuddhānaṃ avijahita-udāna-gāthā ca etā aparabhāge pana Dhamma-bhaṇḍāgārikassa Bhagavatā desitattā dhamma-sangāhakehi udāna-pāliyaṃ sangahaṃ anāropetvā Dhammapade sangitā.

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า คาทาธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อุทาน จะไม่มีในคัมภีร์ แต่จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ยังมีคาถาในคัมภีร์อุทานและคัมภีร์ธรรมบทที่มีเนื้อความปรากฏ ตรงกันที่เจอออย่างน้อย 2 คาถา คือ

sukhakāmāni bhūtāni yo daṇḍena vihiṃsati
attano sukham esāno pecca so na labhate sukhaṃ. (Dhp131=Ud II 3)
sukhakāmāni bhūtāni yo daṇḍena na hiṃsati
attano sukham esāno pecca so labhate sukhaṃ. (Dhp 132 = Ud II 3)

สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องการความสุข ผู้ที่ต้องการความสุข
แค้น แต่ยังเบียดเบียนสัตว์อื่นด้วยอาชญา เขาตายไปแล้ว ย่อม
ไม่ได้รับความสุข.

สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องการความสุข ผู้ที่ต้องการความสุข
แค้น แต่ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นด้วยอาชญา เขาตายไปแล้ว ย่อม
ได้รับความสุข.

จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คาถาในอุทานและธรรมบทมีความ
เกี่ยวเนื่องกัน และเห็นด้วยกับการแปลข้อความข้างต้นตามที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก

จะเห็นว่า การใช้คำว่า “วรรค” ในพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะใช้ในลักษณะชื่อของคัมภีร์
หรือใช้เพราะเกิดจากการรวมกลุ่มคาถาก็ดี คำว่า “วรรค” จะต้องนำมาใช้ต่อท้ายชื่อคัมภีร์ หรือ
การรวมกลุ่มคาถาแล้วตั้งเป็นชื่อวรรคใหม่ เช่น มหาวรรค, ลีลขันธวรรค, ยมกวรรค, อัป
มาทวรรค เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากข้อมูลข้างต้น

ในส่วนของรายละเอียดของแนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ 3
จำนวน คือ ธรรมบทบาลี ปัตนะธรรมบท และคานธารีธรรมบท ผู้วิจัยศึกษาไว้ในบทที่ 4 และ

- เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ พระอานนท์ยังไม่ออกบวช ในเวลานั้นอุทานด้วย “อุทานวเสน” ในข้อความนี้ก็มี นี้
ก็ยักรวบรวมอยู่ในอุทาน ตอนหลังได้ตรัสเทศน์ให้พระสารีบุตรฟังจึงมีการรวบรวมอยู่ในธรรมบท เป็นต้น

การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลี และอุทานวรรค ผู้วิจัยศึกษา
ไว้ในบทที่ 5 ซึ่งจะมีรายละเอียดต่างๆ ไปบทต่อไป



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

แนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ

การรวบรวมพระพุทธรวณะมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยอาศัยจากหลักฐานในพระวินัยปิฎกที่พระพุทธเจ้าโปรดให้พระโสณกุฎิกัณณะจับอัฐกุวรรค (พระไตรปิฎก ฉบับมหาหมากุฎราชวิทยาลัย พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 2 เล่มที่ 5, 2550: 26) และให้อุบาสิกานันทมาตาขับปารายนวรรค (พระไตรปิฎก ฉบับมหาหมากุฎราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต มาตาสูตรเล่มที่ 23, 2550: 157) ซึ่งให้เห็นว่า ในยุคพุทธกาลหรือยุคพระพุทธรวณะคัมภีร์คัมภีร์ธรรมบทนั้น ได้มีการจัดพระพุทธรวณะรวบรวมเป็นวรรคบ้างแล้ว กลายเป็นต้นเค้าของการรวบรวมพระพุทธรวณะจัดรูปแบบเป็น “วรรค” ในภายหลัง

แนวคิดในการจัดวรรคในวรรณคดีประเภทร้อยกรอง แม้ว่าเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่ยังไม่มีความชัดเจนในการจัดแบ่งหรือรวบรวมกาจัดเป็นวรรค มีข้อสังเกตจากอาจารย์สุภาพรรณ ณ บางช้าง (2526: 78) ที่ศึกษาการตั้งชื่อวรรคในคัมภีร์ธรรมบทบาลีมีความแตกต่างกัน 3 ลักษณะ คือ

1. ส่วนใหญ่ตั้งตามชื่อสาระทางธรรมที่กล่าวในวรรคนั้นๆ เช่น หมวดที่กล่าววิเคราะห์เรื่องจิต เรียกว่า จิตตวรรค หมวดที่กล่าวถึงเรื่องความรัก ก็เรียกว่า ปิยวรรค เป็นต้น
2. ตั้งตามลักษณะวิธีการเปรียบเทียบ เช่น หมวดคาถาที่กล่าวเปรียบเทียบแนวทางการประพฤติปฏิบัติธรรมกับดอกไม้ ก็เรียกว่า ปุบผวรรค หมวดที่กล่าวเปรียบเทียบช้างก็เรียกว่า นาควรรค เป็นต้น
3. ตั้งชื่อตามลักษณะวิธีการจัดรวมบทคาถา กล่าวคือ หมวดที่มีการรวมบทคาถาที่กล่าวถึงสิ่งตรงกันข้ามกันเป็นคู่ๆ ก็เรียกว่า ยมกวรรค เป็นต้น

Rozehnal (1998) ศึกษาไว้ว่า ธรรมบท มีเนื้อหาคุณธรรมและปรัชญาที่ไม่เหมือนกัน บทต่างๆ จะถูกเรียบเรียงเป็นหมวดหมู่ตามกลุ่มของหัวข้อนั้นๆ บางครั้งก็ถูกเรียบเรียงโดยใช้ภาพรวม (theme) ดังนั้น บทที่อยู่ในหมวดพราหมณ์ หรือพราหมณวรรค จึงบรรยายถึงพระพุทธรวณะศาสนาในแง่มุมมองของผู้บริสุทธิ แต่บางครั้งก็ขึ้นกับเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์จะแสดงธรรม (เช่น หลายๆ บทในหมวดพันที่มีส่วนคล้ายคลึงกันน้อยมาก ยกเว้นคำว่า “พัน” ซึ่งจะปรากฏอยู่ทุกบท ด้วยความหมายที่แตกต่างกัน

จากแนวคิดการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทของนักวิชาการศาสนาข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า แนวคิดนี้เกิดจากการใช้ศัพท์หรือคำที่นำมาเป็นชื่อวรรค หรือเกิดจากมุมมองเนื้อหาโดยภาพรวมของแต่ละคาถาเป็นหลัก แต่แนวคิดการนำโครงสร้างของการจัดวางคำในแต่ละคาถาโดย

เปรียบเทียบกับธรรมบทจำนวนต่างๆ นั้น จะทำให้สามารถสันนิษฐานถึงคัมภีร์ที่เป็นต้นเค้าเดิมของคัมภีร์ธรรมบท และสามารถศึกษาแนวคิดและวิวัฒนาการของคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ ได้ ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงแนวคิดการจัดวรรค 3 ประเด็นคือ

1. ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่เหมือนกัน
2. ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัน
3. ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคโดยเปรียบเทียบโครงสร้างตำแหน่งคำในคาถา

และการศึกษาแนวคิดทั้ง 3 ประเด็น เป็นการศึกษาคัมภีร์ธรรมบทจำนวนภาษาที่ใช้ในอินเดีย 3 จำนวน คือ

1. ธรรมบทบาลี (Pāli Dhammapada: DhP)
2. ปัตนะธรรมบท (Patna Dharmapada: PDhp)
3. กานธารีธรรมบท (Gāndhārī Dharmapada: GDhp)

จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์ธรรมบททั้ง 3 จำนวนนี้ มีวรรคที่มีชื่อตรงเหมือนกันหรือคล้ายกันจำนวน 10 วรรค (ใช้คัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน) คือ

| <u>Dhp</u> | <u>PDhp</u> | <u>GDhp</u> |
|------------------|-----------------|-------------------|
| 1.Yamaka [20] | 1.Jama [13] | 13.Yamaka [22] |
| 2.Appamāda [12] | 2.Apramāda [20] | 7.Apamadu [25] |
| 3.Citta [11] | 19.Citta [18] | 8.Cita [?] |
| 4.Puppha [16] | 8.Puṣpa [16] | 18.[Puṣpa] [15] |
| 5. Bāla [16] | 11. Bāla [?] | 9. Bala [21] |
| 8.Sahassa [16] | 21.Sahasra [22] | 19.[Sahasra] [17] |
| 20.Magga [17] | 20.Māgga [18] | 6.Magu [30] |
| 24.Taṇhā [26] | 9.Tahna [20] | 3.Tasiṇa [?] |
| 25.Bhikkhu [23] | 4.Bhikṣu [15] | 2.Bhikhu [40] |
| 26.Brāhmaṇa [41] | 3.Brāhmaṇa [16] | 1.Brama [50] |

หมายเหตุ - หมายเลขข้อหน้าชื่อวรรค คือลำดับเลขที่วรรคในธรรมบทจำนวนนั้นๆ
- สัญลักษณ์ [20] คือ จำนวนคาถาที่อยู่ในวรรคนั้นๆ

นอกจากชื่อวรรคที่เหมือนกันข้างต้น ผู้วิจัยจัดประเภทไว้ในวรรคที่ต่างกัน โดยนำคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างคัมภีร์ธรรมบท 3 จำนวน มีชื่อวรรคที่แตกต่างกัน คือ Paṇḍita, Arahanta, Pāpa, Daṇḍa, Jarā, Atta, Loka, Buddha, Sukha, Piya, Kodha, Mala, Dhammatṭha, Pakiṇṇaka, Niraya, Nāga รวมจำนวน 16 วรรค และจาก

ศึกษาชื่อวรรคที่แตกต่างกันในทุกสำนวน คือเรียกชื่อวรรคต่างกันไม่ตรงกันแม้แต่สำนวนเดียว มีดังนี้

| <u>Dhp</u> | | <u>PDhp</u> | | <u>GDhp</u> | |
|---------------|------|-------------|------|----------------|------|
| 13.Loka | [12] | 5.Attha | [19] | 12.Thera | [?] |
| 19.Dhammatṭha | [17] | 6.Śoka | [12] | 15.[Bahuśruta] | [16] |
| 22.Niraya | [14] | 7.Kalyāṇī | [25] | 20.[Śīla?] | [10] |
| | | 13.Śaraṇa | [23] | 21.[Kṛtya?] | [9] |
| | | 14.Khānti | [22] | | |
| | | 15.Āsava | [17] | | |
| | | 18.Dadantī | [15] | | |
| | | 22.Uraga | [17] | | |

ต่อไปนี้จะได้ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคตามประเด็นที่นำเสนอไว้ 3 ประเด็นดังนี้

4.1 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่เหมือนกัน

จากแนวคิดการจัดวรรคที่ใช้ชื่อวรรคเหมือนกันมีจำนวนถึง 10 วรรค ผู้วิจัยศึกษาการรวบรวมคาถาจัดลงในวรรคในชื่อวรรคที่เหมือนกัน โดยใช้คัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 สำนวน คือคัมภีร์ปิตนະธรรมบท และคัมภีร์คานธารีธรรมบท โดยมีรายละเอียด โดยเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคที่เหมือนกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบท 3 สำนวน โดยมีคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์ธรรมบททั้ง 3 สำนวนมีชื่อวรรคตรงกันทั้งสิ้นจำนวน 10 วรรค (ศึกษารายละเอียดในภาคผนวก ก ประกอบ) สรุปได้ดังนี้

4.1.1 Yamaka [Jama]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 20 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 สำนวน สรุปได้ดังนี้

- ในปิตนະธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 18 คาถา [คิดเป็น 90% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Jama 8 คาถา: 40%, Khānti 2 คาถา: 10%, Śoka 2 คาถา: 10%, Mala 2 คาถา: 10%, Citta 2 คาถา: 10% และ Vācā 2 คาถา: 10%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp I.17, Dhp I.18 (คิดเป็น 10%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา [คิดเป็น 70% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Yamaka 10 คาถา: 50%, Thera 4 คาถา: 20%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา คือ Dhp I.3, Dhp I.4, Dhp I.5, Dhp I.6, Dhp I.17, Dhp I.18 (คิดเป็น 30%)

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเปรียบเทียบคาถาในวรรคนี้แม้จะมีชื่อวรรคแตกต่างกันบ้าง แต่ชื่อวรรคที่เหมือนกันและต่างกันนั้น จะมีคาถาที่ตรงกันเป็นคู่ๆ เหมือนกัน เช่น คาถาที่ 9 และ 10 ในวรรค Yamaka ของธรรมบทบาลี ตรงกับคาถาที่ 11 และ 12 ในวรรค Soka ของปิตนะธรรมบท และตรงกับคาถาที่ 11 และ 12 ในวรรค Thera ของคานธารีธรรมบท (ศึกษารายละเอียดในภาคผนวก ก ประกอบ)

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 20 คาถา (คิดเป็น 100%)

- ปิตนะธรรมบทรวบรวมคาถาตรงกับธรรมบทบาลี จำนวน 18 คาถา (คิดเป็น 90% แบ่งเป็น: รวบรวมคาถาไว้มีชื่อวรรคเหมือนกันจำนวน 8 คาถา: 40%, รวบรวมคาถาจัดไว้ต่างวรรคจำนวน 10 คาถา: 50%) และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา (คิดเป็น 10%)

- คานธารีธรรมบทรวบรวมคาถาตรงกับธรรมบทบาลี จำนวน 14 คาถา (คิดเป็น 70% แบ่งเป็น: รวบรวมคาถาไว้มีชื่อวรรคเหมือนกันจำนวน 10 คาถา: 50%, จัดไว้ต่างวรรคจำนวน 4 คาถา: 20%) และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา (คิดเป็น 30%)

จากข้อมูลข้างต้นนั้น จะเห็นว่า คานธารีธรรมบทมีการรวบรวมคาถาจัดไว้ในชื่อวรรคที่เหมือนกันใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าปิตนะธรรมบท แต่เมื่อศึกษาจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ของคัมภีร์ธรรมบท 2 ตำรานี้ พบว่า

ในวรรค Jama ของปิตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 13 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 8 คาถา (คิดเป็น 61.54%)

ในวรรค Yamaka ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 22 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา (คิดเป็น 45.45%)

จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคชื่อเหมือนกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบท 3 ตำรานั้น จะเห็นว่า คัมภีร์ธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับปิตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท

4.1.2 Appamāda [Apramāda, Apramadu]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 12 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ตำรานั้น สรุปได้ดังนี้

- ในปัตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 83.33% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Apramāda 10 คาถา: 83.33%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp II.7, Dhp II.10 (คิดเป็น 16.67%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา [คิดเป็น 91.67% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Apramadu 9 คาถา: 75%, Bhikhu 2 คาถา:16.67%) และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา คือ Dhp II.3 (คิดเป็น 8.33%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ในปัตนะธรรมบท จะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าคานธารีธรรมบท เมื่อศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ส่วนนี้ พบว่า

- ในวรรค Apramāda ของปัตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 20 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา (คิดเป็น 50%)

ในวรรค Apramadu ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 25 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 9 คาถา (คิดเป็น 36%)

ฉะนั้น แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคชื่อเหมือนกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบท 3 ส่วนนั้น จะเห็นว่า คัมภีร์ธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับปัตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท และเป็นที่น่าสนใจว่า ในวรรคนี้ ธรรมบทแต่ละส่วนมีแนวคิดในการจัดวรรคโดยการตั้งชื่อวรรคตามศัพท์ที่มีอยู่ในคาถาคือคำว่า Appamāda (Apramāda, Apramadu) หรือศัพท์ที่ตรงกันข้าม เช่น Pamāda, Pramāda, Pramadu คือมีแนวคิดในการนำศัพท์มาเป็นประเด็นหลักหรือคำสอนหลักมาตั้งเป็นชื่อวรรค

4.1.3 Citta [Cita]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 11 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ส่วน สรุปลงได้ดังนี้

- ในปัตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 9 คาถา [คิดเป็น 81.82% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Citta 8 คาถา: 72.73%, Dadanti 1 คาถา: 9.09%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp III.10, Dhp III.11 (คิดเป็น 18.18%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา [คิดเป็น 54.55% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Cita 5 คาถา: 45.46%, Jara 1 คาถา:9.09%) และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 5 คาถา คือ Dhp III.3, Dhp III.4, Dhp III.8, Dhp III.10, Dhp III.11 (คิดเป็น 45.45%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ ในธรรมบทบาลีจะใกล้เคียงกับปิตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท และไม่สามารถที่จะนำการรวบรวมคาถาในวรรคนี้ของ 2 ส่วนวนคือ ปิตนะธรรมบทกับคานธารีธรรมบทมาเปรียบเทียบด้วยกันได้ เนื่องจากในคานธารีธรรมบทไม่สามารถระบุจำนวนคาถาที่ชัดเจนในวรรคนี้ได้ แต่แนวคิดในการรวบรวมคาถาในวรรคนี้ของธรรมบททั้ง 3 ส่วนวน มีการใช้คำ Citta เป็นคำหลักในการชื่อวรรคเหมือนในวรรคที่ผ่านๆ มา หรืออีกหลายๆ วรรคที่จะได้กล่าวต่อไป

4.1.4 Puppha [Puṣpa]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 16 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ส่วนวน สรุปได้ดังนี้

- ในปิตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Puṣpa 15 คาถา: 93.75%, Ātta 1 คาถา: 6.25%] ในวรรคนี้มีคาถาที่จัดตรงกันทุกคาถา

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา [คิดเป็น 87.50% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Puṣpa 13 คาถา: 81.25%, Prakīṇaka 1 คาถา: 6.25%) และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp IV.5, Dhp IV.13 (คิดเป็น 12.50%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ในปิตนะธรรมบทจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าคานธารีธรรมบท เมื่อศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ส่วนวนนี้ พบว่า

- ในวรรค Puṣpa ของปิตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 16 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 15 คาถา (คิดเป็น 93.75%)

ในวรรค Puṣpa ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 15 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา (คิดเป็น 86.67%)

ฉะนั้น แนวคิดในการจัดวรรคนี้ ของธรรมบททุกส่วนวนจะเหมือนกัน คือ การตั้งชื่อวรรคจากเนื้อหาในคาถาที่มีการเปรียบเทียบกับดอกไม้ เช่น ดอกอุบล กฤษณา เป็นต้น ส่วนการนำมาอุปมาเปรียบเทียบเพื่อนำมาตรัสสอนนั้น ก็ขึ้นอยู่กับแต่ละโอกาสและสถานที่เหมือนกับคาถาอื่นๆ แต่เนื้อหาในคาถาที่เด่นๆ คือ การอุปมาเหมือนกับดอกไม้ จึงนำคำอุปมา มาจัดตั้งเป็นชื่อวรรค ซึ่งก็เหมือนกันในธรรมบททุกส่วนวนนั่นเอง

4.1.5 Bāla [Balu]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 16 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ตำรานวน สรุปได้ดังนี้

- ในปีตะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา [คิดเป็น 81.25% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Bāla 11 คาถา: 68.75%, Sahasra 1 คาถา: 6.25%, Kalyāṇī 1 คาถา: 6.25%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 3 คาถา คือ Dhp V.2, Dhp V.3, Dhp V.10 (คิดเป็น 18.75%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา [คิดเป็น 12.50% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Paṇḍa 2 คาถา: 12.50%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา คือ Dhp V.1-4, Dhp V.7-16 (คิดเป็น 87.50%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ในปีตะธรรมบทจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าคานธารีธรรมบท และไม่สามารถศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ตำรานวนได้ เนื่องจากในคานธารีธรรมบทไม่ทราบจำนวนคาถาที่ชัดเจนในวรรคนี้

สังเกตว่า คาถาของคานธารีธรรมบทที่ตรงกับธรรมบทบาลี เป็นคาถาที่รวบรวมอยู่ในวรรคอื่น ซึ่งมีแนวคิดในการจัดรวมในชื่อวรรคต่างกัน แต่มีคาถาที่เหมือนกันกับธรรมบทบาลี

4.1.6 Sahassa [Sahasra,Sahasa]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 16 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ตำรานวน สรุปได้ดังนี้

- ในปีตะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา [คิดเป็น 87.50% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Sahasra 12 คาถา: 75.00%, Ātta 2 คาถา: 12.50%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp VIII.2, Dhp VIII.10 (คิดเป็น 12.50%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา [คิดเป็น 68.75% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Sahasa 10 คาถา: 62.50%, Suha 1 คาถา: 6.25%]] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 5 คาถา คือ Dhp VIII.5-6, Dhp VIII.11-12, Dhp VIII.15 (คิดเป็น 31.25%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ในปีตะธรรมบทจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าคานธารีธรรมบท และเมื่อศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ตำรานวนนี้ พบว่า

- ในวรรค Sahasra ของปัตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 16 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา (คิดเป็น 75.00%)

ในวรรค Sahasra ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 17 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา (คิดเป็น 58.82%)

ฉะนั้น แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ ในธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดการจัดวรรคใกล้เคียงกับปัตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท

4.1.7 Magga [Mägga, Magu]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 17 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ส่วน สรุปลงได้ดังนี้

- ในปัตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 15 คาถา [คิดเป็น 88.23% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Mägga 13 คาถา: 76.47%, Apramāda 1 คาถา: 5.88%, Vācā 1 คาถา: 5.88%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp XX.6, Dhp XX.17 (คิดเป็น 11.77%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา [คิดเป็น 64.70% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Magu 4 คาถา: 23.52%, Apramadu 1 คาถา: 5.88%, Tasiṇa 2 คาถา: 11.76%, Puṣpa 1 คาถา: 5.88%, Kica 2 คาถา: 11.76%, Prakiṇaka 1 คาถา: 5.88%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา คือ Dhp XX.2-4, Dhp XX.9-10, Dhp XX.16-17 (คิดเป็น 35.30%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ ปัตนะธรรมบทจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าคานธารีธรรมบท และเมื่อศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ส่วนนี้ พบว่า

- ในวรรค Mägga ของปัตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 16 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา (คิดเป็น 81.25%)

ในวรรค Magu ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 30 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 4 คาถา (คิดเป็น 13.33%)

ฉะนั้น แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ ในธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดการจัดวรรคใกล้เคียงกับปัตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท

4.1.8 Tanhā [Tahna, Tasiṇa]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 26 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ตำรานั้น สรุปได้ดังนี้

- ในปิตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 18 คาถา [คิดเป็น 69.23% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Tahna 17 คาถา: 65.38%, Śaraṇa 1 คาถา: 3.85%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 8 คาถา คือ Dhp XXIV.7, Dhp XXIV.14, Dhp XXIV.16-18, Dhp XXIV.20-22 (คิดเป็น 30.77%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 7 คาถา [คิดเป็น 26.92% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Tasiṇa 2 คาถา: 7.69%, Apramadu 1 คาถา: 3.84%, Suha 3 คาถา: 11.54%, Jara 1 คาถา: 3.84%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 19 คาถา คือ Dhp XXIV.2-3, Dhp XXIV.5-10, Dhp XXIV.16-26 (คิดเป็น 73.06%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ ปิตนะธรรมบทจะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าคานธารีธรรมบท และในวรรคนี้ศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ปิตนะธรรมบท พบว่า

- ในวรรค Tahna ของปิตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 20 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา (คิดเป็น 85.00%)

ส่วนในวรรค Tasiṇa ของคานธารีธรรมบทไม่มีจำนวนคาถาแสดงให้เห็น

ฉะนั้น แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ ในธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดการจัดวรรคใกล้เคียงกับปิตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท

4.1.9 Bhikkhu [Bhikṣu, Bhikhu]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 23 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ตำรานั้น สรุปได้ดังนี้

- ในปิตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 18 คาถา [คิดเป็น 78.26% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Bhikṣu 13 คาถา: 56.52%, Apramāda 1 คาถา: 4.35%, Śaraṇa 1 คาถา: 4.35%, Puṣpa 1 คาถา: 4.35%, Ātta 2 คาถา: 8.69%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 5 คาถา คือ Dhp XXV.1, Dhp XXV.8, Dhp XXV.11, Dhp XXV.22-23 (คิดเป็น 21.74%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา [คิดเป็น 73.91% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Bhikhu 16 คาถา: 69.56%, Puṣpa 1 คาถา: 4.35%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา คือ Dhp XXV.1, Dhp XXV.19-23 (คิดเป็น 26.09%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ คานธารีธรรมบท จะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าปิตนะธรรมบท และเมื่อศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ส่วนนี้ พบว่า

- ในวรรค Bhikṣu ของปิตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 15 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา (คิดเป็น 86.67%)

ในวรรค Bhikhu ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 40 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา (คิดเป็น 40.00%)

ฉะนั้น แนวคิดการรวบรวมจากจำนวนคาถาในวรรคนี้ ในธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดการจัดวรรคใกล้เคียงกับปิตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท

4.1.10 Brāhmaṇa [Brammaṇa]

หากนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมี 41 คาถา (คิดเป็น 100%) เปรียบเทียบกับคัมภีร์ธรรมบทอีก 2 ส่วน สรุปได้ดังนี้

- ในปิตนะธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา [คิดเป็น 31.71% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Brāhmaṇa 13 คาถา: 31.71%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 28 คาถา คือ Dhṃ XXVI.6, Dhṃ XXVI.8, Dhṃ XXVI.12-18, Dhṃ XXVI.20, Dhṃ XXVI.23-25, Dhṃ XXVI.27-41 (คิดเป็น 68.29%)

- ในคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 32 คาถา [คิดเป็น 78.05% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Brammaṇa 32 คาถา: 78.05%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 9 คาถา คือ Dhṃ XXVI.10, Dhṃ XXVI.15, Dhṃ XXVI.18, Dhṃ XXVI.28-29, Dhṃ XXVI.32, Dhṃ XXVI.34-36 (คิดเป็น 21.95%)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า แนวคิดการรวบรวมคาถาจัดไว้ในวรรคนี้ คานธารีธรรมบท จะมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมบทบาลีมากกว่าปิตนะธรรมบท และเมื่อศึกษาถึงจำนวนคาถาที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์ธรรมบท 2 ส่วนนี้ พบว่า

- ในวรรค Brāhmaṇa ของปิตนะธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 16 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา (คิดเป็น 81.25%)

ในวรรค Brammaṇa ของคานธารีธรรมบทมีคาถาทั้งสิ้นจำนวน 50 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 32 คาถา (คิดเป็น 60.00%)

ฉะนั้น แนวคิดการรวบรวมจากจำนวนคาถาในวรรคนี้ ในธรรมบทบาลีจะมีแนวคิดการจัดวรรคใกล้เคียงกับปิตนะธรรมบทมากกว่าคานธารีธรรมบท

4.2 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัน

การศึกษาแนวคิดในการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัันนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะแนวคิดโดยนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน โดยศึกษาเปรียบเทียบกับธรรมบทอีก 2 ล้านวน โดย การเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคที่ต่างกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลีกับคัมภีร์ธรรม 2 ล้านวน โดยมีคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน โดยมีชื่อวรรคที่ต่างจากข้อ 4.1 คือ Paṇḍita, Arahanta, Pāpa, Daṇḍa, Jarā, Atta, Loka, Buddha, Sukha, Piya, Kodha, Mala, Dhammatṭha, Pakiṇṇaka, Niraya, Nāga รวม 16 วรรค (ศึกษารายละเอียดในภาคผนวก ก ประกอบ) และเนื่องจากชื่อวรรคที่ความแตกต่างกัน กอปรกับในคัมภีร์คานธารีธรรมบทมีเนื้อหาบางส่วนไม่ครบ ผู้วิจัยจึงสรุปการจัดคาถาในวรรคต่างๆ เหล่านี้เป็นตัวเลขและนำมาเปรียบเทียบได้ ดังนี้

2.1.1 Paṇḍita

| | | | |
|---------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 14 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 13 | คาถา |
| - Attha | 4 | | คาถา |
| - Citta | 1 | | คาถา |
| - Śoka | 1 | | คาถา |
| - Āsava | 6 | | คาถา |
| - Ātta | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 1 | | คาถา |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 7 | คาถา |
| - Paṇḍita | 6 | | คาถา |
| - Śīla | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 7 | | คาถา |

(ในวรรคนี้มีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ คานธารีธรรมบทและธรรมบทบาลี และมีคาถาที่จัดคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่)

2.1.2 Arahanta

| | | | |
|-------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 10 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 9 | คาถา |
| - Śoka | 4 | | คาถา |
| - Śaraṇa | 1 | | คาถา |

| | | |
|----------------------|---|------|
| - Āsava | 1 | คาถา |
| - Danantī | 1 | คาถา |
| - Khānti | 1 | คาถา |
| - Tahna | 1 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 1 | คาถา |

- มีคาถาในคานชาธิธรรมบทที่ไม่ตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี ทั้งที่ในธรรมบททั้งสองสำนวนนี้ มีชื่อวรรคนี้ตรงกัน

2.1.3 Pāpa

| | | |
|---------------------------------------|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | จำนวน 13 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 11 | คาถา |
| - Kalyāṇī | 8 | คาถา |
| - Bāla | 2 | คาถา |
| - Āsava | 1 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 2 | คาถา |
| - คานชาธิธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 4 | คาถา |
| - Yamaka | 4 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 9 | คาถา |

2.1.4 Daṇḍa

| | | |
|-------------------------------------|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | จำนวน 17 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 10 | คาถา |
| - Daṇḍa | 9 | คาถา |
| - Dadantī | 1 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 7 | คาถา |

(ในวรรคนี้มีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ ปัตนะธรรมบทและธรรมบทบาลี)

| | | |
|---------------------------------------|---------|------|
| - คานชาธิธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 2 | คาถา |
| - Yamaka | 1 | คาถา |
| - Bhikhu | 1 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 15 | คาถา |

2.1.5 Jarā

| | | | |
|---------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 11 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 5 | คาถา |
| - Śaraṇa | 3 | | คาถา |
| - Khānti | 1 | | คาถา |
| - Daṇḍa | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 6 | | คาถา |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 6 | คาถา |
| - Jara | 5 | | คาถา |
| - Kodha | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 5 | | คาถา |

(ในวรรณคดีมีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ คานธารีธรรมบทและธรรมบทบาลี)

2.1.6 Atta

| | | | |
|---|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 10 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 10 | คาถา |
| - Ātta | 9 | | คาถา |
| - Mala | 1 | | คาถา |
| (ในวรรณคดีมีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ ปัตนะธรรมบทและธรรมบทบาลี) | | | |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 5 | คาถา |
| - Paṇida | 1 | | คาถา |
| - Śīla | 1 | | คาถา |
| - Prakīṇaka | 2 | | คาถา |
| - Bahoṣuda | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 5 | | คาถา |

2.1.7 Loka

| | | | |
|-------------------------------------|--|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 12 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 9 | คาถา |

| | | | |
|---------------------------------------|---------|------|--|
| - Śaraṇa | 2 | คาถา | |
| - Apramāda | 3 | คาถา | |
| - Khānti | 1 | คาถา | |
| - Vācā | 2 | คาถา | |
| - Dadantī | 1 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 3 | คาถา | |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 4 | คาถา | |
| - Apramadu | 3 | คาถา | |
| - Śīla | 1 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 8 | คาถา | |

2.1.8 Buddha

| | | | |
|---------------------------------------|---------|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 18 | คาถา |
| - ปิตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 14 | คาถา |
| - Śaraṇa | 4 | คาถา | |
| - Āsava | 2 | คาถา | |
| - Tahna | 2 | คาถา | |
| - Khānti | 2 | คาถา | |
| - Dadantī | 1 | คาถา | |
| - Citta | 1 | คาถา | |
| - Attha | 2 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 4 | คาถา | |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 1 | คาถา | |
| - Suha | 1 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 17 | คาถา | |

2.1.9 Sukha

| | | | |
|-------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 12 | คาถา |
| - ปิตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 9 | คาถา |
| - Khānti | 3 | คาถา | |

| | | | |
|---------------------------------------|---------|------|--|
| - Attha | 6 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 3 | คาถา | |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 9 | คาถา | |
| - Suha | 9 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 3 | คาถา | |

(ในวรรคนี้มีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ คานธารีธรรมบทและธรรมบทบาลี)

2.1.10 Piya

| | | | |
|---------------------------------------|----|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 12 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 5 | คาถา |
| - Daṇḍa | 1 | คาถา | |
| - Attha | 3 | คาถา | |
| - Vācā | 1 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 7 | คาถา | |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 2 | คาถา |
| - Prakīṇaka | 1 | คาถา | |
| - Śīla | 1 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 10 | คาถา | |

2.1.11 Kodha

| | | | |
|---------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 14 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 12 | คาถา |
| - Śaraṇa | 1 | คาถา | |
| - Khānti | 1 | คาถา | |
| - Āsava | 1 | คาถา | |
| - Vāca | 9 | คาถา | |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 2 | คาถา | |
| - คานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 9 | คาถา |
| - Kodha | 4 | คาถา | |
| - Paṇida | 4 | คาถา | |

- Bhikhu 1 คาถา

- มีคาถาที่ไม่ตรงกัน 5 คาถา

(ในวรรณคดีมีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ กานธารีธรรมบทและธรรมบทบาลี)

2.1.12 Mala

ธรรมบทบาลีมี จำนวน 21 คาถา

- ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี จำนวน 13 คาถา

- Mala 10 คาถา

- Dadantī 2 คาถา

- Āsava 1 คาถา

- มีคาถาที่ไม่ตรงกัน 8 คาถา

(ในวรรณคดีมีการเรียกชื่อวรรคเหมือนกัน คือ ปัตนะธรรมบทและธรรมบทบาลี)

- กานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี จำนวน 4 คาถา

- Yamaka 2 คาถา

- Prakīṇaka 1 คาถา

- Kica 1 คาถา

- มีคาถาที่ไม่ตรงกัน 17 คาถา

2.1.13 Dhammatṭha

ธรรมบทบาลีมี จำนวน 17 คาถา

- ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี จำนวน 8 คาถา

- Śaraṇa 2 คาถา

- Apramāda 1 คาถา

- Āsava 2 คาถา

- Vācā 3 คาถา

- มีคาถาที่ไม่ตรงกัน 9 คาถา

- กานธารีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี จำนวน 10 คาถา

- Apramadu 1 คาถา

- Thera 4 คาถา

- Brahmaṇa 1 คาถา

- Bhikhu 4 คาถา
- มีคาถาที่ไม่ตรงกัน 7 คาถา

2.1.14 Pakiṇṇaka

| | | | |
|--------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 16 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 10 | คาถา |
| - Attha | 1 | | คาถา |
| - Kalyāṇī | 1 | | คาถา |
| - Āsava | 2 | | คาถา |
| - Brāhmaṇa | 1 | | คาถา |
| - Khānti | 3 | | คาถา |
| - Dadantī | 1 | | คาถา |
| - Ātta | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 6 | | คาถา |
| - กานธวีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 14 | คาถา |
| - Suha | 2 | | คาถา |
| - Kica | 2 | | คาถา |
| - Magu | 6 | | คาถา |
| - Brahmaṇa | 1 | | คาถา |
| - Prakīṇaka | 2 | | คาถา |
| - Śīla | 1 | | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 2 | | คาถา |

2.1.15 Niraya

| | | | |
|-------------------------------------|---|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | | จำนวน 14 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | | จำนวน 11 | คาถา |
| - Kalyāṇī | 3 | | คาถา |
| - Śaraṇa | 1 | | คาถา |
| - Mala | 3 | | คาถา |
| - Vācā | 2 | | คาถา |

| | | |
|--------------------------------------|---------|------|
| - Daṇḍa | 2 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 3 | คาถา |
| - กานธวีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 8 | คาถา |
| - Apramadu | 1 | คาถา |
| - Kica | 1 | คาถา |
| - Yamaka | 1 | คาถา |
| - Prakīṇaka | 4 | คาถา |
| - Śīla | 1 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 6 | คาถา |

2.1.16 Nāga

| | | |
|--------------------------------------|----------|------|
| ธรรมบทบาลีมี | จำนวน 14 | คาถา |
| - ปัตนะธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 11 | คาถา |
| - Apramāda | 1 | คาถา |
| - Śoka | 3 | คาถา |
| - Jama | 3 | คาถา |
| - Attha | 3 | คาถา |
| - Daṇḍa | 1 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 3 | คาถา |
| - กานธวีธรรมบทตรงกับคาถาในธรรมบทบาลี | จำนวน 4 | คาถา |
| - Apramadu | 1 | คาถา |
| - Śīla | 1 | คาถา |
| - Nāga | 2 | คาถา |
| - มีคาถาที่ไม่ตรงกัน | 10 | คาถา |

สรุปแนวความคิดการจัดวรรคที่เรียกชื่อต่างกัน ทำให้คาถาต่างๆ ที่มีเนื้อหาเหมือนกันกระจายอยู่ในวรรคที่ต่างกันตามแนวคิดของพระธรรมสังคหาคารยผู้สืบทอดคัมภีร์แต่ละสำนวน และจากแนวความคิดการจัดวรรคที่เรียกชื่อเหมือนกันและต่างกัน แสดงให้เห็นว่า คาถาส่วนใหญ่มีเนื้อหาเหมือนกัน สอดคล้องกันปรากฏในที่ต่างๆ ในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน Mizuno (1972) ได้ศึกษาไว้ว่า จากจำนวนคาถา 423 คาถา ในธรรมบทบาลีมีปรากฏในที่ต่างๆ ดังนี้

1. ปรากฏทั้งหมดจำนวน 137 คาถา แบ่งเป็น

- ปรากฏใน 4 นิกาย (ทิฆนิกาย เป็นต้น) จำนวน 55 คาถา
- ปรากฏในสุตตนิบาต จำนวน 31 คาถา
- ปรากฏในเถรคาถา จำนวน 27 คาถา
- ปรากฏในที่อื่นๆ มี อิติวุตตกะ อุทาน
อุปทาน เปตวัตถุ นิเทศวินัย จำนวน 24 คาถา

2. ส่วนที่เหลือ จะพบเพียง 59 คาถา แบ่งเป็น

- เปฏโกปเทส เนตติปริภรณ มลิทธิปัญหา จำนวน 17 คาถา
- ชาตกอรรถกถา จำนวน 27 คาถา
- ส่วนอธิบายอื่นๆ (อรรถกถา) เช่น วิสุทธิมรรค
จำนวน 15 คาถา

รวมทั้งสิ้นทั้ง 2 กลุ่มใหญ่ มีจำนวน 196 คาถา ส่วนที่เหลือยังไม่มีการพบที่อื่น

Mizuno แบ่งข้อมูลออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลในข้อ 1 เป็นข้อมูลดั้งเดิมที่มีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลที่มีกระจายอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎก แล้วนำมาจัดรวบรวมเป็นวรรณคดีประเภทคาถาธรรมที่จัดไว้ในคัมภีร์ธรรมบทในตอนหลัง แต่เนื้อหาเหล่านี้ก็ยังมีปรากฏให้เห็นในเนื้อหาส่วนต่างๆ ในพระไตรปิฎกเช่นกัน และข้อมูลในส่วนที่ 2 น่าจะเป็นข้อมูลที่น่าเนื้อหาจากธรรมบทมาใช้ เพราะธรรมบทเป็นคาถาที่มีเนื้อหาเก่ามีมาตั้งแต่ในยุคพุทธกาล แต่ข้อมูลในข้อ 2 เป็นคัมภีร์ที่เกิดหลังธรรมบททั้งสิ้น

จากการแยกแยะคาถาแล้วนำมาเปรียบเทียบในแต่ละวรรคทำให้เห็นประเด็นในการจัดที่ชัดเจนขึ้น ถึงแม้ว่า คาถาจะมีเนื้อหาตรงกัน แต่แนวคิดในการจัดวรรคในคัมภีร์ทั้งสองยังมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับมุมมองและประเด็นที่นำมาจัดนั้นมองต่างมุมกัน ขึ้นอยู่กับแนวคิดในการจัดวรรคของพระเถระผู้สืบทอดคัมภีร์เป็นหลัก กรณีนี้ได้มีนักวิชาการพุทธศาสนา เช่น ประพจน์ อัสวีรุพหการ (2535: 133-136) ได้ศึกษาแล้วสรุปกรณีนี้ไว้ว่า เมื่อพิจารณาดูชื่อวรรคจำนวนวรรค จำนวนคาถา จะเห็นว่าแตกต่างกัน และเนื้อหาของคาถาก็สามารถจัดเข้าวรรคได้มากกว่าวรรคหนึ่ง เช่น คาถาดั้นของบาลีในยมกวรรค ที่ขึ้นต้นว่า มโนปุพฺพกฺมา ในอุทานวรรค จัดอยู่ในจิตตวรรค ซึ่งก็เหมาะสมแก่เนื้อความเช่นกัน เมื่อเป็นดังนี้จะหมายความว่า ธรรมบทสำนวนต่างๆ ต่างคนต่างรวบรวมหรือว่ามีธรรมบทต้นแบบ

ธรรมบทฉบับดั้งเดิมนั้นคงมีอยู่แน่ เพราะชื่อวรรคและตัวคาถาถึงจะไม่ลำดับตรงกันทุกสำนวน ก็มีชื่อวรรคและคาถาในวรรคที่ตรงกันอยู่เป็นจำนวนพอควร เช่น อัปฺปมาทวรรค (อประมาทวรรค), ยมกวรรค (ยุควรรค), จิตตวรรค, ปุพฺพวรรค (บุษปวรรค) ฯลฯ และมีหลายวรรค แม้ชื่อจะต่างกันแต่ก็มีเค้าว่าเป็นวรรคเดียวกัน เช่น พุทธวรรคบาลี กับตถาคตวรรคของอุทานวรรค,

จัดอยู่ในจิตตวรรค ซึ่งก็เหมาะสมแก่เนื้อความเช่นกัน เมื่อเป็นดังนี้จะหมายความว่า ธรรมบท
สำนวนต่างๆ ต่างคนต่างรวบรวมหรือว่ามีธรรมบทต้นแบบ

ธรรมบทฉบับดั้งเดิมนั้นคงมีอยู่แน่ เพราะชื่อวรรคและตัวคาถาถึงจะไม่ลำดับตรงกันทุก
สำนวน ก็มีชื่อวรรคและคาถาในวรรคที่ตรงกันอยู่เป็นจำนวนพอควร เช่น อัมปมาทวรรค
(อประมาทวรรค), ยมกวรรค (ยุกวรรค), จิตตวรรค, ปุบผวรรค (ปุยปวรรค) ฯลฯ และมีหลายวรรค
แม้ชื่อจะต่างกันแต่ก็มีเค้าว่าเป็นวรรคเดียวกัน เช่น พุทธวรรคบาลี กับตถาคตวรรคของอุทานวรรค
สหัสสวรรคของบาลีกับเปยาลวรรคของอุทานวรรค แต่เท่าที่ปรากฏนี้ไม่มีสำนวนใด ที่อาจกล่าว
ได้ว่า เป็นสำนวนดั้งเดิม เพราะต่างก็มีลักษณะเดียวกัน คือรวบรวมคาถาจัดขึ้นเป็นวรรค ลำดับ
จำนวนของวรรคและคาถาต่างกันไปทั้งหมด

จากข้อมูลนี้ ทำให้เห็นมุมมองในการจัดเป็นวรรค ซึ่งการจัดเป็นวรรคถึงแม้จะแตกต่างกัน
ไปตามสำนวนต่างๆ แต่แนวคิดการจัดเป็นวรรคก็เห็นเด่นชัดมีหลักการเดียวกัน คือจัดตามเนื้อหา
โดยภาพรวมหรือข้อความในคาถาเป็นส่วนมาก

4.3 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคโดยเปรียบเทียบโครงสร้างตำแหน่งคำในคาถา

จากการนำคาถาที่จัดรวบรวมไว้ในแต่ละวรรคนามาเปรียบเทียบกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบท
ทั้งสามสำนวน อาศัยข้อมูลการเปรียบเทียบคัมภีร์ธรรมบทของ Mizuno (1974) และการ
เปรียบเทียบข้อมูลระหว่างธรรมบทของ Ānandajoti Bhikkhu (2007) ซึ่งผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์และ
เปรียบเทียบโครงสร้างของคาถาในแต่ละวรรคโดยมุ่งประเด็นถึงการวางคำในคาถา การสลับ
ตำแหน่งของคำในแต่ละบาท การสลับบาทของคาถา หรือลักษณะการตำแหน่งคำทุกคำในคาถามี
การรูปแบบการวางคำ ตำแหน่ง และบาทคาถาเหมือนหรือต่างกันมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้อาศัย
คัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานในการวิเคราะห์ ผลจากการวิเคราะห์สรุปได้ดังนี้

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี ปัตนะธรรมบท และคานธารีธรรมบท มีโครงสร้างคำที่
เหมือนกันทั้งคาถา แต่อาจจะแตกต่างกันบ้างในส่วนของนิบาตโดยเฉพาะนิบาตที่เป็นปทปุระณะ
เช่น ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีใช้ ca แต่ปัตนะธรรมบทใช้ tu เป็นต้น ในลักษณะนี้ผู้วิจัยจัดประเด็น
ให้อยู่ในโครงสร้างที่เหมือนกัน และโครงสร้างที่มีการสลับคำหรือสลับบาท หรือมีการจัดวาง
ตำแหน่งคำต่างกันในทุกๆ บาท ผู้วิจัยจัดไว้ในประเด็นที่มีโครงสร้างแตกต่างกัน จากการศึกษา
วิเคราะห์ในคัมภีร์ทั้งสามสำนวนดังกล่าว พบว่ามีคาถาที่มีโครงสร้างที่เหมือนกันจำนวน 257
คาถา (60.75 %), โครงสร้างที่แตกต่างกันทุกสำนวนจำนวน 104 คาถา (24.59 %), คาถาที่ไม่มี
คัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่น (ปัตนะธรรมบทและคานธารีธรรมบท) เปรียบเทียบจำนวน 22 คาถา

(5.20 %) และโครงสร้างที่คัมภีร์ธรรมบทแต่ละสำนวนเหมือนกับคัมภีร์อุทานวรรคจำนวน 40 คาถา* (9.46 %) รายละเอียดมีดังนี้

1. โครงสร้างคัมภีร์ธรรมบทที่เหมือนกัน จำนวน 257 คาถา (60.75 %) แบ่งเป็น

- โครงสร้างที่เหมือนกันทั้ง 3 สำนวน จำนวน 63 คาถา คิดเป็น 14.89 %

ตัวอย่างเช่น

| | | |
|------------|---|--|
| Dhp XV.5 | jayaṃ veraṃ pasavati upasanto sukhaṃ seti | dukkhaṃ seti parājito hitvā jayaparājayaṃ. |
| PDhp V.17 | jayaṃ veraṃ prasavati upaśānto sukhaṃ śeti | dukkhaṃ śeti parājito hettā jayaparājayaṃ |
| GDhp XI.19 | jaya vera prasahadi uvaśadu sohu śayadi | dukhu śayadi parayidu hitva jayaparayaa. |

ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ละความชนะ
และความแพ้ มีใจสงบระงับนั้นแหละ อยู่เป็นสุข.

- โครงสร้างที่เหมือนกันเฉพาะธรรมบทบาลีและปิตนะธรรมบท จำนวน 160 คาถา คิดเป็น 37.82 % ตัวอย่างเช่น

| | | |
|--------------|---|--|
| Dhp IV.10 | yathā pi puppharāsīmhā evaṃ jātena maccena | kayirā mālaguṇe bahū kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ. |
| PDhp VIII.10 | yathā pi puṣparāsīmhā eveṃ jātena māccena | kayirā mālaguṇe bahū kātavvaṃ kuśalaṃ bahuṃ |

นรชนผู้เกิดแล้วจะต้องตาย ฟังสิ่งสมบุญกุศลไว้ให้มาก เหมือน
นายมาลาการร้อยพวงมาลัยเป็นจำนวนมากจากกองดอกไม้.

- โครงสร้างที่เหมือนกันเฉพาะธรรมบทบาลีและคานธารีธรรมบท จำนวน 28 คาถา คิดเป็น 6.62 % ตัวอย่างเช่น

| | | |
|------------|---|---|
| Dhp VI.7 | yathā pi rahado gambhīro evaṃ dhammāni sutvāna | vipprasanno anāvilo vipprasīdanti paṇḍitā. |
| GDhp XIV.2 | yatha vi rada gammiro emu dhamu ṣuṇitvaṇa | viprasano aṇavilo viprasidadi paṇida. |

เหล่าบัณฑิตฟังธรรมแล้วย่อมฟ่องใสเหมือนห้วงน้ำลึก ใส
ไม่ขุ่นมัว ฉะนั้น.

- โครงสร้างที่เหมือนกันเฉพาะปิตนะธรรมบทและคานธารีธรรมบท จำนวน 6 คาถา คิดเป็น 1.42 % ตัวอย่างเช่น

| | | |
|------------|---|--|
| PDhp XXI.1 | sahasram api ce vācā ekaṃ atthapadaṃ śreyo | anathapadasāhitā yaṃ śottā upaśāmmati |
| GDhp XIX.2 | sahas bi ya vayanā | aṇathapadasahida |

* จะกล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

eka vayapada ṣevha ya ṣutva uvaśamadi.

ถ้าจากพจน์หนึ่งประกอบด้วยพจน์ที่ไม่มีประโยชน์ ชนฟังบท
ที่มีประโยชน์แล้วย่อมสงบ บทที่มีประโยชน์บทเดียวเป็นบท
ที่ประเสริฐกว่า.

2. โครงสร้างคัมภีร์ธรรมบทแตกต่างกันทุกสำนวนและไม่มีคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นๆ
เปรียบเทียบ รวมทั้งคัมภีร์ธรรมบทแต่ละสำนวนมีโครงสร้างเหมือนกับคัมภีร์อุทานวรรค (39.25
%) แบ่งเป็น

- โครงสร้างที่แตกต่างกันทุกสำนวน จำนวน 104 คาถา เป็นความแตกต่างเล็กน้อย
เช่น ธรรมบทบางสำนวนนำศัพท์เข้าสมาส แต่บางสำนวนแยกศัพท์เหล่านั้นนำมาแจกวิภัติ
ต่างหาก เป็นต้น คิดเป็น 24.59% ตัวอย่างเช่น

| | | |
|-----------|--|---|
| Dhp XV.7 | jighacchāparamā rogā etaṃ ģatvā yathābhūtaṃ | saṅkhāraparamā dukhā nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ |
| PDhp V.11 | chudhā parama rogāṅḡaṃ etaṃ ģatvā yathābhūtaṃ | saṅkhāraparamaṃ dukhaṃ nibbāṅaparamaṃ sukhaṃ |
| GDhp XI.2 | ...kitsa parama roka eda ģatva yadhabhudu | saghara parama duha nivaṅa paramo suha. |

โรคทั้งหลายมีความหิวเป็นโรคหนัก สัจจารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง
เมื่อรู้ตามความเป็นจริงนี้แล้ว (บัณฑิตย่อมทำพระนิพพานให้
แจ้ง) พระนิพพานเป็นสุขอย่างแท้จริง (เป็นสุขอย่างยิ่ง)

- โครงสร้างที่คัมภีร์ธรรมบทแต่ละสำนวนเหมือนกับคัมภีร์อุทานวรรค จำนวน 40
คาถา คิดเป็น 9.46% ตัวอย่างเช่น

| | | |
|-------------|--|--|
| PDhp VII.22 | paradukkhopadhānena verasaṅsaggasaṅsattḡo | yo icche sukhaṃ āttano dukkhā na parimuccati |
| Uv XXX.2 | paraduḡkhopadhānena vairasaṅsargasaṅsaktō | ya icchet sukhaṃ ātmanaḡ duḡkhān na parimucyate |

ชนย่อมปรารถนาความสุขเพื่อตน เพราะให้ทุกข์ในคนอื่น
ชนนั้นเป็นผู้เกี่ยวข้องด้วยเวร ย่อมไม่หลุดพ้นจากเวร.

- โครงสร้างที่ไม่มีคาถาในคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นๆ (ปีติชะธรรมบทและ
คานธารีธรรมบท) เปรียบเทียบ จำนวน 22 คาถา คิดเป็น 5.20% เช่น ในคาถาที่ Dhp VII.6, Dhp
XIV.17, Dhp XV.6 เป็นต้น

สรุปจากการศึกษาวิเคราะห์ความเหมือนและแตกต่างกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบททั้ง 3
สำนวน โดยมีคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน ทำให้ทราบว่า โครงสร้างของคัมภีร์ทั้ง 3
สำนวนมีเหมือนหรือคล้ายกันเป็นจำนวนถึง 257 คาถา ในจำนวนนี้ คัมภีร์ธรรมบทบาลีมี

โครงสร้างที่เหมือนกับคัมภีร์ปิตนะธรรมบทมากที่สุดจำนวน 160 คาถา และโครงสร้างที่เหมือนกันน้อยที่สุดคือโครงสร้างระหว่างปิตนะธรรมบทและคานธารีธรรมบท คือมีตรงกันจำนวน 6 คาถา และหากมองในแง่ของโครงสร้างธรรมบทบาลีที่ตรงกับคานธารีธรรมบทจำนวน 28 คาถานั้น อาจจะเป็นไปได้ว่า น่าจะมีโครงสร้างที่ตรงกันมากกว่านี้หากคานธารีธรรมบทมีคาถาที่ครบสมบูรณ์เหมือนคัมภีร์ธรรมบทอื่นๆ

ในส่วน of โครงสร้างของคัมภีร์ธรรมบทที่แตกต่างกันทุกสำนวน หรือคาถาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีแต่ไม่มีปรากฏในคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นๆ อีก 2 สำนวน มีจำนวน 126 คาถา และมีคัมภีร์ธรรมบทบางสำนวนที่มีโครงสร้างตรงกับอุทานวรรค แต่ไม่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นๆ มีจำนวน 40 คาถา แสดงให้เห็นว่า โครงสร้างของคัมภีร์ธรรมบททุกสำนวนยังเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ และโครงสร้างที่แตกต่างกัน ก็ต่างกันในเรื่องการวางคำสลับตำแหน่งกัน หรือการวางบาทคาถาสลับกัน หรือการหาคำที่มีความหมายเหมือนกันมาวางแทนกันเท่านั้น นั้นแสดงให้เห็นว่า แม้ในโครงสร้างที่แตกต่างกันเหล่านี้ ยังมีเค้าของโครงสร้างเดิมให้เห็นเป็นส่วนใหญ่



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

แนวคิดการจัดวรรคระหว่างธรรมบทบาลีและอุทานวรรค

จากการศึกษาในบทที่ 4 ที่ทำให้ทราบถึงการรวบรวมพระพุทธรวณะจัดเป็นวรรคต่อคำมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล การรวบรวมพระพุทธรวณะจัดรูปแบบเป็น “วรรค” ในการสังคายนาครั้งที่ 1 หลังพุทธปรินิพพาน 3 เดือน และจัดแบ่งวรรคตามประเภทเนื้อหาของคำสอนธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสสอน และมีวิธีการตั้งชื่อวรรคแตกต่างกันไป และในบทดังกล่าวได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดในการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบท 3 ส่วน ในบทนี้จะศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดในการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลี (Pāli Dhammapada: Dhp) และคัมภีร์อุทานวรรคของสรวาสดีวาทีน (Udānavarga: Uv) โดยมีวิธีศึกษาแนวคิด 3 ประเด็นเหมือนในบทที่ผ่านมา คือ

1. ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่เหมือนกัน
2. ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัน
3. ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคโดยเปรียบเทียบโครงสร้างตำแหน่งคำในคาถา

จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์ทั้งสองมีการเรียกชื่อวรรคที่ตรงเหมือนกันหรือคล้ายกันจำนวน 14 วรรค (ใช้คัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน) คือ

| <u>Dhp</u> | | <u>Uv</u> | |
|--------------|------|--------------|------|
| 1.Yamaka | [20] | 29.Yuga | [57] |
| 2.Appamāda | [12] | 4. Apramāda | [38] |
| 3.Citta | [11] | 31. Citta | [60] |
| 4.Puppha | [16] | 18. Puṣpa | [21] |
| 9. Pāpa | [13] | 28. Pāpa | [40] |
| 12. Atta | [10] | 23.Ātma | [26] |
| 15. Sukha | [12] | 30. Sukha | [52] |
| 16. Piya | [12] | 5.Priya | [27] |
| 17. Kodha | [14] | 20.Krodha | [22] |
| 20.Magga | [17] | 12. Mārga | [20] |
| 21.Pakiṇṇaka | [16] | 16.Prakīṇaka | [24] |
| 24.Taṇhā | [26] | 3. Trṣṇā | [18] |
| 25.Bhikkhu | [23] | 32. Bhikṣu | [82] |
| 26.Brāhmaṇa | [41] | 33. Brāhmaṇa | [83] |

และมีหลายวรรคแม้ชื่อวรรคจะต่างกันแต่ก็มีเค้าว่าเป็นวรรคเดียวกัน (ประพจน์ อัสววิรุพหการ, 2535: 134) คือ

| <u>Dhp</u> | | <u>Uv</u> | |
|------------|---|---------------|------|
| 8. Sahassa | [16] | 24. Peyāla | [30] |
| 14. Buddha | [18] | 21. Tathāgata | [18] |
| 23. Nāga | [14] | 19. Āsava | [22] |
| หมายเหตุ | - หมายเลขข้อหน้าชื่อวรรค คือลำดับเลขที่วรรคในธรรมบทสำนวนนั้นๆ | | |
| | - สัญลักษณ์ [20] คือ จำนวนคาถาที่อยู่ในวรรคนั้นๆ | | |

นอกจากชื่อวรรคที่เหมือนกันข้างต้น ผู้วิจัยจัดประเภทไว้ในวรรคที่ต่างกัน โดยนำคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์อุทานวรรค มีชื่อวรรคที่แตกต่างกัน คือ Bāla, Paṇḍita, Arahanta, Daṇḍa, Jarā, Loka, Mala, Dhammatṭha, Niraya รวม 9 วรรค ซึ่งรายละเอียดศึกษาได้จากข้อ 5.2 ต่อไป แต่จากการศึกษาชื่อวรรคที่แตกต่างกันทั้งสองสำนวน มีชื่อต่างๆ ดังนี้

| <u>Dhp</u> | | <u>Uv</u> | |
|----------------|------|-------------|------|
| 5. Bāla | [16] | 6. Śīlā | [20] |
| 6. Paṇḍita | [14] | 7. Sucarita | [12] |
| 7. Arahanta | [16] | 9. Karma | [19] |
| 10. Daṇḍa | [17] | 10. Śraddhā | [16] |
| 11. Jarā | [11] | 11. Śramaṇa | [15] |
| 13. Loka | [12] | 13. Satkāra | [18] |
| 18. Mala | [21] | 14. Droha | [16] |
| 19. Dhammatṭha | [17] | 15. Smṛti | [26] |
| 22. Niraya | [14] | 17. Udaka | [12] |
| | | 1. Anitya | [45] |
| | | 2. Kāma | [20] |
| | | 8. Vāca | [15] |
| | | 22. Śruta | [19] |
| | | 25. Mitra | [25] |
| | | 26. Nirvāṇa | [34] |

ต่อไปนี้จะได้ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคตามประเด็นที่นำเสนอไว้ 3 ประเด็นดังนี้

5.1 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่เหมือนกัน

จากแนวคิดการจัดวรรคที่ใช้ชื่อวรรคเหมือนกันมีจำนวนถึง 14 วรรค ผู้วิจัยศึกษาการรวบรวมคาถาจัดลงในวรรคที่เรียกชื่อวรรคเหมือนกันโดยใช้คัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานเปรียบเทียบกับคัมภีร์คัมภีร์อุทานวรรค โดยมีรายละเอียดเป็นการเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคที่เหมือนกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลีกับอุทานวรรค (ศึกษารายละเอียดในภาคผนวก ก ประกอบ) ดังนี้

5.1.1 Yamaka [Yuga]

คัมภีร์ธรรมบทบาลี จัดเนื้อหาหรือรวบรวมคาถาตรงข้ามกันเป็นคู่ๆ คือ คาถาที่ 1 คู่กับคาถาที่ 2 (บาปกับบุญ), คาถาที่ 3 คู่กับคาถาที่ 4 (โกรธกับละโกรธ) ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่มีชื่อวรรคไม่ตรงกับชื่อวรรคในคัมภีร์อุทานวรรคที่จัดเนื้อหาในคาถาที่ 1 กับ 2 ใน Citta, คาถาที่ 3 กับ 4 ใน Droha ฯลฯ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าเหมาะสมกับเนื้อความ หรือมีเนื้อหาที่ตรงกัน เพียงแต่เรียกชื่อต่างกัน คือ คัมภีร์ธรรมบทบาลี มองถึงการเปรียบเทียบเนื้อหาธรรมะที่ตรงกันข้ามกันเป็นคู่ๆ ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรคมองถึงลักษณะของเนื้อหาในคาถา และเป็นที่น่าสนใจว่า ชื่อวรรคของคัมภีร์อุทานวรรคจะตรงกันเป็นคู่ๆ เหมือนกัน คือ คาถาที่ 1 กับ 2 ชื่อ Citta (จิตเศร้าหมองกับจิตผ่องใส), คาถาที่ 3 กับ 4 ชื่อ Droha (โกรธกับละโกรธ) หรือคาถาที่ 19 กับ 20 ชื่อ Apramāda (ความประมาทกับไม่ประมาท) ฯลฯ และหากจะมองในแง่ของชื่อวรรคที่เหมือนตรงกันทั้งสองคัมภีร์จะเห็นว่า Yuga ของคัมภีร์อุทานวรรค จะตรงกับ Yamaka ของคัมภีร์ธรรมบทบาลี ถึง 6 คาถา (คือคาถาที่ 7-12) ในขณะที่วรรคที่มีชื่อเรียกต่างกัน เช่น Citta มี 4 คาถา, Droha มี 3 คาถา, Pāpa มี 2 คาถา และ Apramāda มี 2 คาถา ทั้งนี้เพราะเป็นไปตามมุมมองหรือวัตถุประสงค์ในการจัดรวบรวมเนื้อหาที่ต่างกันนั่นเอง และก็มีบางคาถาในคัมภีร์อุทานวรรคที่มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ตรงกันทุกบาท เหมือนในคัมภีร์ธรรมบทบาลี คือในคาถาที่ 17 จะตรงกันแค่บาทที่ 4 [d] บาทเดียว ส่วนคาถาที่ 18 ต้องนำคาถาในอุทานวรรคถึง 2 คาถามาผสมกัน แต่ก็มีเนื้อหาที่ตรงกันแค่ 3 บาท คือ บาทที่ 1 และ 2 [ab] ของคาถาที่ 36 ใน Pāpa และ บาทที่ 4 [d] ของคาถาที่ 37 ใน Pāpa อาจจะเป็นเพราะข้อมูลบางส่วนในคาถาเหล่านี้ในคัมภีร์อุทานวรรคได้มีการสูญหายไป หรือเกิดจากความผิดพลาดในการทรงจำหรือการชำระ

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 20 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา [คิดเป็น 85% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Yuga 6

คาถา: 30%, Citta 4 คาถา: 20%, Pāpa 2 คาถา: 10%, Apramāda 2 คาถา: 10%, Droha 3 คาถา: 15%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 3 คาถา คือ Dhp I.6, Dhp I.17-18 (คิดเป็น 15%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 67 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา (คิดเป็น 8.95%) อาจจะสามารถสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า คัมภีร์ธรรมบทบาลีเนื้อหาอาจจะขาดหายไปบางส่วน หรือคัมภีร์อุทานวรรคมีการเพิ่มเนื้อหาในวรรคนี้ก็จะอาจเป็นไปได้

5.1.2 Appamāda [Apramāda]

ในวรรคนี้ทั้งคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์อุทานวรรคจัดตามลักษณะเนื้อหาและศัพท์ที่เป็นชื่อเรียกในคาถาคือคำว่า appamāda (apramāda) ตรงกัน คือคาถาทั้งหมด 12 คาถา จะปรากฏคำว่า appamāda (apramāda) ที่อยู่ในรูปวิภัตติต่างๆ เช่น คาถาที่ 21 ปรากฏเป็นปฐมวิภัตติ (ประณามวิภัตติ) คือ appamādo (apramādo), คาถาที่ 26 ปรากฏเป็นทุตติวิภัตติ (ทุตติวิภัตติ) คือ appamādam (apramādam) ฯลฯ ถึง 11 คาถา ยกเว้นคาถาที่ 23 ไม่ปรากฏคำนี้ในคาถาแต่เพราะเป็นคาถาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคาถาที่ 22 จึงถึงเป็นวรรคที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคำว่า appamāda (apramāda) เหมือนกัน ส่วนชื่อวรรคในคาถาที่ 29 จะเรียกชื่อวรรคต่างกันเพราะคาถานี้เปรียบเทียบอุปมาชนผู้ประมาทเหมือนม้าไร้กำลัง ส่วนชนผู้ไม่ประมาทเหมือนม้ามี่กำลังดี ในคัมภีร์อุทานวรรคจึงจัดคาถานี้ไว้ในวรรคชื่อตามศัพท์อุปมานั้นเอง แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า ในวรรคนี้ มีคาถาที่เปรียบเทียบอุปมาอุปไมยถึง 5 คาถา คือคาถาที่ 21, 26, 28, 29, และ 31 (พระมหาอุดม เกตุทอง, 2547: 55) แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคเลือกใช้ศัพท์อุปมานำมาใช้เป็นชื่อวรรคแค่คาถาเดียวคือคาถาที่ 29 เท่านั้น แสดงให้เห็นว่า ในวรรคนี้ แนวคิดในการตั้งชื่อวรรคมีแนวเดียวกัน

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Apramāda 11 คาถา: 91.67%, Aśva 1 คาถา: 8.33%] และไม่มีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 38 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา (คิดเป็น 28.95%) อาจจะสามารถสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า คัมภีร์ธรรมบทบาลีเนื้อหาอาจจะขาดหายไปบางส่วน หรือคัมภีร์อุทานวรรคมีการเพิ่มเนื้อหาในวรรคนี้ก็จะอาจเป็นไปได้ แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 12 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 12 คาถา ใน 12 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 11 คาถา ต่างวรรคกัน 1 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

5.1.3 Citta

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์อุทานวรรคจัดตามลักษณะเนื้อหาและศัพท์ที่เป็นชื่อเรียกในคาถาคือคำว่า citta ตรงกัน คือคาถาทั้งหมด 11 คาถา จะปรากฏคำว่า citta ส่วนใหญ่อยู่ในรูปปฐมวิภคติ (ประธมาวิภคติ) และทุติยาวิภคติ (ทุติยาวิภคติ) เช่น คาถาที่ 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 43 แต่ทั้งสองวิภคติมีรูปเหมือนกันคือ cittam (เพราะศัพท์นี้เป็นศัพท์นปุงสกลิงค์), คาถาที่ 35 ปรากฏเป็นฉกฺขวิภคติ คือ cittassa (cittasya) ฯลฯ ถึง 10 คาถา ยกเว้นคาถาที่ 41 ไม่ปรากฏคำนี้ในคาถาและไม่มีเนื้อหาหรือศัพท์ใดๆ ระบุว่าสมควรจัดอยู่ในวรรคนี้เหมือนคาถาอื่นๆ และในวรรคนี้ทั้งธรรมบทบาลีและอุทานวรรคมีชื่อวรรคที่ตรงกันถึง 90.91 % ซึ่งในวรรคนี้จะเรียกชื่อต่างกันแค่คาถาเดียวคือ คาถาที่ 41 เป็นคาถาที่เปรียบเทียบร่างกายที่ไร้วิญญาณ เหมือนกับท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในวรรคนี้ มีคาถาที่เปรียบเทียบอุปมาอุปไมยถึง 4 คาถา คือคาถาที่ 33, 34, 39 และ 41 แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคเลือกใช้ศัพท์อุปมาหรือเนื้อความที่บ่งบอกถึงความไม่แน่นอน นำมาใช้เป็นชื่อวรรคแค่คาถาเดียวคือคาถาที่ 41 เท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การจัดคาถานี้ลงใน Anitya ในคัมภีร์อุทานวรรคมีความชัดเจนมากกว่าในคัมภีร์ธรรมบทบาลี และเห็นว่า อีก 3 คาถาที่มีการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยนั้น (33, 34 และ 39) มีคำว่า Citta อยู่ในคาถา นำที่อุทานวรรคจะมีแนวความคิดในการจัดเหมือนกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 90.91% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Citta 8 คาถา: 72.73%, Pāpa 1 คาถา: 9.09%, Anitya 1 คาถา: 9.09%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา คือ Dhp III.4 (คิดเป็น 9.09%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 63 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 8 คาถา (คิดเป็น 12.70%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 11 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 10 คาถา ใน 10 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกันจำนวน 8 คาถา ต่างวรรคกัน 2 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

5.1.4 Puppha [Puṣpa]

ในวรรคนี้ หากพิจารณาชื่อวรรค คำว่า puppha จะมีอยู่ในคาถาเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าในบางคาถา คำนี้จะสมาสกับคำอื่น เช่น คาถาที่ 53 puppharāsīmhā (puṣparāsībhyaḥ) ก็ตาม แต่ก็ยังพิจารณาว่ายังมีศัพท์ของคำนี้ให้เห็น ส่วนในคาถาที่ 54-57 จัดลงในวรรคชื่อต่างกัน สันนิษฐานได้ว่า ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี นำลักษณะการเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมยมาใช้ในการรวบรวมคาถา

เหล่านี้ เพราะเหล่าคาถาดังกล่าวมีเนื้อความเปรียบเทียบกลิ่นของดอกไม้กับศีลของสัตบุรุษ ทั้งๆ ที่ลักษณะการรวบรวมไม่ได้มีคำว่า puppha มาเป็นเกณฑ์พิจารณา ยกเว้นคาถาที่ 54 ที่นำศัพท์นี้มาสมาสกับคำอื่น คือ pupphagandho (puspagandhas) เท่านั้น แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคนี้สันนิษฐานว่า น่าจะมองที่เนื้อหาที่มีการกล่าวถึงเป็นหลักมากกว่าที่จะมองถึงคำเปรียบเทียบ เพราะคาถาเหล่านี้มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน คือเรื่องศีล โดยเริ่มเรื่องศีลในคาถาที่ 54 คือ กลิ่นศีลหอมทวนลมและหอมกว่ากลิ่นดอกไม้ทุกชนิด และสรุปในคาถาที่ 57 คือคนมีศีลนั้น มารไม่สามารถจะกล้ำกลายได้ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับการจัดคาถานี้รวมลงใน śīla ของคัมภีร์อุทานวรรค เพราะเนื้อความชัดเจนกว่า และไม่เห็นด้วยกับการจัดคาถาที่ 50 ลงในวรรคนี้ เพราะไม่มีทั้งคำที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือคำที่สื่อเปรียบเทียบโดยความหมาย เพราะเนื้อหาสื่อถึงคำที่ไร้ประโยชน์ไม่ควรเก็บไว้ในใจ แต่หากจะทำใจให้ยอมรับว่าคาถานี้อยู่ใน puppha ได้ก็ต้องยกประเด็นเนื้อหาในคาถาที่ 51 และ 52 มาอ้าง ตรงที่มีเนื้อหาว่า วาจาสุภายิตเหมือนดอกไม้งามที่มีทั้งสีและกลิ่น ซึ่งเน้นย้ำโยงถึงคาถาที่ 50 ว่า คนเราควรพูดแต่วาจาสุภายิต และในคาถาที่ 50 และ 55

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Puspa 12 คาถา: 75%, Śīla 4 คาถา: 25%] และไม่มีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 28 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา (คิดเป็น 42.86%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 16 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 16 คาถา ใน 16 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 12 คาถา ต่างวรรคกัน 4 คาถา แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

5.1.5 Pāpa

ในวรรคนี้ ทั้ง 2 คัมภีร์มีชื่อวรรคนี้เหมือนกัน แต่หากเปรียบเทียบคาถาใน Pāpa ของคัมภีร์ธรรมบทบาลี จะเห็นว่าในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถาเหล่านี้แตกต่างกันบ้าง คือ คาถาที่ 121, 122 จัดใน Udaka, คาถาที่ 127 จัดใน Karma, คาถาที่ 128 จัดใน Anitya ซึ่งมีกรพิจารณา ดังนี้

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี จัดคาถาเหล่านี้ น่าจะมาจากคำศัพท์ว่า pāpa ที่ปรากฏในคาถาต่างๆ ถึง 12 คาถา ยกเว้นคาถาที่ 128 ที่ไม่มีคำศัพท์นี้ แต่คาถานี้ก็สงเคราะห์เนื้อความเป็นเรื่องเดียวกันกับคาถาที่ 127 จึงจัดคาถานี้ลงในวรรคนี้ด้วย และหากจะพิจารณาถึงเนื้อหา ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ pāpa ทั้งสิ้น

ในคัมภีร์อุทานวรรค เฉพาะที่จัดคาถาลงในวรรคที่ต่างกัน อย่างที่จัดใน Udana (คาถาที่ 121, 122) เพราะเนื้อหามีการอุปมาที่มีเนื้อความเกี่ยวกับน้ำ, จัดใน Karma (คาถาที่ 127) เพราะเนื้อหาพูดถึงกรรมอันลามก, จัดใน Anitya (คาถาที่ 128) เพราะเนื้อหาพูดถึง ความตายมีมาถึงคนทุกคนไม่เว้นแม้ใครๆ การจัดคาถาเหล่านี้ลงในวรรคต่างๆ ของคัมภีร์อุทานวรรคนั้นก็เพราะมองในแง่ของเนื้อหามากกว่าคำศัพท์ที่เห็นปรากฏอยู่

แต่ทั้ง 2 คัมภีร์แม้จะมีแนวคิดในการจัดวรรคที่ต่างกัน แต่ก็มีประเด็นที่พูดถึงเรื่องบาปกรรมเหมือนๆ กัน และชื่อวรรคก็ชื่อเหมือนกัน จึงสามารถมองการจัดในลักษณะเดียวกันได้ถึงแม้ว่าในคาถาที่ 126 ไม่มีคาถาในอุทานวรรคที่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี แต่ไม่ใช่ประเด็นใหญ่ในการจัดพิจารณาการจัดวรรค

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา [คิดเป็น 92.31% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Pāpa 8 คาถา: 61.54%, Udaka 2 คาถา: 15.39%, Karma 1 คาถา: 7.69%, Anitya 1 คาถา: 7.69%,] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา คือ Dhp IX.11 (คิดเป็น 7.69%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 40 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 8 คาถา (คิดเป็น 20%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 13 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 12 คาถา ใน 12 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 8 คาถา ต่างวรรคกัน 4 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

5.1.6 Atta [Ātma]

ในวรรคนี้ มีคาถาทั้งหมด 10 คาถา จะมีคำว่า atta ในทุกคาถา ต่างแต่มีรูปวิภัตติต่างกัน และในคัมภีร์ทั้งสอง มีชื่อวรรคนี้เหมือนกัน แต่คาถาที่ตรงกันที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีจัดใน Atta ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่ได้จัดใน Ātma เหมือนกันทั้งหมด จากหลักฐานที่มึ้นนั้น ไม่น่าจะเป็นเหตุผลที่นำมาจัดไว้ในวรรคนี้ หากพิจารณาจากในคัมภีร์อุทานวรรค การจัดคาถาที่ 157 ใน Priya เพราะเนื้อหาสื่อถึงการทำตนให้เป็นที่รัก, คาถาที่ 161 ใน Pāpa เพราะเนื้อหาสื่อถึงบาปที่ตนทำทำให้ตนได้รับผลของบาปเอง, คาถาที่ 162 ใน Śramaṇa เพราะเนื้อหาสื่อถึงคนทุกศีลทำตัวอาศัยคนอื่น, คาถาที่ 163 ใน Pāpa เพราะเนื้อหาสื่อถึงกรรมชั่วคนทำให้ง่ายกว่ากรรมดี, คาถาที่ 164 ใน Vāca เพราะเนื้อหาสื่อถึงคนทุกศีลคัดค้านคำสอนของพระอริยเจ้า, คาถาที่ 165 ใน Pāpa เพราะเนื้อหาสื่อถึง กรรมที่ตนทำ ตนเองจะเศร้าหมองเอง

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Ātma 4 คาถา: 40%, Priya 1 คาถา: 10%, Pāpa 3 คาถา: 30%, Śramaṇa 1 คาถา: 10%, Vāca 1 คาถา: 10%] และไม่มีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 26 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 4 คาถา (คิดเป็น 15.38%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 10 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 10 คาถา ใน 10 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 4 คาถา ต่างวรรคกัน 6 คาถาและไม่มีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี แสดงว่า ในอุทานวรรคมีแนวคิดในการจัดวรรคจากเกณฑ์การใช้เนื้อหาเป็นหลักมากกว่าคำศัพท์ที่มีอยู่ในคาถาจึงรวบรวมคาถาที่มีเนื้อหาเหมือนกันแต่จัดไว้ต่างวรรคกันมีความชัดเจนในการใช้ศัพท์ที่เป็นประเด็นหลักมากกว่าธรรมบทบาลี แต่ถึงกระนั้น Ātma ในคัมภีร์อุทานวรรคก็มีแนวการจัดวรรคตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลีมากกว่าวรรคอื่นๆ คือมี ถึง 4 คาถาใน 10 คาถา (Ātma 4, Priya 1, Pāpa 3, Śramaṇa 1, Vāca 1)

5.1.7 Sukha

ในวรรคนี้ น่าจะมีแนวความคิดในการจัดวรรคคล้ายๆ กัน ชื่อวรรคก็มีชื่อเหมือนๆ กันทั้ง 2 คัมภีร์ ซึ่งหากพิจารณาศัพท์ในคาถาที่นำมาเป็นการรวบรวมแล้วตั้งเป็นชื่อวรรคนั้น คำว่า sukha มีกระจายอยู่ในรูปวิกิตติต่างๆ ในคาถาต่างๆ ในวรรคนี้ มี 10 คาถา (คาถาที่ 197-204, 206, 207) จากจำนวนคาถาทั้งหมด 12 คาถา และคาถาที่ไม่มีคำศัพท์นี้อยู่ในคาถาคือคาถาที่ 205 และ 208 อย่างคาถาที่ 205 นั้น มีเนื้อหากล่าวถึงพระจีณาสพที่ลอยบาปแล้วจะดื่มแตรสวิเวกและรสพระนิพพาน ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี จัดรวมในวรรคนี้ ซึ่งหากพิจารณาดูเนื้อหาของคาถาแม้ไม่มีศัพท์ว่า sukha บอกไว้ น่าจะเป็นไปได้ว่า เนื้อความนั้นน่าจะตีประเด็นว่าพระจีณาสพที่สังัดทั้งกายและใจ จะดื่มแตรสแห่งปีติ คงสงเคราะห์หมายถึงความสุขในการปฏิบัติธรรมก็น่าจะเป็นได้ ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรคนั้น จัดคาถานี้ใน Pāpa เพราะเนื้อหาบ่งบอกว่า พระจีณาสพที่ลอยบาปเท่านั้น ถึงจะดื่มรสแห่งปีติได้ แนวความคิดที่แตกต่างกันทั้ง 2 คัมภีร์ แต่ลักษณะการจัดวรรคนั้นขึ้นอยู่กับมุมมองในการจัดของคัมภีร์ทั้งสอง ส่วนคาถาที่ 208 ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีเนื้อหาที่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี (รวมถึงคาถาที่ 202 ด้วย) ส่วนคาถาที่ 203, 204 นั้น คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Nirvāṇa เพราะมองลักษณะของเนื้อหาที่กล่าวในบาทที่ 4 ของทั้ง 2 คาถา (203, 204) ว่า พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ในวรรคนี้ ทั้งคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์อุทานวรรคมีแนวลักษณะการจัดวรรคที่ตรงกันถึง 7 คาถา คาถาที่ 202 และ 208 ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีเนื้อหาที่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี

แนวความคิดในการจัดวรรคนี้ ในคัมภีร์อุทานวรรคมองภาพรวมเป็นประเด็น เช่น คาถาที่ 203 และ 204 มีทั้งคำว่า sukha และ nirvāṇa ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีรวมใน sukha เพราะมีศัพท์กำกับอยู่ในขณะที่คัมภีร์อุทานวรรครวมใน Nirvāṇa ซึ่งผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ศัพท์ทั้ง 2 ทำหน้าที่ต่างกัน nirvāṇa ทำหน้าที่เป็นกัตตา (ประธานของประโยค) ในขณะที่ศัพท์ว่า sukha ทำหน้าที่เป็นวิกตีกัตตา (ปฐมวิกตติที่มีรูปเสมอประธานแต่วางไว้หน้าธาตุว่ามีว่าเป็น หรือแม้จะไม่มีก็ให้นำธาตุว่ามีว่าเป็นขึ้นมาแปลร่วมด้วยเพื่อความชัดเจน) เพราะฉะนั้นความสำคัญของประโยคน่าจะอยู่ที่ประธานมากกว่า

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 83.33% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Sukha 7 คาถา: 58.33%, Nirvāṇa 2 คาถา: 16.67%, Pāpa 1 คาถา: 8.33%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp XV.2, Dhp XV.9 (คิดเป็น 16.67%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 52 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 7 คาถา (คิดเป็น 13.46%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 12 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 10 คาถา ใน 10 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 7 คาถา ต่างวรรคกัน 3 คาถา และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

5.1.8 Piya [Priya]

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีมีศัพท์ที่ตรงกับชื่อวรรค 8 คาถา (209, 210, 211, 212, 213, 217, 220) จากจำนวนคาถาทั้งหมด 12 คาถา และที่ตรงกับแนวการจัดวรรคในคัมภีร์อุทานวรรคมี 7 คาถา (209, 210, 211, 212, 217, 219, 220) จาก 12 คาถา (ไม่มีคาถาที่มีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี 2 คาถา คือ 213, 216 จัดใน Kāma 2 คาถา คือ 214, 215

พิจารณาเห็นว่าในคาถาที่ 212-216 มีคำที่สื่อถึงคำหลัก (piya; priya) ได้ อาจจะคล้ายๆ คำพ้องหรือคำที่เกี่ยวข้องกับคำหลัก คือคำว่า pema, rati, kāma, taṇhā แต่จากเนื้อหาในคาถาที่ 218 ไม่มีหลักฐานเพียงพอถึงเหตุที่จัดคาถานี้ไว้ในวรรคนี้ เพราะไม่มีสื่อใดๆ ไม่ว่า โดยศัพท์ หรือ ความหมาย หรือคำพ้องที่เกี่ยวข้องกับวรรคนี้ ส่วนคาถาที่ 219 และ 220 เป็นคาถาที่มีเนื้อความต่อเนื่องกัน หรือเป็นเนื้อความที่กล่าวถึงเรื่องเดียวกัน

ในคาถาที่ 214, 215 ในคัมภีร์อุทานวรรค แม้จะมีการจัดไว้ใน Kāma แต่ก็มิใช่เนื้อความและ ศัพท์ที่เกี่ยวข้องที่สามารถนำมาจัดไว้ในวรรคนี้ได้ เพียงแต่แนวความคิดในการจัดวรรคของทั้ง 2 คัมภีร์ต่างกัน

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 83.33% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Priya 7 คาถา: 58.33%, Kāma 3 คาถา: 25.00%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp XVI.5, Dhp XVI.8 (คิดเป็น 16.67%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 27 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 7 คาถา (คิดเป็น 25.93%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ ทั้งหมด 12 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 10 คาถา ใน 10 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 7 คาถา ต่างวรรคกัน 3 คาถา และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

5.1.9 Kodha [Krodha]

ในวรรคนี้ ชื่อวรรคทั้ง 2 คัมภีร์แม้จะมีชื่อเหมือนกัน แต่การจัดคาถาในคัมภีร์อุทานวรรค กลับจัดลงในวรรคที่เป็นชื่อเหมือนกันเพียง 4 คาถา นอกนี้กระจายอยู่ในวรรคต่างๆ การพิจารณา ถึงการนำศัพท์มาเป็นชื่อวรรคนั้น ในวรรคนี้มีศัพท์ที่ตรงกับชื่อวรรค (kodha; krodha) เพียง 3 คาถา (221, 222, 223) และมีศัพท์ที่สื่อถึงชื่อวรรค คือ กริยาว่า kujjheyya (krudhyed) เพราะทั้งศัพท์ ที่เป็นชื่อวรรคและกริยา มาจากรากธาตุเดียวกัน ส่วนคาถาอื่นๆ ไม่ปรากฏคำหรือกริยาเหล่านี้

คาถาที่ 225 และ 226 ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะจัดไว้ใน Arahanta มากกว่าจะมารวมใน วรรคนี้ เพราะเนื้อความไม่สื่อถึงความหมายที่น่าจะจัดไว้ในวรรคนี้ได้ ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรค จัดคาถาที่ 225 ไว้ใน Sucarita และคาถาที่ 226 จัดไว้ใน Smṛti ซึ่งก็ไม่น่าจะจัดไว้ในวรรคเหล่านี้ เช่นเดียวกัน

คาถาที่ 227-230 มีใจความคลุมเครือ เพราะเนื้อความกล่าวถึงเรื่องการนินทา หรือการ สรรเสริญ โดยสื่อจากคำกริยาศัพท์ คือ nindanti, nindito, pasamsito, pasamsanti, ninditum ซึ่งก็ ไม่น่าจะมีส่วนของเนื้อหาหรือศัพท์ใดๆ ที่สื่อถึง kodha ได้ ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีกลับจัดคาถา เหล่านี้รวมลงในวรรคนี้ ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรค จัดคาถาที่ 227-229 ไว้ใน Yuga เพราะการ นินทาและการสรรเสริญเป็นโลกธรรมคู่กัน แต่กลับจัดคาถาที่ 230 ไว้ใน Tathāgata ซึ่งเป็นการจัด ที่คลุมเครือเหมือนกัน เพราะในคาถานี้ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับการนินทาและสรรเสริญเหมือนคาถาที่ 227-229

คาถาที่ 231-234 เนื้อเรื่องเกี่ยวกับศัพท์ kopa ซึ่งก็ยังคงหมายถึงความโกรธนั่นเอง แต่สำหรับในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถาเหล่านี้ไว้ใน Sucarita คงจะอาศัยกิริยาหลัก คือ caret เป็นหลักในการจัด ซึ่งก็มีเหตุผลที่น่าจะจัดลงในวรรคนี้ได้เช่นกัน

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Krodha 4 คาถา: 28.57%, Sucarita 5 คาถา: 35.72%, Smṛti 1 คาถา: 7.14%, Yuga 3 คาถา: 21.43%, Tathāgata 1 คาถา: 7.14%] และไม่มีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 22 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 4 คาถา (คิดเป็น 18.18%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 14 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 14 คาถา ใน 14 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 4 คาถา ต่างวรรคกัน 10 คาถาและไม่มีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างจะแตกต่างกัน

5.1.10 Magga [Mārga]

ในวรรคนี้ ศัพท์ magga ที่อยู่ในคาถาตรงกับชื่อวรรคจำนวน 11 คาถา (273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 289) และคาถาที่มีแนวการจัดรวมอยู่ในวรรคเหมือนกันของทั้ง 2 คัมภีร์ มี 6 คาถา

คาถาที่ 273-276 เป็นคาถาที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องเดียวกัน โดยมีการสรุปในคาถาที่ 272 ซึ่งในอุทานวรรคจัดคาถาเหล่านี้รวมกันใน Mārga เช่นเดียวกัน ซึ่งรวมถึงคาถาที่ 277-279 ด้วยที่อุทานวรรคจัดคาถาเหล่านี้ในวรรคนี้

คาถาที่ 280 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Citta เนื้อหาพูดถึงคนเกียจคร้าน แล้วมีใจที่คิดผิดจะไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งหลักฐานที่มีไม่สามารถบ่งบอกได้ชัดเจน เหมือนศัพท์ Magga ที่จัดไว้ในวรรคนี้ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี

คาถาที่ 281 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Sucarita เนื้อหาพูดถึงการรักษาวาจา ไม่กระทำอกุศล แต่ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีจัดในวรรคนี้เพราะศัพท์ magga นั้นเอง

คาถาที่ 282 ใช้ศัพท์ patha แทน magga แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้ใน Yuga เพราะมีแนวความคิดในเนื้อหาที่กล่าวถึงการประกอบและไม่ประกอบปัญญาซึ่งก็เป็นอีกหนึ่งแนวความคิดในการจัดตั้งวรรคได้เหมือนกัน

คาถาที่ 283-284 ใช้คำ vana เปรียบเทียบ ในขณะที่คัมภีร์อุทานวรรคจัด 2 คาถานี้ใน Puṣpa เพราะเนื้อความกล่าวถึงป่า ต้นไม้ จึงจัดคาถาเหล่านี้ในวรรคดังกล่าว

คาถาที่ 285 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Puspa เพราะมีคำอุปมาถึงดอกโกมุทนั่นเอง แต่ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะมิมุมองในแง่เดียวกับคาถาที่ 283 และ 284

คาถาที่ 286-288 ไม่มีหลักฐานเพียงพอถึงการจัดคาถานี้ไว้ในวรรคดังกล่าว

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา [คิดเป็น 94.12% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Mārga 6 คาถา: 35.30%, Citta 1 คาถา: 5.88%, Sucarita 1 คาถา: 5.88%, Yuga 1 คาถา: 5.88%, Puspa 3 คาถา : 17.65%, Anitya 3 คาถา: 17.65%, Śīla 1 คาถา: 5.88%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา คือ Dhp XX.2 (คิดเป็น 5.88%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 20 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา (คิดเป็น 30.00%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 17 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 17 คาถา ใน 16 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 6 คาถา ต่างวรรคกัน 10 คาถา และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 1 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างแตกต่างกัน

5.1.11 Pakiṇṇaka [Prakīṇaka]

ในวรรคนี้มีเรื่องที่ไม่แน่นอนเป็นบทเบ็ดเตล็ด แต่ที่น่าสนใจคือแนวความคิดในการจัดวรรคในคัมภีร์อุทานวรรค เช่น

คาถาที่ 290-291 คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถาเหล่านี้ใน Sukha เพราะมีเนื้อหาที่มีศัพท์ sukha 5 ศัพท์ ซึ่งในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะจัดไว้ใน Sukha ได้เช่นเดียวกัน

คาถาที่ 292-293 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Apramāda เพราะมองถึงศัพท์ pamatta ที่อยู่ในคาถา และก็น่าจะจัดไว้ใน Yuga ได้เหมือนกัน เพราะเนื้อหาความในคาถากล่าวถึงความขัดแย้งความกัน

คาถาที่ 294-295 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Yuga และ Brāhmaṇa หากจะมองว่ามีเนื้อความเหมือนๆ กัน ก็น่าจะจัดไว้ในวรรคเดียวกัน

คาถาที่ 296-301 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Smṛti ซึ่งก็เหมาะสมกับเนื้อหา เพราะคำว่า smṛti มีอยู่คาถา และน่าจะจัดไว้ใน Tathāgata ได้ด้วย เพราะเนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้า หรือหากเป็นคัมภีร์ธรรมบทบาลีก็น่าจะจัดอยู่ใน Buddha เช่นกัน

คาถาที่ 302-303 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Śramaṇa เพราะเนื้อหาที่กล่าวถึงการบวชนั่นเอง ซึ่งในคัมภีร์ธรรมบทบาลีก็น่าจะจัดไว้ในหมวด Bhikkhu ได้เช่นเดียวกัน

คาถาที่ 305 น่าจะจัดไว้ใน Atta (Ātma) น่าจะเหมาะสมเหมือนกัน เพราะหากจัดใช้แนวการจัดโดยคำนึงถึงศัพท์ในคาถาก็น่าจะจัดไว้ในวรรคดังกล่าวได้

น่าสังเกตว่าทั้งคัมภีร์ธรรมบทบาลี มี Pakiṇṇaka และคัมภีร์อุทานวรรคมี Prakirṇaka ที่มีชื่อวรรคเหมือนกัน แต่ไม่มีคาถาไหนที่มีแนวการจัดลงในวรรคที่เหมือนกันได้

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Sukha 2 คาถา: 12.50%, Apramāda 2 คาถา: 12.50%, Yuga 2 คาถา: 12.50%, Brāhmaṇa 1 คาถา: 6.25%, Smṛti 6 คาถา: 37.50%, Śramaṇa 1 คาถา: 6.25%, Śraddhā 1 คาถา: 6.25%, Ātma 1 คาถา: 6.25%] และไม่มีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

สันนิษฐานว่า การที่อุทานวรรคไม่จัดคาถาไว้ในวรรคที่มีชื่อเหมือนกันกับธรรมบทบาลี น่าจะมาจากการใช้คำในคาถาเป็นคำเรียกชื่อวรรค และเนื้อความโดยภาพรวมมาเป็นเกณฑ์ในการรวบรวมคาถา ซึ่งคาถาเหล่านี้โดยส่วนใหญ่ในธรรมบทบาลีก็ไม่น่าจะจัดไว้ในวรรคนี้เช่นเดียวกัน

5.1.12 Tanhā [Trṣṇā]

ในคาถานี้มีศัพท์ tanhā 14 คาถา และในคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดในการจัดวรรคที่ตรงกัน (Tanhā; Trṣṇā) 10 คาถา

คาถาที่ 334-343, 349-350 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Trṣṇā เพราะมีแนวความคิดการจัดวรรคตามศัพท์ trṣṇā ส่วนคัมภีร์ธรรมบทบาลีมีแนวความคิดการจัดวรรคเหมือนคัมภีร์อุทานวรรค และที่มากกว่าคือการรวมคำที่มาจากรากธาตุเดียวกันคือ tasiṇa เป็นต้น

คาถาที่ 344 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Paśya น่าจะมีแนวความคิดมาจากกริยา paśyatha ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะมองศัพท์ bandhana สื่อหมายถึง tanhā เพราะในคาถานี้ไม่มีศัพท์ตรงตัวให้พิจารณา

คาถาที่ 345-346 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Kāma เนื้อหาในคาถาเป็นเรื่องเดียวกัน และศัพท์ kāma มีในคาถาที่ 346 เหมือนคาถาที่ 345 เป็นประโยค ya ส่วนประโยค ta ที่รับคือคาถาที่ 346 นั่นเอง ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะมีความคิดจากศัพท์ sārattaratta ในคาถาที่ 345 และเนื่องจากเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน จึงจัดไว้ด้วยกันในวรรคนี้

คาถาที่ 348 อุทานวรรคจัดใน Yuga น่าจะมีแนวความคิดมาจากศัพท์ jāti และ Jarā ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี มีแนวการจัดคาถาลงในวรรคนี้หลวมกว่าคัมภีร์อุทานวรรค เพราะศัพท์หรือความหมายของเนื้อหาสื่อไม่ชัดเจนมากพอที่จะจัดไว้ในวรรคนี้

คาถาที่ 353 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Tathāgata น่าจะมีแนวความคิดในการจัดวรรคมาจากเนื้อหาที่กล่าวถึงคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า, ส่วนคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะมีความคิดโดยการนำศัพท์ที่อยู่ในคาถามาเป็นแนวในการจัดวรรค

คาถาที่ 354-355 มีแนวการจัดเหมือนคาถาที่ 353 ทั้ง 2 คัมภีร์

คาถาที่ 356-359 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Prakirṇaka น่าจะมีแนวความคิดในการจัดวรรคว่า เนื้อความไม่สามารถจะจัดให้ชัดเจนลงในวรรคชื่อเฉพาะวรรคใดวรรคหนึ่งได้ แต่ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะมีแนวความคิดในการจัดวรรคโดยศัพท์เหล่านี้คือ rāga, dosa, moha และ tanha สรุปลงในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 26 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 21 คาถา [คิดเป็น 80.77% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Trṣṇā 10 คาถา: 38.46%, Kāma 3 คาถา: 11.54%, Paśya 1 คาถา: 3.85%, Yuga 1 คาถา: 3.85%, Tathāgata 1 คาถา: 3.85%, Nirvāṇa 1 คาถา: 3.85%, Prakirṇaka 4 คาถา: 15.37%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 5 คาถา คือ Dhp XXIV.5-6, Dhp XXIV.14, Dhp XXIV.18-19 (คิดเป็น 19.23%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 18 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา (คิดเป็น 55.56%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 26 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 21 คาถา ใน 21 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 10 คาถา ต่างวรรคกัน 11 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 5 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างเหมือนกัน แต่คาถาที่เหมือนกันกระจายอยู่ในวรรคต่างๆ เพราะคัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาในวรรคนี้ จำนวน 18 คาถา ซึ่งน้อยกว่าคัมภีร์ธรรมบทบาลีนั่นเอง

5.1.13 Bhikkhu [Bhikṣu]

ในวรรคนี้ มีการใช้ศัพท์ในคาถาเป็นชื่อวรรคจำนวน 18 คาถา และเนื่องจากในคัมภีร์ทั้ง 2 มีวรรคชื่อนี้เหมือนกัน และมีการจัดคาถาลงในวรรคที่เหมือนกันจำนวน 9 คาถา ซึ่งน่าจะสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ธรรมบทบาลีอาศัยศัพท์ หรือการรวบรวมศัพท์เดียวกันเป็นแนวในการจัดวรรคซึ่งข้อสันนิษฐานนี้น่าจะเหมือนกับในคัมภีร์อุทานวรรคทั้ง 9 คาถาที่ตรงกัน (362, 364, 367, 368, 373-376, 378) ส่วนการจัดคาถาในวรรคที่ต่างกันมีการพิจารณาคือ

คาถาที่ 361 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Sucarita น่าจะเป็นเนื้อหาที่กล่าวถึงความสำรวมทำให้เป็นประเด็นในการจัดวรรค ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 363 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Vāca น่าจะพิจารณาจากศัพท์ bhāsita เป็นเกณฑ์ในการจัดวรรค ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 365 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Satkāra น่าจะพิจารณาจากศัพท์ salābha เป็นประเด็นในการจัดวรรค ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 369 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Nirvāṇa น่าจะพิจารณาจากศัพท์ nirvāṇa เป็นประเด็นในการจัดวรรค ในขณะที่ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 371 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Citta น่าจะพิจารณาจากศัพท์ citta ที่เป็นประธานในคาถาเป็นประเด็นในการจัดวรรค ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 377 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Puṣpa น่าจะพิจารณาจากศัพท์ puṣpa เป็นประเด็นในการจัดวรรค ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 380 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Aśva น่าจะพิจารณาจากศัพท์อุปมา aśva เป็นประเด็นในการจัดวรรค ซึ่งน่าจะจัดอยู่ใน Ātma ได้ด้วย ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีไม่มีศัพท์ที่แสดงให้เห็นว่าควรจัดไว้ใน Bhikkhu แต่เพราะเป็นพระคาถานี้ที่พระพุทธองค์ตรัสสอนพระภิกษุนั่นเอง จึงใช้เป็นประเด็นในการจัดวรรค

คาถาที่ 382 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Prakirṇaka น่าจะพิจารณาจากเนื้อหาที่กล่าวสอนภิกษุโดยทั่วไป ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีพิจารณาจากศัพท์ bhikkhu ที่อยู่ในวรรคเป็นประเด็นในการจัดวรรค

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 23 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา [คิดเป็น 73.92% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Bhikkhu 9 คาถา: 39.12%, Sucarita 1 คาถา: 4.35%, Vāca 1 คาถา: 4.35%, Satkāra 1 คาถา: 4.35%, Citta 1 คาถา: 4.35%, Nirvāṇa 1 คาถา: 4.35%, Prakirṇaka 1 คาถา: 4.35%, Puṣpa 1 คาถา: 4.35%, Aśva 1 คาถา: 4.35%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา คือ Dhp XXV.1, Dhp XXV.7, Dhp XXV.11, Dhp XXV.13, Dhp XXV.20, Dhp XXV.21 (คิดเป็น 20.08%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 82 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 9 คาถา (คิดเป็น 10.98%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 23 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 17 คาถา ใน 17 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 9 คาถา ต่างวรรคกัน 8 คาถา และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 6 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างแตกต่างกัน

5.1.14 Brāhmaṇa

ในวรรคนี้ ถือว่ามีแนวคิดในการจัดวรรคหรือตั้งชื่อวรรคที่สมบูรณ์มากที่สุด

ในทุกๆ คาถาจะมีศัพท์ Brāhmaṇa สันนิษฐานว่าทั้ง 2 คัมภีร์น่าจะพิจารณาจะศัพท์นี้เป็นประเด็นในการจัดวรรคและชื่อวรรค วรรคนี้เป็นชื่อที่เรียกเหมือนกันในคัมภีร์ทั้ง 2 และมีแนวการจัดคาถาลงในวรรคเหมือนๆ กัน 38 คาถา เป็นที่น่าสังเกตว่า ในคัมภีร์ทั้ง 2 การจัดรูปแบบของคาถาในบาทที่ 4 โดยวางศัพท์เหมือนกันทั้งบาท 33 คาถา ซึ่งคาถาในบาทที่ 4 ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีคือ tam ahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ, ในคัมภีร์อุทานวรรคคือ bravīmi brāhmaṇaṃ hi tam น่าจะเป็นสร้อยคำที่ใช้ซ้ำคำเหมือนกับการร้องเพลง

คาถาที่เหลือที่มีบาทที่ 4 ในคาถาไม่เหมือนกับที่กล่าวมาข้างต้น แต่มีคำว่า brāhmaṇa ซึ่งทำหน้าที่เป็นประธาน เป็นวิกิตกัตตาและอาลปะนะของประโยค มี 7 คาถา (383, 384, 387, 388, 389, 392, 393)

คาถาที่ไม่เกี่ยวข้องกับคำว่า brāhmaṇa มี 1 คาถา (394) แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับหรือพิจารณาจากความหมายน่าจะเป็นประเด็นในการจัดวรรคหรือตั้งชื่อวรรคได้

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 41 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 39 คาถา [คิดเป็น 95.12% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Brāhmaṇa 38 คาถา: 92.68%, Śramaṇa 1 คาถา: 2.44%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp XXVI.13, Dhp XXVI.24 (คิดเป็น 4.88%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 93 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถาที่ตรงกับธรรมบทบาลีจำนวน 38 คาถา (คิดเป็น 40.86%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 41 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 39 คาถา ใน 39 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 38 คาถา ต่างวรรคกัน 1 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา แสดงว่าแนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างเหมือนกัน

และมีหลายวรรคแม้ชื่อวรรคจะต่างกันแต่ก็มีคำว่าเป็นวรรคเดียวกัน (ประพจน์ อัสวาวิรูปหการ, 2535: 134) มี 3 วรรค คือ Sahassa ในธรรมบทบาลี มีจำนวน 16 คาถา กับ Peyāla ในอุทานวรรค มีจำนวน 30 คาถา, Buddha ในธรรมบทบาลี มีจำนวน 18 คาถา กับ Tathāgata ในอุทานวรรค มีจำนวน 18 คาถา และ Nāga ในธรรมบทบาลี มีจำนวน 14 คาถา กับ Aśva ในอุทานวรรค มีจำนวน 22 คาถา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- Sahassa [Peyāla]

ทั้ง 2 คัมภีร์จะมีชื่อวรรคที่เรียกต่างกัน แต่ก็มีคำว่าเป็นวรรคเดียวกัน คือวรรคที่ชื่อว่า Sahassa ของคัมภีร์ธรรมบทบาลี กับ Peyāla ของคัมภีร์อุทานวรรค และถือว่าทั้ง 2 คัมภีร์ส่วนใหญ่

มีแนวจัดคาถาที่ใกล้เคียงกัน เพราะจากจำนวนคาถาทั้งหมด 16 คาถา ทั้ง 2 คัมภีร์จัดตรงคาถาลงในชื่อวรรคที่ตรงกันถึง 10 คาถา นั่นแสดงว่าทั้ง 2 คัมภีร์มีแนวคิดในการจัดวรรคที่คล้ายๆ กัน และในวรรคนี้มีคาถาที่อยู่ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่ด้วยเช่นกัน คือคาถาที่ 101, 106, 109 ส่วน อีก 3 คาถา (คาถาที่ 103-105) ทั้ง 2 คัมภีร์มีแนวคิดในการจัดคาถาลงในวรรคต่างกัน หากพิจารณาคุณเนื้อหาทั้ง 3 คาถาจะเห็นว่า คาถาที่ 103 คัมภีร์ธรรมบทบาลีมีแนวคิดโดยการนำคำศัพท์ที่มีอยู่ในคาถาคือคำว่า sahasa มาเป็นชื่อวรรค เพราะในคาถานี้ คำๆ นี้ มีคำนี้ปรากฏอยู่ 2 คำ (ในรูปทุติยาวิภคิตติและตติยวิภคิตติ), ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรค จัดคาถานี้รวมใน Ātma ก็ถือว่ามีความเหมาะสมเช่นกันหากมองในแง่ของเนื้อหาที่กล่าวถึงการชนะตนเอง และยังโยงเนื้อความเชื่อมต่อกับคาถาที่ 104 และ 105 ด้วย แต่ในบาลีอาจจะพิจารณาเช่นเดียวกันว่า เนื้อความของทั้ง 3 คาถาเป็นเรื่องเดียวกัน แม้จะมีคำว่า sahasa ปรากฏอยู่แค่คาถาเดียว แต่สงเคราะห์ให้อยู่ในวรรคเดียวกันได้

คาถานี้จะมีศัพท์ที่น่าสังเกตให้เห็นถึงแนวการรวบรวม คือ sahasa, sata, vassasata 3 ศัพท์ ศัพท์ใดศัพท์หนึ่งจะปะปนอยู่ในคาถาต่างๆ ในวรรคนี้ และทำให้พิจารณาเห็นว่า ทั้ง 2 คัมภีร์มีแนวการจัดคาถารวมในวรรคนี้คล้ายๆ กันเป็นส่วนใหญ่

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา [คิดเป็น 81.25% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Peyāla 10 คาถา: 62.50%, Ātma 3 คาถา: 18.75%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 3 คาถา คือ Dhp VIII.2, Dhp VIII.7, Dhp VIII.10 (คิดเป็น 18.75%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 35 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถามีชื่อวรรคเรียกต่างกันแต่ก็มีเค้าว่าเป็นวรรคเดียวกันกับธรรมบทบาลี (Peyāla) จำนวน 10 คาถา (คิดเป็น 28.57%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 16 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 13 คาถา ใน 13 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 10 คาถา ต่างวรรคกัน 3 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 3 คาถา แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างเหมือนกัน แม้จะเรียกชื่อวรรคต่างกันแต่ก็มีเค้าว่าเป็นวรรคเดียวกัน

- Buddha [Tathāgata]

ในวรรคนี้ ชื่อ Buddha ของคัมภีร์ธรรมบทบาลี น่าจะมีเค้าว่าจะเป็น Tathāgata ของคัมภีร์อุทานวรรค เพราะแม้ชื่อจะต่างกันแต่โดยความหมายแล้วก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเหมือนกัน แต่คาถาในวรรคนี้กลับมีคาถาที่รวมใน Tathāgata ของคัมภีร์อุทานวรรค จำนวน 1 คาถา ส่วนใหญ่คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถาที่มีเนื้อหาเดียวกันกับคัมภีร์ธรรมบทบาลีใน Paśya คือมีถึง 5 คาถา คาถาที่เหลือก็กระจายอยู่ตามวรรคต่างๆ

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีจัดคาถาโดยพิจารณาจากศัพท์ในคาถาเหมือนกับวรรคอื่นๆ คือ ในวรรคนี้มีคำว่า Buddha อยู่ในรูปวิภัตติต่างๆ ในคาถาทั้งหมด (18 คาถา) มี 11 คาถา ซึ่งการพิจารณาศัพท์น่าจะเป็นประเด็นหลัก เพราะหากพิจารณาคาถาอื่นๆ ที่ไม่มีศัพท์นี้กำกับอยู่ในคาถา เช่น คาถาที่ 186 ไม่มีเนื้อหาที่น่าจะสื่อถึงลักษณะที่จะนำมารวมในวรรคนี้ได้ หรือ คาถาที่ 188, 189 ก็เช่นเดียวกัน

ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่น่าจะมีแนวคิดในเรื่องการจัดวรรคโดยยึดเนื้อหาในคาถาเป็นเกณฑ์ที่แน่นอน คือ ในคาถาที่ 179, 180 จัดใน Yuga เนื้อหาไม่ได้บ่งชี้ว่าน่าจะอยู่ในวรรคนี้ได้เพราะกล่าวถึง พระพุทธเจ้าที่ชนะกิเลสทั้งหมดจะไม่กลับมาแพ้ได้อีกและพระพุทธเจ้าจะไม่นำค้นหาไปในภพต่างๆ, คาถาที่ 183 จัดใน Pāpa เพราะมีเนื้อความบ่งชี้ถึงการไม่ทำบาปทั้งหมด, คาถาที่ 186, 187 จัดใน Kāma เพราะมีเนื้อความบ่งชี้ถึงความไม่อึดในกาม และพระสาวกของพระพุทธองค์ไม่ยินดีในกาม, คาถาที่ 189-192 (5 คาถา) จัดใน Paśya โดยคาถาที่ 188, 189 ไม่ได้มีเนื้อความที่บ่งบอกไว้, คาถาที่ 190-192 มีเนื้อความบ่งบอกหรือดูได้จากกริยาศัพท์ ถึงแม้ว่าจะวางอยู่ในคาถาที่ 190 คาถาเดียว แต่อีก 2 คาถา (191, 192) ก็เป็นเรื่องเดียวกับคาถาที่ 190

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 18 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา [คิดเป็น 88.89% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Tathāgata 1 คาถา: 5.56%, Prakīṇaka 1 คาถา: 5.56%, Yuga 2 คาถา: 11.11%, Pāpa 1 คาถา: 5.56%, Nirvāṇa 1 คาถา: 5.56%, Citta 1 คาถา: 5.56%, Kāma 2 คาถา: 11.11%, Paśya 5 คาถา: 27.76%, Sukha 2 คาถา: 11.11%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา คือ Dhp XIV.17-18 (คิดเป็น 11.11%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 18 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถามีชื่อวรรคเรียกต่างกันแต่ก็มีคำว่าเป็นวรรคเดียวกันกับธรรมบทบาลี (Tathāgata) จำนวน 1 คาถา (คิดเป็น 5.56%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 18 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 6 คาถา ใน 16 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 1 คาถา ต่างวรรคกัน 15 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดแตกต่างกัน แม้จะเรียกชื่อวรรคต่างกันที่มีคำที่น่าจะเป็นวรรคเดียวกัน

- Nāga [Aśva]

ในวรรคนี้ มีศัพท์ที่มีความหมาย (หมายถึงช้าง) คือศัพท์ว่า nāga, kuṅjara, hatthī 7 คาถา และวรรคนี้จัดตรงกับ Aśvavarga ของคัมภีร์อุทานวรรค แต่คาถาที่จัดรวมแล้วตรงกันแล้ววรรคตรงกันทั้ง 2 คัมภีร์ มีเพียง 2 คาถา คือ 321 และ 322

คาถาที่ 320-322 มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน พระพุทธองค์เปรียบเทียบกับพระองค์เหมือนช้างที่ตกอยู่ในสงคราม และตรัสสอนเรื่องการอดกลั้นและอดทน การฝึกฝนตัวเอง เหมือนม้า, ช้าง ที่ฝึกฝนดีแล้วใครๆ ก็ต้องการใช้งาน ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถาที่ 320 ไว้ใน Yugavarga ซึ่งแนวความคิดในการจัดไม่ค่อยชัดเจนเท่าที่ควร ส่วนอีก 2 วรรค จัดตรงกันทั้ง 2 คัมภีร์

คาถาที่ 325 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Yuga ซึ่งน่าจะมีมุมมองเหมือนการจัดในคาถาที่ 320

คาถาที่ 326 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Citta เพราะเนื้อหากล่าวถึงจิตเป็นหลัก ส่วนในคัมภีร์ธรรมบทบาลีนำเอาศัพท์อุปมา (hatthi) มาเป็นแนวความคิดในการจัดวรรค

คาถาที่ 327 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Apramāda เพราะศัพท์แรกที่อยู่ในคาถาคือ apramādaratā ในขณะที่คัมภีร์ธรรมบทบาลีมองที่ศัพท์อุปมาเหมือนในคาถาที่ 326 และเนื้อหาในคาถานี้ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องความไม่ประมาทประการเดียว ยังกล่าวถึงเรื่องของการรักษาจิตด้วย และก็เป็นไปได้เช่นกันที่น่าจะจัดไว้ใน Citta

คาถาที่ 328-330 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Droha หากมองเนื้อหาที่กล่าวสอนน่าจะจัดไว้ใน Mitra มากกว่า และทั้ง 3 คาถานี้ มีเนื้อหาเรื่องเดียวกัน ส่วนคัมภีร์ธรรมบทบาลีมองที่ศัพท์อุปมาเหมือนในคาถาที่ 326 และ 327

คาถาที่ 331-333 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Sukha เพราะมีแนวคิดในการนำศัพท์ในคาถา (sukha) มาเป็นแนวคิดในการจัดวรรค และในคัมภีร์ธรรมบทบาลีก็น่าจะจัดใน Sukhavagga ด้วยเช่นกัน เพราะเนื้อหาหนักแน่นกว่าที่จะนำมารวมจัดลงในวรรคนี้ (Nāga) และไม่มีเนื้อหาหรือศัพท์ใดที่บ่งบอกว่าน่าจะจัดลงในวรรคนี้เช่นเดียวกัน

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา [คิดเป็น 85.70% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Aśva 2 คาถา: 14.28%, Yuga 2 คาถา: 14.28%, Citta 1 คาถา: 7.14%, Apramāda 1 คาถา: 7.14%, Droha 3 คาถา: 21.43%, Sukha 3 คาถา: 21.43%] และมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถาคือ Dhp XXIII.4-5 (คิดเป็น 14.28%)

อุทานวรรคมีการรวบรวมคาถาไว้ในวรรคนี้จำนวน 22 คาถา (คิดเป็น 100%) มีคาถามีชื่อวรรคเรียกต่างกันแต่ก็มีเค้าว่าเป็นวรรคเดียวกันกับธรรมบทบาลี (Aśva) จำนวน 2 คาถา (คิดเป็น 9.09%) แต่ธรรมบทบาลีจัดรวบรวมไว้ในวรรคนี้ทั้งหมด 14 คาถา ตรงกับอุทานวรรคจำนวน 12 คาถา ใน 12 คาถาจัดไว้ในชื่อวรรคตรงกัน 2 คาถา ต่างวรรคกัน 10 คาถาและมีคาถาที่ไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 2 คาถา แสดงว่า แนวคิดในการจัดวรรคนี้ของคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดค่อนข้างแตกต่างกัน

5.2 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกัน

การศึกษาแนวคิดในการจัดวรรคจากภาพรวมโดยเปรียบเทียบชื่อวรรคที่ต่างกันใน ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะแนวคิดโดยนำธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน ศึกษาเปรียบเทียบกับอุทานวรรค เป็นการเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคที่ต่างกันระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลีกับคัมภีร์อุทานวรรค โดยมีคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน โดยมีชื่อวรรคที่ต่างจากข้อ 5.1 คือ Bāla, Paṇḍita, Arahanta, Daṇḍa, Jarā, Loka, Mala, Dhammatṭha, Niraya รวม 9 วรรค (ศึกษารายละเอียดในภาคผนวก ค ประกอบ) สรุปได้ดังนี้

5.2.1 Bāla

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีมีวรรค Bāla แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีชื่อวรรคนี้พิจารณา ลักษณะการรวบรวม จะเห็นว่า ในธรรมบทบาลีเน้นการนำคำศัพท์ (Bāla) ที่อยู่ในคาถามารวบรวม เพราะศัพท์ว่า Bāla ในวรรคนี้จะปรากฏอยู่ในวิภคิตต่างๆ ในคาถาต่างๆ จำนวน 11 คาถา (คาถาที่ 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 74) จากคาถาทั้งหมด 16 คาถา ส่วนอีก 5 คาถา (คาถาที่ 65, 67, 68, 73, 75) ไม่ปรากฏศัพท์นี้ หากพิจารณาคาถาที่ 65 กล่าวแย้งเนื้อความที่ตรงกันข้ามกับคาถาที่ 64 การจัดคาถาที่ 65 ลงในวรรคนี้ก็ดูน่าจะเหมาะสม แต่คาถาอื่นๆ ไม่น่าจะจัดรวมในวรรคนี้ คือ คาถาที่ 67 และ 68 เนื้อหากล่าวถึงคนทำกรรมชั่วและกรรมดีจะได้รับผลตามกรรมที่กระทำ, คาถาที่ 73 เนื้อหากล่าวถึงภิกษุที่ปรารถนาการยกย่องที่ไม่มี การบูชาในตระกูลอื่นเป็นภิกษุพาล และคาถาที่ 75 เนื้อหากล่าวถึงภิกษุสาวกพระพุทธองค์ไม่ควรยินดีในลาภสักการะ อาจจะเป็นเหตุผลสื่อโยงว่าทั้ง 4 คาถานี้เป็นคุณสมบัติของชนพาลก็อาจจะเป็นไปได้ แต่หากวิเคราะห์แต่ละคาถาในคัมภีร์อุทานวรรคแล้วจะเห็นว่า คาถาที่ 60 เนื้อหากล่าวถึงสังสารวัฏฏ์ของชนพาลเป็นไปอีกยาวนาน จัดรวมคาถานี้ไว้ใน anitya และอีกคาถาที่จัดลงในวรรคนี้คือคาถาที่ 62 ที่มีเนื้อหากล่าวถึงคนพาลที่ยึดติดกับบุตร ทรัพย์ หรือตัวเอง แต่จริงแท้แล้วตนเองไม่มีอะไรเลย, คาถาที่ 61 มีเนื้อหามุ่งเน้นว่า หากมีมิตรเป็นพาล อยู่คนเดียวดีกว่า คัมภีร์อุทานวรรคได้จัดลงใน Droha, คาถาที่ 63 การรู้จักและยอมรับตนเอง, คาถาที่ 64 เปรียบคนพาลไม่รู้แจ้งพระสัทธรรมแม้นั่งใกล้บัณฑิตเหมือนทัพที่ไม่รู้รสแกลง และคาถาที่ 65 มีเนื้อความตรงข้ามกับคาถาที่ 64 ทั้ง 3 คาถานี้ (63-65)คัมภีร์อุทานวรรคจัดรวมใน Mitra, คาถาที่ 66 กล่าวถึงคนพาลทำกรรมชั่ว คาถาที่ 67 มีเนื้อหาต่อเนื่องกับคาถาที่ 66 คือคนพาลจะเดือดร้อนเพราะผลกรรมที่ได้กระทำ ส่วนคาถาที่ 68 มีเนื้อหากล่าวแย้งกับคาถาที่ 66 และ 67 ทั้ง 3 คาถานี้ (66-68) คัมภีร์อุทานวรรคจัดรวมใน Karma, คาถาที่ 69 มีเนื้อหากล่าวถึงคนพาลที่ทำบาปย่อมประสบทุกข์ คัมภีร์อุทานวรรครวมคาถานี้ใน Pāpa, คาถาที่ 70 คนพาลหาไม้ค่าได้ชักเสี้ยวของพระอริยเจ้าไม่ คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้รวมใน Peyāla, คาถาที่ 71 มีเนื้อหากล่าวถึง

กรรมที่คนพาลกระทำจะติดตามตัวไปตลอด คัมภีร์อุทานวรรคจัดคานานี้ใน Karmavarga, คาถาที่ 72 มีเนื้อหากล่าวถึงความรู้ของคนพาลย่อมฆ่าคนพาลเอง, คาถาที่ 73 เนื้อหากกล่าวถึงภิกษุพาล ต้องการการยกย่องและการบูชา, คาถาที่ 74 มีเนื้อหากล่าวถึงความริษยาและมานะเกิดแก่ภิกษุพาล, คาถาที่ 75 ภิกษุสาวกไม่ยินดีกับลาภสักการะ ซึ่งทั้ง 4 คาถา (72-75) นี้ คัมภีร์อุทานวรรคจัดรวมใน Satkāra เมื่อพิจารณาการจัดคาถาต่างๆ เหล่านี้ของคัมภีร์อุทานวรรค จะเห็นว่า คัมภีร์อุทานวรรคก็ไม่ชัดเจนในการจัดคาถาเหล่านี้ลงในวรรคต่างๆ ตามที่กล่าวถึง เพราะบางคาถามีเนื้อหาไม่น่าจะมีเค้าว่าจะรวมอยู่ในวรรคดังกล่าวได้ เช่น คาถาที่ 72 เป็นต้น

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 16 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Anitya 2 คาถา: 12.50%, Droha 1 คาถา: 6.25%, Mitra 3 คาถา: 18.75%, Karma 4 คาถา: 25.00%, Pāpa 1 คาถา: 6.25%, Peyāla 1 คาถา: 6.25%, Satkāra 4 คาถา: 25.00%] และไม่มีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

5.2.2 Paṇḍita

ในวรรคนี้ คล้ายๆ กับวรรคที่ผ่านมา (Bāla) คือ ชื่อ Paṇḍita มีเฉพาะในคัมภีร์ธรรมบทบาลี ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรคนั้น คาถาเหล่านี้จะแยกอยู่ตามวรรคต่างๆ หากพิจารณาลักษณะการจัดวรรค ในส่วนของคัมภีร์ธรรมบทบาลีนั้น นำคำและเนื้อหาที่อยู่ในคาถามารวบรวมแล้วตั้งเป็นชื่อวรรค เพราะในคาถานี้มีศัพท์คำว่า paṇḍita ที่อยู่ในวิภคิตต่างๆ กระจายอยู่ตามคาถาต่างๆ ถึง 8 คาถา และบางคาถาจะวางเฉพาะศัพท์นามไว้ แต่เนื้อความสื่อเค้าให้แปลคำศัพท์นี้เป็นประธาน เช่น ในคาถาที่ 84 (มีเพียง sa วางไว้เท่านั้น) ส่วนคาถาที่ไม่มีศัพท์คำนี้กำกับไว้ มี 5 คาถา (77, 78, 85, 86, 89) คือ คาถาที่ 77 เนื้อหากกล่าวถึง บุคคลควรสอนและห้ามตัวเองได้, คาถาที่ 78 เนื้อหากกล่าวถึงการคบคน ควรคบแต่คนดีเท่านั้น, คาถาที่ 85 เนื้อหากกล่าวถึงคนถึงฝั่ง (พระนิพพาน) มีน้อย ส่วนใหญ่ยังโลดแล่นในสังสารวัฏฏ์, คาถาที่ 86 เนื้อหากกล่าวถึงคนที่ประพฤติธรรมจะข้ามบ่วงมารที่ข้ามยากได้เป็นอย่างดี, คาถาที่ 89 เนื้อหากกล่าวถึง คนที่ฝึกฝนจิต สิ้นอาสวะ เข้าสู่ นิพพาน ฯ จะเห็นว่า ในคาถาที่ไม่มีคำศัพท์เหล่านี้อยู่นั้น ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีมองถึงความเป็นบัณฑิตจากการฝึกฝนอบรมจิต และการคบคนด้วย ส่วนในคัมภีร์อุทานวรรคเนื่องจากไม่มีวรรคชื่อนี้ จึงจัดคาถาโดยดูเกณฑ์จากลักษณะเนื้อหาเป็นสำคัญ ดูจากคาถาต่างๆ คือ คาถาที่ 76 กล่าวถึงการคบคน ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคานานี้ใน Pāpa ซึ่งไม่ค่อยจะตรงกับเนื้อหามากนัก, คาถาที่ 77 คนที่ตามสอนและห้ามตนเองได้ ย่อมเป็นที่รักของคนดี คัมภีร์อุทานวรรคจัดคานานี้ใน Priya เพราะดูตามลักษณะของเนื้อหา, คาถาที่ 78 การคบคนควรคบแต่มิตรที่ดี ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคานานี้รวมอยู่ใน Mitra

ซึ่งก็เหมาะสมกับเนื้อหาในคาถา, คาถาที่ 79 คนประพฤดิธรรม มีความสุข คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้รวมใน Sukha, คาถาที่ 80 คนไข่น้ำเข้านา ช่างศรดัดศร ช่างไม้ถากไม้ บัณฑิตฝึกตน คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้รวมใน Udaka อาจจะเป็นไปได้ว่า ศัพท์นี้วางอยู่เป็นตัวแรกในคาถาจึงนำมาตั้งเป็นชื่อคาถา? , คาถาที่ 81 บัณฑิตไม่หวั่นไหวต่อการนิทาและสรรเสริญ คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้รวมใน Yuga น่าจะมองในคำศัพท์ว่า การนิทาและการสรรเสริญเป็นของคู่กัน, คาถาที่ 82 เปรียบใจของบัณฑิตที่ฟังธรรมเหมือนห้วงน้ำใน คัมภีร์อุทานวรรค คงจะนำศัพท์แรกของคาถาเหมือนคาถาที่ 80 คือจัดอยู่ใน Udaka, คาถาที่ 83 บัณฑิตไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์ก็ไม่แสดงออก ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้ใน Sukha, คาถาที่ 84 ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีเนื้อหาที่ตรงกับธรรมบทบาลี, ในคาถาที่ 85, 86 เนื้อหากล่าวถึงคนข้ามฝั่ง (พระนิพพาน) มีน้อย จะข้ามฝั่งได้ต้องประพฤดิธรรม คัมภีร์อุทานวรรคจัด 2 คาถานี้ใน Yuga เพราะมีเนื้อความที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือแย้งกัน, คาถาที่ 87,88 เนื้อหากล่าวถึงบัณฑิตควรประพฤดิแต่ธรรมขาว ควรละกามทั้งหมด ในคัมภีร์อุทานวรรคจัด 2 คาถานี้ใน Prakirṇaka จากเนื้อหาของ 2 คาถานี้ น่าจะจัดเข้าวรรคได้ เช่น Kāma เป็นต้น และคาถาที่ 89 เนื้อหากล่าวถึงการฝึกฝนอบรมจิต ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้ใน Citta ซึ่งมีความเหมาะสมกับลักษณะของเนื้อความ

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 13 คาถา [คิดเป็น 92.86% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Priya 1 คาถา: 7.14%, Citta 1 คาถา: 7.14%, Mitra 1 คาถา: 7.14%, Sukha 2 คาถา: 14.29%, Pāpa 1 คาถา: 7.14%, Udaka 2 คาถา: 14.29%, Prakirṇaka 2 คาถา: 14.29%, Yuga 3 คาถา: 21.43%] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 1 คาถา คือ Dhp VI.9 (คิดเป็น 7.14%)

5.2.3 Arahanta

ในวรรคนี้ ชื่อวรรค Arahanta จะมีเฉพาะในคัมภีร์ธรรมบทบาลีเท่านั้น แนวการจัดรวมคาถาลงในวรรคนี้ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี เนื้อหาของคาถาน่าจะมาจากคำเหล่านี้ เช่น vippamutta, khīnāsava, vimokkha, arahanta, vitarāga ฯลฯ คงไม่ใช่เรียกชื่อวรรคโดยการนำคำศัพท์ในคาถามาเรียกแน่นอน เพราะในวรรคนี้ เจอคำว่า arahanta 1 คาถาเท่านั้น คือ คาถาที่ 98 ส่วนคาถาในคัมภีร์อุทานวรรค ที่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลีนั้น มีอยู่ในหลายๆ วรรค อย่าง

- Yuga (คาถาที่ 90, 92, 93, 97, 98, 99) ซึ่งมีคาถามากที่สุดที่ตรงกับ Arahanta ของคัมภีร์ธรรมบทบาลีนั้น หากพิจารณาดูเนื้อหาจะเห็นว่า คาถาที่ 90 กล่าวถึง พระจีนาสพไม่มีความร่าร้อนหรือตัดเครื่องร้อยรัดทั้งหมดได้แล้ว, คาถาที่ 92 กล่าวถึงชนที่ไม่มีการตั้งสม คติหรือที่ไปของชนเหล่านั้นคนอื่นยากจะเดินตาม เหมือนกันทางเดินของนกในอากาศ, คาถาที่ 93 กล่าวถึง การที่จะ

เดินตามรอยเท้าของชนที่ไม่มีอาสวะเป็นของยาก เหมือนตามรอยเท้านกในอากาศ, คาถาที่ 97 กล่าวถึง ชนที่เป็นบุรุษสูงสุดรู้พระนิพาน มีการคลายความหวัง ฯลฯ, คาถาที่ 98 กล่าวถึง ไม่ว่าพระอรหันต์จะอยู่ในที่ไหนที่นั่นก็เป็นที่น่ายินดี, คาถาที่ 99 กล่าวถึง ชนที่ไม่มีกามราคะจะยินดีในการอยู่ป่า พิจารณาเห็นว่า เนื้อหาน่าจะเป็นการเปรียบเทียบเป็นคู่ๆ จึงจัดคาถาเหล่านี้ลงในวรรคนี้

- Udaka (คาถาที่ 91) เนื้อหากล่าวถึงพระจีณาสพลความหวังโยไม่ยินดีในที่อยู่ เหมือนหงส์ละเปลือกตม ซึ่งหากพิจารณาเนื้อความก็น่าจะเป็นเพราะนำคำอุปมาหรือเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับคำอุปมา จึงรวมคาถานี้ลงในวรรคนี้

- Aśva (คาถาที่ 94) เปรียบอินทรีย์ที่สงบของพระภิกษุเหมือนม้าที่ฝึกดีแล้ว ก็เป็นการนำคำอุปมาในคาถามาตั้งเป็นชื่อวรรคหรืออาจจะกล่าวได้ว่า นำคำศัพท์ที่อยู่ในคาถามาตั้งชื่อวรรคก็ได้

- Citta (คาถาที่ 96) กล่าวถึงใจของพระจีณาสพลเป็นใจที่สงบ เป็นการนำคำศัพท์และเนื้อหาในคาถามาตั้งชื่อวรรค

- คาถาที่ 95 ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีอ้างคาถาที่ตรงกันในคัมภีร์อุทานวรรค คือ คาถาที่ 17.12 (Udaka) แต่เนื้อหามีบางคำเท่านั้นที่คล้ายกัน แต่ไม่ได้มีความหมายเหมือนกันทั้งคาถา จึงไม่นำมาลงเปรียบเทียบในที่นี้

จะเห็นได้ว่า แม้ชื่อวรรคทั้ง 2 คัมภีร์จะไม่ตรงกันเพราะมีแนวคิดในการจัดรวมวรรคต่างกัน แต่เนื้อหาก็มีความหมายอย่างเดียวกัน

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 9 คาถา [คิดเป็น 90% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Yuga 6 คาถา: 60%, Aśva 1 คาถา: 10%, Citta 1 คาถา: 10%, Udaka 1 คาถา: 10%] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 1 คาถา คือ Dhp VII.6 (คิดเป็น 10%)

5.2.4 Daṇḍa

ในวรรคนี้ มีการจัดระเบียบคำว่า daṇḍa 8 คาถา (คาถาที่ 129, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 142) แต่ในคาถาที่ 138-140 เป็นคาถาที่มีเนื้อเรื่องเดียวกันกับคาถาที่ 137 จึงนับว่าเป็นกลุ่มระเบียบคำที่สื่อโยงโดยเนื้อหาได้เช่นเดียวกัน และการจัดระเบียบคำเหล่านี้เป็นเหตุของการจัดคาถาในวรรคนี้ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี

ในคัมภีร์อุทานวรรคจะสังเกตเห็นว่า มีการจัดคาถาลงในวรรคเป็นคู่ๆ เช่น Priya คือคาถาที่ 129 และ 130, Sukha คือคาถาที่ 131 และ 132 หรือ Brāhmaṇa คือคาถาที่ 141 และ 142 ฯลฯ และหากพิจารณาถึงเนื้อหาก็มีการกล่าวเรื่องที่ปรากฏอยู่ในคาถาเป็นคู่ๆ เหมือนกัน คือคาถาที่ 129 เป็นเนื้อเรื่องเดียวกับคาถาที่ 130 หรือคาถาที่ 131 เป็นเรื่องเดียวกับคาถาที่ 132 ฯลฯ และคัมภีร์

อุทานวรรค มีคาตาลงใน Pāpa มากที่สุดถึง 4 คาถา (2 คู่) ก็เพราะทั้ง 4 คาถานี้มีเนื้อความเรื่องเดียวกัน คือกล่าวถึง ความทุกข์ 10 ประการที่ได้รับหากประทุษร้ายพระจีณาสพ ส่วนคาถาที่ไม่จัดเป็นคู่เหมือนคู่คาถาอื่นๆ คือ คาถาที่ 135, 136, 145 เพราะลักษณะเนื้อหาไม่สามารถรวมคู่กับคาถาอื่นได้ คือ คาถาที่ 135 กล่าวถึงมัจจุต่อนอายุของสัตว์เหมือนคนเลี้ยงโคต่อนโคไปหากิน, คาถาที่ 136 คนพาลไม่รู้สึกลงกรรมที่ทำเพราะเขลา แต่ก็เดือดร้อนกับกรรมที่ทำ, คาถาที่ 145 กล่าวถึงชนไข่น้ำเข้านา ช่างศรดัตตศร ช่างไม้ถากไม้ คนว่าง่ายต้องฝึกตน ทั้ง 3 คาถานี้มีเนื้อความไม่เชื่อมโยงกับคาถาอื่นๆ คือความจบในคาถานั้น และเป็นที่น่าสังเกตว่า คาถาที่ 145 ในวรรคนี้ ตรงกับคาถาที่ 80 ใน Paṇḍita ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี ต่างกันแค่ศัพท์คำสุดท้ายที่ในคาถาที่ 80 เป็น paṇḍitā แต่ในคาถานี้เป็น subbatā เท่านั้น และทั้งสองคาถาในธรรมบทบาลีนี้ ถูกเปรียบเทียบด้วยคัมภีร์อุทานวรรคคาถาเดียวกันคือ 17.10 Udaka เพราะในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีคาถาที่ใกล้เคียงออกไปจากคาถานี้

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา [คิดเป็น 100% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Priya 2 คาถา: 11.76%, Nirvāṇa 2 คาถา: 11.76%, Aśva 2 คาถา: 11.76%, Sukha 2 คาถา: 11.76%, Anitya 1 คาถา: 5.89%, Udaka 1 คาถา: 5.89%, Prakirṇaka 2 คาถา: 11.76%, Pāpa 4 คาถา: 23.53%, Karma 1 คาถา: 5.89%] และไม่มีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี

5.2.5 Jarā

ในวรรคนี้ มีคาถาที่มีรากคำที่เกี่ยวข้องกับชื่อวรรค 3 คาถา คือ คาถาที่ 148 parijjṇa (parijjṇa), คาถาที่ 153 jāti (jāti) , คาถาที่ 155 jīṇakonca (jīṇakrauñca) และคำตรงตามชื่อวรรคคือ คาถาที่ 150 และ 151 อยู่ในรูปปฐมวิภคิตติ และทุติยวิภคิตติตามลำดับ ส่วนคาถาอื่นๆ จะไม่มีรากคำ หรือคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อวรรค และชื่อ Jarāvagga มีเฉพาะในคัมภีร์ธรรมบทบาลีเท่านั้น

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีถึงแม้ว่าจะมีรากศัพท์หรือคำศัพท์ที่ตรงตามชื่อวรรคเพียง 5 คาถา แต่เนื้อความที่ปรากฏในคาถาเหล่านี้ก็มุ่งที่จะสงเคราะห์เข้าในวรรคนี้ได้ เนื่องจากการพิจารณาจากเนื้อหาเป็นหลักด้วย

ในคัมภีร์อุทานวรรคได้จัดเนื้อหาในคาถาเหล่านี้ลงในวรรคต่างๆ คือ ใน Anitya 4 คาถา, ใน Paśya 1 คาถา, ใน Prakirṇaka 1 คาถา, ใน Citta 2 คาถา, ใน Udaka 2 คาถา และไม่มีเนื้อหาที่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี 1 คาถา (คาถาที่ 152) แนวในการจัดวรรคมีลักษณะยึดหลักเดียวกันคือ มองเนื้อหาในแต่ละคาถาเป็นหลัก

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 90.90% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Anitya 4 คาถา: 36.36%, Paśya 1 คาถา: 9.09%, Citta 2 คาถา: 18.18%, Udaka 2 คาถา: 18.18%, Prakirṇaka 1 คาถา: 9.09%] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 1 คาถา คือ Dhp XI.7 (คิดเป็น 9.09%)

5.2.6 Loka

ในวรรคนี้ จะมีคำว่า loka ปรากฏอยู่ในทุกๆ คาถา อาจจะอยู่ในรูปของศัพท์แจกวิภัติเดี่ยวๆ หรือเป็นศัพท์นำเข้าสู่สมาสกับศัพท์อื่นก็ตาม และในวรรคนี้คำว่า loka ไม่ได้มีความหมายเดียวกับ ‘โลก’ แต่ยังมีความหมายถึงชาวโลกด้วย เช่นในคาถาที่ 174 เป็นต้น และหากนำศัพท์นี้ไปเข้าสู่สมาสกับศัพท์อื่นสามารถทำหน้าที่วิเศษชนะได้อีกด้วย เช่นในคาถาที่ 176 เป็นต้น

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะอาศัยหลักของการรวมศัพท์ที่เหมือนกันไว้ในวรรคเดียวกันก็ว่าได้ ส่วนเนื้อหานั้นน่าจะเป็นประเด็นประกอบที่รองลงมา ถึงแม้ว่าบางคาถามีเนื้อหาที่กล่าวหมายถึงโลก 3 ก็ตามอย่างในคาถาที่ 176 viitinnaparaloka (vitirṇaparaloka) (ผู้มีโลกอันอันข้ามพ้นแล้ว) แต่เพราะในคำนี้เป็นศัพท์สมาสที่มีศัพท์ว่า loka ประกอบอยู่ด้วย ก็เท่ากับการพิจารณาจากศัพท์มากกว่าประเด็นของเนื้อหา

ในคัมภีร์อุทานวรรคมีหลักการจัดตามเนื้อหามากกว่าประเด็นของศัพท์ (loka) แต่ถ้ามีศัพท์นี้รวมอยู่ด้วยก็จะเสริมประเด็นในการจัดสื่อตรงกับแนวการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทบาลีได้ คือในคาถาที่ 167 และ 168 จัดใน Apramāda เพราะ 2 คาถานี้มีเนื้อหาสอนคนไม่ให้ประมาททั้งความประมาทในธรรมที่เลว ในความเห็นผิด หรือประมาทในการประพฤติธรรม, คาถาที่ 169 จัดใน Sukha เนื้อหามุ่งสอนคนที่ประพฤติธรรมจะอยู่อย่างสบายหรือมีความสุข, คาถาที่ 170, 171, 174 จัดใน Paśya เนื้อหามุ่งสอนถึงความเห็นแจ้งและรู้ทันโลก, คาถาที่ 172, 173 จัดใน Prakirṇaka เนื้อหามุ่งสอนถึงคนจะละกรรมชั่วได้ต้องประกอบแต่กุศลกรรม และคนจะไปสวรรค์ได้มีน้อยมาก, คาถาที่ 175 จัดใน Udaka เนื้อหามุ่งสอนถึงการเปรียบเทียบปราชญ์ที่ชนะมารเหมือนหงส์ที่ไปในทางของพระอาทิตย์, คาถาที่ 176 จัดใน Karma เนื้อหามุ่งสอนในเรื่องบาปกรรม, คาถาที่ 177 จัดใน Śradhā ปราชญ์ที่ให้ทานจะอยู่อย่างมีความสุขเพราะผลของทาน, ส่วนในคาถาที่ 178 ไม่มีคาถาไหนที่มีเนื้อหาตรงเหมือนกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดในการจัดวรรคจะต่างกันทั้ง 2 คัมภีร์ แต่เนื้อหานั้นเหมือนกัน ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละคัมภีร์จะมองประเด็นไหนในการจัดคาถาลงในวรรค

สรูปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา [คิดเป็น 91.67% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Apramāda 2 คาถา: 16.67%, Paśya 3 คาถา: 25.01%, Sukha 1 คาถา: 8.33%, Udaka 1 คาถา: 8.33%, Prakirṇaka 2 คาถา: 16.67%, Karma 1 คาถา: 8.33%, Śraddhā 1 คาถา: 8.33%] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 1 คาถา คือ Dhp XIII.12 (คิดเป็น 8.33%)

5.2.7 Mala

ในวรรคนี้ มีคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อวรรค 7 คาถา และในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีคาถาที่มีเนื้อความตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี 9 คาถา

คาถาที่ 235-238 เป็นเรื่องเดียวกันที่กล่าวถึงต่อเนื่องกันแยกเป็น 4 คาถา แต่คาถา ที่ 238 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Prakirṇaka ซึ่งพบเจอแค่คาถานี้คาถาเดียวทำให้ไม่ทราบข้อมูลส่วนที่ขาดหายไปอีก 3 คาถาที่เป็นข้อมูลเดียวกันนั้น ได้มีการจัดไว้ในวรรคเดียวกันหรือไม่

คาถาที่ 239-240 ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Kāma และ Karma ตามลำดับ แต่พิจารณาจากเนื้อความแล้วการจัดของคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะชัดเจนกว่า เพราะเนื้อความสื่อโดยตรง และมีคำศัพท์เหมือนชื่อวรรคกำกับไว้ด้วย

คาถาที่ 244-245 เป็นคาถาที่กล่าวแย้งเนื้อความซึ่งกันและกัน แต่คำว่า samkilitttha ที่อยู่ในคาถาที่ 244 สามารถสื่อหรือมีความหมายถึง mala ได้

คาถาที่ 246-248 ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มี เนื้อความจะเป็นเรื่องเดียวกัน แต่แบ่งพูดออกเป็น ๓ คาถา แต่ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะอิงศัพท์ pāpadhamma ที่อยู่ในคาถาที่ 248 เพราะเนื้อหาในคาถาทั้งหมด สรูปในคาถาที่ 248

คาถาที่ 249-250 เป็นคาถาที่มีเนื้อหาแย้งความซึ่งกันและกัน ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีน่าจะอาศัยคำว่า akusala เป็นสื่อโยงถึงคำว่า mala แต่ในคัมภีร์อุทานวรรค จัดไว้ใน Śraddhā ก็เพราะมีศัพท์ว่า śraddhā วางกำกับไว้ในคาถาที่ 248 และเพราะ 2 คาถากล่าวแย้งความกันจึงจัดไว้รวมในวรรคเดียวกัน

คาถาที่ 251 เนื้อหาเกี่ยวกับ rāga, dosa, moha, taṇhā ซึ่งเป็นรากเหง้าของ mala แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Yuga ซึ่งก็น่าจะจัดได้ แต่ความชัดเจนน่าจะเป็นการจัดของคัมภีร์ธรรมบทบาลีมากกว่า หรือเหตุที่จัดไว้ในวรรคนี้ก็อาจจะเป็นเพราะในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีวรรคชื่อนี้ (mala)

คาถาที่ 252-253 น่าจะใช้ศัพท์คือ vajja (โทษหรือความผิด) เป็นสื่อโยงถึง mala

คาถาที่ 254-255 มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน ศัพท์ที่น่าจะพิจารณาการจัดไว้ในวรรคนี้คือ papañca (ความเนิ่นช้า) ในขณะที่คัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Yuga เพราะมองในลักษณะของ

เนื้อหาที่เปรียบเทียบคนทั่วไปมีธรรมเป็นเหตุเน้นซ้ำกับพระพุทธเจ้าที่ไม่มี และตัดขาดได้แล้วนั่นเอง

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 21 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 12 คาถา [คิดเป็น 57.14% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Kāma 1 คาถา: 4.76%, Paśya 4 คาถา: 19.05%, Karma 1 คาถา: 4.76%, Yuga 3 คาถา: 14.29%, Prakirṇaka 1 คาถา: 4.76%, Śraddhā 2 คาถา: 9.52%] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 9 คาถาคือ Dhp XVIII.1-3,7-9,12-14 (คิดเป็น 42.86%)

5.2.8 Dhammatṭha

ในวรรคนี้ มีศัพท์ที่เหมือนชื่อวรรค 3 คาถา และในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีคาถาที่เนื้อความตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี 7 คาถา

คาถาที่ 256-257 มีศัพท์ dhamma กำกับอยู่ แต่ไม่มีตัวเปรียบเทียบกับคัมภีร์อุทานวรรค เพราะไม่มีคาถาที่มีเนื้อความตรงกัน

คาถาที่ 258-270 จะอธิบายสิ่งเดียวกันคือเกี่ยวกับ dhamma แต่ใช้ชื่อที่แตกต่างกัน คือคาถาที่มีการกล่าวเรื่องเดียวกันแต่แย้งความกันเช่น คาถาที่ 262 และ 263, 264 และ 265, 266 และ 267

นอกจากศัพท์คือ dhamma แล้วในคาถาอื่นๆ ยังมีศัพท์ที่สื่อวางกำกับให้เห็น เช่น paṇḍita, dhammadhara, thera, sādhurūpa, samaṇa, bhikkhu, muni, ariya ศัพท์เหล่านี้คือศัพท์บุคคลที่ตั้งอยู่ในธรรมได้

คาถาที่ 271-272 เป็นเรื่องเดียวกัน เหตุที่จัดไว้ในวรรคนี้น่าจะเป็นเพราะศัพท์ bhikkhu ที่วางกำกับไว้ในคาถาที่ 272 นั่นเอง

สำหรับคาถาในคัมภีร์อุทานวรรคที่มีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ธรรมบทบาลีนั้น คัมภีร์อุทานวรรคมีแนวการจัดวรรคโดยอาศัยเนื้อความและศัพท์ที่มีอยู่ในคาถานั้นๆ เช่น

คาถาที่ 262 จัดใน Śramaṇavarga เพราะในคาถานี้มีศัพท์คือ Śramaṇa ในคาถา หรือ

คาถาที่ 266, 267, 271, 272 จัดใน Bhikṣu เพราะในคาถานี้มีศัพท์คือ Bhikṣu ในคาถาเหล่านี้

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในวรรคนี้เป็นการจัดรวมคาถาลงในวรรคแบบหลวมๆ คือ เนื้อความและศัพท์ที่มีให้เห็นในคาถา ก็ไม่ได้สื่อสารชัดเจนว่าควรจัดไว้ในวรรคนี้เท่านั้น

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 17 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 10 คาถา [คิดเป็น 58.82% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Apramāda 1 คาถา: 5.88%, Śramaṇa 2 คาถา: 11.76%, Brāhmaṇa 1 คาถา: 5.88%, Yuga 1 คาถา:

5.88%, Bhikṣu 4 คาถา: 23.54%, Śraddhā 1 คาถา: 5.88%] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 7 คาถา คือ Dhp XIX.1-3,6,13-15 (คิดเป็น 41.18%)

5.2.9 Niraya

ในวรรคนี้มีศัพท์ niraya อยู่ในคาถาต่างๆ 5 คาถา (306, 307, 309, 311, 315) ที่ตรงกับชื่อวรรค

คาถาที่ 306 คัมภีร์ธรรมบทบาลีมองถึงศัพท์ในคาถาคือ niraya, คัมภีร์อุทานวรรคมองถึงศัพท์ในคาถาคือ abhūtavādī จึงจัดคาถานี้ใน Vāca ซึ่งเป็นมีมุมมองที่จัดได้ทั้ง 2 แนวตามแบบของทั้ง 2 คัมภีร์เช่นเดียวกัน

คาถาที่ 307, 311-313 คัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Śramaṇa เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาจะมีศัพท์ kāṣāya, śrāmaṇya, brahmacarya, pravrajyā เป็นศัพท์ที่บ่งบอกว่าสามารถจัดรวมไว้ใน Śramaṇa ได้ ซึ่งคาถานี้มีคำว่า niraya 2 คาถา (307, 311) แต่คัมภีร์ธรรมบทบาลีจัดทั้ง 4 คาถาใน nirayavagga ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะคาถามีศัพท์เดียวกับวรรคในคาถา และมีเนื้อความที่สื่อถึงศัพท์เหล่านี้อยู่ เช่น samkiliṭṭha หรือ sithila เป็นต้นก็น่าจะเป็นไปได้เช่นเดียวกัน

คาถาที่ 308 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Karma ก็ยังมีความคลุมเครือในการจัดเพราะเนื้อหาไม่ได้พาดพิงถึงกรรมหรือสื่อที่เกี่ยวข้อง แต่ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีมองลักษณะการเปรียบเทียบแล้วจัดลงในวรรคนี้ก็น่าจะเป็นเหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้

คาถาที่ 309-310 คัมภีร์อุทานวรรคจัดไว้ใน Apramāda เพราะคาถานี้เป็นเรื่องเดียวกันมีเนื้อหาสอนคนที่ประมาทยุ่งเกี่ยวกับภรรยาของชายอื่น ต้องไปนรก เหตุที่คัมภีร์อุทานวรรคจัดคาถานี้ไว้ในวรรคนี้ก็น่าจะมาจากศัพท์ pamatta นั่นเอง

คาถาที่ 314 คัมภีร์ธรรมบทบาลีจัดลงในวรรคนี้ก็น่าจะเป็นเพราะศัพท์ tappati, dukkaṭa นั่นเอง แต่คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Yuga น่าจะมีแนวความคิดในเนื้อหาที่กล่าวถึงการกระทำและไม่กระทำนั่นเอง

คาถาที่ 315 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Priya เพราะเนื้อหาสอนการคุ้มครองตน น่าจะหมายถึงการรักตนเอง, ส่วนคัมภีร์ธรรมบทบาลีจัดในวรรคนี้ เพราะมองตามศัพท์ niraya และน่าจะรวมถึงกริยา socanti ก็น่าจะได้ด้วย

คาถาที่ 316-317 คัมภีร์อุทานวรรคจัดใน Prakirṇaka มีเนื้อหากล่าวถึงความละเอียดและความกลัว ซึ่งไม่สามารถจะรวมลงในวรรคไหนได้ชัดเจน ส่วนคัมภีร์ธรรมบทบาลีมองที่ศัพท์ duggati ของทั้ง 2 คาถา จึงจัดลงในวรรคนี้

คาถาที่ 318-319 เนื้อความมีความหมายตรงกันข้ามกับคาถาที่ 316-317 จึงสงเคราะห์การจัดลงในวรรคเหมือนกับ 2 คาถาดังกล่าว แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคไม่มีคาถาใดที่มีเนื้อหาตรงกับ 2 คาถานี้

สรุปในวรรคนี้ มีคัมภีร์ธรรมบทบาลีจำนวน 14 คาถา (100%) คัมภีร์อุทานวรรคมีคาถาที่ตรงเหมือนกันกับธรรมบทบาลีจำนวน 11 คาถา [คิดเป็น 78.57% แบ่งเป็นคาถาในวรรค Vāca 1 คาถา: 7.14%, Śramaṇa 4 คาถา: 28.58%, Apramāda 2 คาถา: 14.29%, Karma 1 คาถา: 7.14%, Yuga 1 คาถา: 7.14%, Priya 1 คาถา: 7.14%, Prakirṇaka 1 คาถา: 7.14%,] และมีคาถาที่จัดไม่ตรงกันกับธรรมบทบาลี จำนวน 3 คาถา คือ Dhp XXII.12-14 (คิดเป็น 21.43%)

สรุปแนวคิดในการจัดวรรคและเรียกชื่อวรรค ถึงแม้ว่าในคัมภีร์ทั้งสองจะมีการเรียงลำดับไม่ตรงกันเลยแม้แต่วรรคเดียว แต่แนวคิดในการจัดวรรค และเรียกชื่อวรรค น่าจะมาจากแนวคิดเดียวกันนั่นคือ :

1. รวบรวมคาถาที่มีเนื้อหาที่ใช้ศัพท์ในคาถาหรือสาระธรรมะที่กล่าวถึงในคาถามาตั้งเป็นชื่อวรรค เช่น ในคาถาที่กล่าวถึงความไม่ประมาท ก็นำมาจัดรวมกัน และนำศัพท์คำว่า “ความไม่ประมาท” มาตั้งเป็นชื่อวรรค ทั้งนี้เนื้อหาในคาถายังรวมถึงเนื้อความที่เกี่ยวข้องด้วย คือ นอกจากกล่าวถึงความไม่ประมาทแล้ว ยังหมายถึงความประมาทด้วยเช่นกัน และในวรรคนี้ มีเนื้อหาคาถาที่จัดลงในวรรคนี้ตรงกันเกือบทั้งหมดจากจำนวน 12 คาถาในคัมภีร์ธรรมบทบาลี จะจัดชื่อวรรคตรงกับเนื้อหาคาถาในคัมภีร์อุทานวรรค จำนวน 11 คาถา ยกเว้นคาถาที่ 29 ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี ที่ในคัมภีร์อุทานวรรคจัดเนื้อหาคาถานี้ลงในวรรค Aśva โดยมีเนื้อความดังนี้

Dhp.II.9

appamatto pamattesu
abalassaṃ va sīghasso

suttetu bahujāgaro
hitvā hāti sumedhaso

Uv.XIX.4

apramattaḥ pramattesu
abalāśva iva bhadrāśvaṃ

supteṣu bahujāgaraḥ /
hitvā yāti sumedhasam //

“ครั้นเมื่อเหล่าสัตว์ประมาทหลับแล้ว บุคคลผู้มีปัญญาดี ผู้ไม่ประมาทแล้ว
ตื่น โดยมาก ย่อมละ (บุคคลผู้มีปัญญาน้อย) ไป เหมือนม้าเร็ว (ละ)
ม้าตัวกำลังทราม (ไปอยู่)”

สันนิษฐานว่า ในคาถานี้ แนวคิดในการจัดคาถาลงในวรรคนี้ ในคัมภีร์ธรรมบทมุ่งประเด็นของความไม่ประมาทกับความประมาท ในขณะที่ในคัมภีร์อุทานวรรคมุ่งประเด็นที่ศัพท์ที่นำมาเปรียบเทียบเกี่ยวกับเนื้อความหลัก ซึ่งในคาถานี้ก็คือ คำว่า “Aśva” นั่นเอง ถึงแม้ว่าแนวคิดใน

การรวบรวมคาถาจัดลงในวรรคจะต่างกัน แต่ถ้ามองถึงเนื้อหาโดยภาพรวมสามารถเป็นไปได้ที่จะใช้แนวคิดเหมือนในคัมภีร์ทั้งสอง

2. รวบรวมคาถาที่มีเนื้อหาที่มีลักษณะการเปรียบเทียบมาตั้งเป็นชื่อวรรค เช่น คาถาที่กล่าวเปรียบเทียบกับช้างหรือม้า ก็มีแนวคิดในการจัดวรรครวมไว้ในวรรคเดียวกัน แล้วนำศัพท์ที่เปรียบเทียบนั้นมาตั้งเป็นชื่อวรรค เช่น Nāga, Aśva หรือเปรียบเทียบกับดอกไม้ ก็รวมคาถาที่มีเนื้อหาในลักษณะนี้ แล้วจัดรวมไว้ในวรรคเดียวกัน เรียกชื่อวรรคว่า Puppha, Puṣpa แต่ถึงแม้จะมีชื่อวรรคที่ตรงกัน ลักษณะการจัดคาถาที่รวมอยู่ในวรรคมีแตกต่างกันบ้าง แต่โดยภาพรวมแล้วมีแนวคิดในการจัดวรรคคล้ายกัน แต่ถึงจะมีเนื้อความในคาถาเหมือนกันก็ยังมีแนวคิดในการจัดคาถารวบรวมลงในวรรคแตกต่างกันบ้าง เพราะมุ่งประเด็นต่างกัน เช่น

Dhp.XXIII.7 idam pure cittam acāri cārikam
yenicchakam yatthakāmaṃ yathāsukham
tat ajjaham niggaḥessāmi yoniso
hatthippabhinnam viya añkusaggaho.

Uv.XXXI.5 idam purā cittam acāri cārikāṃ
yenicchakam yena kāmaṃ yattheṣṭam /
tat samnigrhāmi hi yonissas tv idam
nāgaṃ prabhinnam hi yathāñkuṣena //

“ ในกาลก่อน (จิต) นี้ได้เที่ยวไปที่จาริก โดยเป็นเหตุปรารถนาที่อารมณ์ใคร่
ตามความสบาย แต่ในวันนี้ เราจักข่ม (จิต) นั้น โดยอุบายแยกคาย
เหมือนควาญช้าง (ข่ม) ช้างตัวตมมัน.”

สันนิษฐานว่า ในคาถานี้ แนวคิดในการจัดคาถาลงในวรรคนั้น จะสลับกับข้อ 1. คือในคัมภีร์ธรรมบทมุ่งประเด็นที่ศัพท์ที่นำมาเปรียบเทียบกับเนื้อความหลัก คือคำว่า “nāga” ในขณะที่คัมภีร์อุทานวรรคมุ่งประเด็นที่การนำศัพท์ที่เป็นประเด็นหลักคือการกล่าวถึงเรื่องจิต แล้วนำคาถามารวบรวมลงในวรรคที่กล่าวถึงเรื่องจิตเหมือนกัน แต่ถ้ามองถึงเนื้อหาโดยภาพรวมสามารถเป็นไปได้ที่จะใช้แนวคิดเหมือนในคัมภีร์ทั้งสอง

3. รวบรวมคาถาที่มีเนื้อหาที่มีลักษณะเหมือนกันหรือตรงข้ามกัน แล้วนำมาตั้งเป็นชื่อวรรคใหม่ เช่น Yamaka, Yuga ในวรรคนี้จะกล่าวถึงธรรมที่ตรงข้ามกันเป็นคู่ๆ เช่น บุญคู่กับบาป, ความดีคู่กับความชั่ว, ความสุขคู่กับความทุกข์, ความโกรธคู่กับความละโกรธ เป็นต้น แนวคิดในการจัดคาถาลงในวรรคในคัมภีร์ทั้งสองมีแนวคิดคล้ายกัน แต่ก็มีบางคาถาที่สันนิษฐานแนวคิดในการจัดลงวรรคของคัมภีร์ทั้งสองต่างกันทั้งที่มีเนื้อหาเดียวกัน เช่น

Dhp I.13

yathā agāraṃ ducchannam

vuṭṭhi samativijjhati

5.3 ศึกษาแนวคิดการจัดวรรคโดยเปรียบเทียบโครงสร้างตำแหน่งคำในคาถา

ข้อมูลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบโครงสร้างนี้ มีวิธีการเหมือนกับวิธีการเปรียบเทียบโครงสร้างในข้อ 4.3 แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบเฉพาะระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลีและคัมภีร์อุทานวรรค คือ วิเคราะห์และเปรียบเทียบโครงสร้างของคาถาในแต่ละวรรคโดยมุ่งประเด็นถึงการวางคำในคาถา การสลับตำแหน่งของคำในแต่ละบาท การสลับบาทของคาถา หรือลักษณะการตำแหน่งคำทุกคำในคาถามีการรูปแบบการวางคำ ตำแหน่ง และบาทคาถาเหมือนหรือต่างกันมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้อาศัยคัมภีร์ธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานในการวิเคราะห์ ผลจากการวิเคราะห์สรุปได้ดังนี้

ในคัมภีร์ธรรมบทบาลี และคัมภีร์อุทานวรรคมีโครงสร้างคำที่เหมือนกันทั้งคาถา แต่อาจจะแตกต่างกันบ้างในส่วนของนิบาตโดยเฉพาะนิบาตที่เป็นปทปุระณะ เช่น ในคัมภีร์ธรรมบทบาลีใช้ *ce* แต่ในคัมภีร์อุทานวรรคใช้ *ca* เป็นต้น ในลักษณะนี้ผู้วิจัยจัดประเด็นให้อยู่ในโครงสร้างที่เหมือนกัน และโครงสร้างที่มีการสลับคำหรือสลับบาท หรือมีการจัดวางตำแหน่งคำต่างกันในทุกๆ บาท ผู้วิจัยจัดไว้ในประเด็นที่มีโครงสร้างแตกต่างกัน จากการศึกษาวิเคราะห์ในคัมภีร์ทั้งสองสำนวนดังกล่าว พบว่ามีคาถาที่มีโครงสร้างที่เหมือนกันทั้งสองสำนวนจำนวน 141 คาถา (33.33 %), โครงสร้างที่แตกต่างกันทุกสำนวนจำนวน 104 คาถา (24.59 %), คาถาที่ไม่มีคัมภีร์อุทานวรรคเปรียบเทียบจำนวน 22 คาถา (5.20 %), โครงสร้างที่คัมภีร์อุทานวรรคเหมือนกับปิตนะธรรมบทและคานธารีธรรมบทจำนวน 21 คาถา (4.96 %) และโครงสร้างคาถาในคัมภีร์อุทานวรรคไม่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทสามสำนวนจำนวน 135 คาถา (31.92 %) รายละเอียดมีดังนี้

1. โครงสร้างคัมภีร์ธรรมบทบาลีเหมือนกับคัมภีร์อุทานวรรค จำนวน 141 คาถา (33.33 %) ตัวอย่างเช่น

| | | |
|--------------|---|---|
| Dhp XXV.9 | mettāvihārī yo bhikkhu adhigacche padaṃ santaṃ | pasanno buddhasāsane saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ. |
| Uv XXXII. 21 | maitrāvihārī yo bhikṣuḥ adhigacchet padaṃ śāntaṃ | prasanno buddhasāsane saṃskāropaśamaṃ sukham |

ภิกขุมีปกตติอยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้า
พึงบรรลุปทอันสงบที่เข้าไปสงบของสังขารอันเป็นสุข.

2. โครงสร้างคัมภีร์อุทานวรรคเหมือนกับคัมภีร์ธรรมบทสำนวนอื่นๆ จำนวน 21 คาถา (4.96 %) แบ่งเป็น

- โครงสร้างคัมภีร์อุทานวรรคที่เหมือนกับคัมภีร์ปิตนะธรรมบทและคานธารีธรรมบท จำนวน 4 คาถา ตัวอย่างเช่น

| | | |
|------------|--|--|
| Uv XXIV.2 | yac ca gāthāsataṃ bhāṣed ekaṃ dharmapadaṃ śreyo | adharmapadasaṃhitam yac chrutvā hy upaśāmyati |
| PDhp XXI.2 | yo ca gāthāsataṃ bhāṣe ekaṃ dhamapadaṃ śreyo | anattapadasāhitam yaṃ śottā upaśāṃmati |
| GDhp XIX.5 | yo ja gadhaśada bhaṣi eka gadhapada ṣebha | aṇathapadasahida ya ṣutva uvaśamadi. |

ชนกล่าวร้อยคาถาที่ไม่มีประโยชน์ ฟังบทแห่งธรรมแล้ว
ย่อมสงบ บทแห่งธรรมบทเดียวเป็นเป็นบทประเสริฐ.

- โครงสร้างคัมภีร์อุทานวรรคที่เหมือนกับคัมภีร์ปีณะธรรมบท จำนวน 6 คาถา
คิดเป็น (1.41 %) ตัวอย่างเช่น

| | | |
|--------------|--|---|
| Uv XXVIII.21 | kuryāc cet puruṣaḥ pāpaṃ na tatra cchandraṃ kurvīta | nainaṃ kuryāt punaḥ punaḥ duḥkhaṃ pāpasya saṃcayaḥ |
| PDhp VII.2 | kayira ce puruṣo pāpaṃ na tamhi chandaṃ kayirātha | na naṃ kayirā punappuno dukkho pāpassa saṃcayo |

หากบุรุษพึงกระทำบาป บุรุษไม่ควรทำบาปนั้นบ่อยๆ บุรุษไม่ควร
ทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้.

- โครงสร้างคัมภีร์อุทานวรรคที่เหมือนกับคัมภีร์คานธารีธรรมบท จำนวน 11
คาถา คิดเป็น (2.60 %) ตัวอย่างเช่น

| | | |
|--------------|--|--|
| Uv XXXI.11 | yathā hy agāraṃ ducchannaṃ evaṃ hy abhāvitaṃ cittaṃ | vr̥ṣṭiḥ samatibhindati rāgaḥ samatibhindati |
| GDhp XIII.19 | yatha akara druchana emu arakṣida cata | vuṭṭhi samadibhinadi raku samadibhinadi. |

ราคะย่อมเสียดแทงจิตที่ชนไม่ภาวนา เหมือนฝนย่อมรั่วรดเรือน
ที่มุงบังไม่ดี ฉะนั้น.

3. โครงสร้างที่แตกต่างกันทั้งสองคัมภีร์, ไม่มีคัมภีร์ธรรมบทจำนวนอื่นๆ เปรียบเทียบ
รวมทั้งโครงสร้างในคัมภีร์อุทานวรรคไม่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบทสามจำนวนจำนวน 261 คาถา
(61.71 %) แบ่งเป็น

- โครงสร้างที่แตกต่างกันทุกจำนวนจำนวน 104 คาถา คิดเป็น 24.59 %
ตัวอย่างเช่น

| | | |
|-------------|--|---|
| Uv V.26 | avavadetānuśāsita asatāṃ na priyo bhavati | cāsabhyāc ca nivārayet satāṃ bhavati tu priyaḥ |
| Dhp VI.2 | ovadeyyānusāseyya sataṃ hi so piyo hoti | asabbhā ca nivāraye asataṃ hoti appiyo. |
| PDhp XII.13 | ovadeyā anuśāseya | asabbhāto nivāraye |

| | | |
|------------|--|--|
| | satāṃ hetam priyaṃ hoti | asatāṃ hoti apriyaṃ |
| GDhp XIV.7 | anuśāsadi ovadadi paṇiḍaṇa prio bhodi | asabhe hi navarāi balaṇa bhodi aprio. |

ฟังว่ากล่าวตักเตือนคนอื่น และฟังก็ดกกันเขาจากความชั่ว

คนที่คอยสั่งสอนเช่นนี้ คนดีรัก แต่คนชั่วเกลียด. (แปลตาม Dhp VI.2)

- โครงสร้างคาถาในคัมภีร์อุทานวรรคไม่ตรงกับคัมภีร์ธรรมบท 3 ส่วน จำนวน 135 คาถา คิดเป็น 31.92 % ตัวอย่างเช่นในคาถาที่ Uv XXIII.3 ซึ่งโครงสร้างส่วนใหญ่ตรงกับ Dhp VIII.4, PDhp XXI.3 และ GDhp XIX.1 แต่จะมีความแตกต่างเล็กน้อยคือจะมีคำว่า samgrāmo ที่ไม่เข้าสมาสเหมือนธรรมบทส่วนอื่น ๆ และยังวางสลับตำแหน่งด้วย

- โครงสร้างคาถาที่ไม่มีคัมภีร์ใดจัดตรงกันโดยเปรียบเทียบจากธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐานมีจำนวน 22 คาถา คิดเป็น 5.20 % เช่นในคาถาที่ Dhp XVI.5, Dhp XVIII.1, XIX.13 เป็นต้น

ความสัมพันธ์กันของคัมภีร์ต่างๆ ส่วน สภาพทางภูมิศาสตร์ที่ใกล้เคียงกันสามารถสะท้อนถึงความใกล้ชิดกันของภาษาในแต่ละคัมภีร์มาน้อยเพียงใด หรือลักษณะการสืบทอดคัมภีร์ในแต่ละนิคมมีแนวโน้มในการเก็บรักษาคัมภีร์และถ่ายทอดสู่ศิษย์สาวกได้ดีเพียงใด ผู้วิจัยศึกษาสภาพทางภูมิศาสตร์ การใช้ภาษา การเผยแพร่ธรรมของแต่ละนิคมที่เกี่ยวข้อง หรือการสันนิษฐานแหล่งกำเนิดของคัมภีร์ไว้ในบทที่ 6 สามารถศึกษารายละเอียดต่างๆ ได้ในบทต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดโครงสร้างของคัมภีร์ต่างๆ นี้ ทำให้มองเห็นถึงคาถาที่เหมือนๆ กันต่างกันศัพท์เดียวแต่จัดไว้ต่างวรรคกัน เช่นในคัมภีร์ธรรมบทบาลีในคาถาที่ Dhp VI.5 (คาถาที่ 80 หากจะนับตามลำดับของคาถาทั้งหมด) จะมีเนื้อหาตรงกันกับในคาถาที่ Dhp X.17 (คาถาที่ 145) มีคำในคาถาต่างกัน 1 คำ เป็นคำสุดท้ายของคาถานี้ คือคำว่า paṇḍitā และคำว่า subbatā แต่ทั้งสองวรรคนี้นักวิชาการศาสนา เช่น Mizuno, Ānandajoti Bhikkhu เป็นต้นจัดให้ตรงกับคาถาในคัมภีร์อุทานวรรคคาถาเดียวกัน คือ คาถาที่ Uv XVII.10 หรือในคัมภีร์อุทานวรรคที่มีคาถาเหมือนกันทุกประการแต่จัดไว้ต่างวรรคกัน เช่น

- คาถาที่ Uv I.25 (Anityavarga) เหมือนกันกับคาถาที่ Uv IX.5 (Karmavarga) ดังนี้

naivāntarīkṣe na samudramadhye
na parvatānāṃ vivaraṃ praviśya /
na vidyate' sau pṛthivīpradeśo
yatrasthitam na prasaheta mṛtyuḥ //

“ไม่ว่าบนท้องฟ้า ท่ามกลางสมุทร หรือในหุบเขา ไม่มีส่วน

แห่งแผ่นดินที่คนอาศัยอยู่แล้ว มัจจุราช จะไม่ครอบงำ”

- คาถาที่ Uv XXIX.24 (Yugavarga) เหมือนกันกับคาถาที่ Uv XXXIII.61 (Brāhmaṇavarga) ดังนี้

mātaraṃ pitaraṃ hatvā rājānaṃ dvau ca śrotriyau /
rāstraṃ sānucaraṃ hatvā anigho yāti brāhmaṇaḥ //

“พราหมณ์ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าชัตติยราชอีกสององค์ ทำลายรัฐ
พร้อมทั้งเจ้าพนักงานแล้วยอมสัจจรไปอย่างไรทุกข์”

นอกจากนี้ยังมีคาถาที่ Uv XXXII.58 (Bhikṣuvarga) เหมือนกันกับคาถาที่ Uv XVIII.21C (Puṣpavarga) และยังคงคล้ายๆ กับคาถาที่ Uv XXXII.59, 60, 61 ที่คล้ายกับคาถาที่ Uv XXXII.58 ในวรรคเดียวกัน ต่างกันแค่ขรรมะบางคำ คือ โมหะ มานะ โลภะ และตัณหา ที่เหลือเหมือนกัน ซึ่งในคาถาที่ Uv XXXII.59 จะตรงกับคาถาที่ Uv XVIII.21D, คาถาที่ Uv XXXII.60 จะตรงกับคาถาที่ Uv XVIII.21E, คาถาที่ Uv XXXII.61 จะตรงกับคาถาที่ Uv XVIII.21F ดังนี้

32.58 = 18.21C
yo moham udācchinatty aśeṣaṃ
bisapuṣpam iva jaleruhaṃ vigāhya /
sa tu bhikṣur idaṃ jahāty apāraṃ
hy urago jīṛṇaṃ iva tvacaṃ purāṇam //

32.59 = 18.21D
yo mānam udācchinatty aśeṣaṃ
bisapuṣpam iva jaleruhaṃ vigāhya /
sa tu bhikṣur idaṃ jahāty apāraṃ
hy urago jīṛṇaṃ iva tvacaṃ purāṇam //

32.60 = 18.21E
yo lobham udācchinatty aśeṣaṃ
bisapuṣpam iva jaleruhaṃ vigāhya /
sa tu bhikṣur idaṃ jahāty apāraṃ
hy urago jīṛṇaṃ iva tvacaṃ purāṇam //

32.61 = 18.21F
trṣṇāṃ ya udācchinatty aśeṣaṃ
bisapuṣpam iva jaleruhaṃ vigāhya /
sa tu bhikṣur idaṃ jahāty apāraṃ
hy urago jīṛṇaṃ iva tvacaṃ purāṇam //

อาจจะเป็นไปได้ว่า พระเถระผู้สืบทอดคัมภีร์หลายๆ ท่าน พิจารณาตามมติของตนๆ มีมุมมองจากประเด็นหลักจากเนื้อหาในคัมภีร์ต่างกัน จึงจัดไว้ต่างวรรคกัน หรือการรวบรวมคาถาของพระธรรมสังคหอาจารย์ได้มีการรวบรวมจัดลงในวรรคไม่ได้เสร็จในคราวเดียว มีการจัดรวบรวมหลายครั้ง หลายวาระก็น่าจะเป็นไปได้

จากการศึกษาข้างต้น พบว่า แนวคิดในการจัดวรรคที่มีการจัดคาถาไว้ในวรรคที่มีชื่อเหมือนกัน หรือแตกต่างกัน รวมทั้งโครงสร้างตำแหน่งคำนั้น จะมีความแตกต่างเล็กๆ น้อยๆ ให้เห็น แต่เนื้อความหลักในคาถาในคัมภีร์ทั้งสองยังเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งให้เห็นว่า ถึงแม้คัมภีร์ทั้งสองสำนวน จะมีแนวคิดในการตั้งชื่อวรรคเหมือนหรือต่างกัน แต่เนื้อหาคาถาก็เหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนโครงสร้างที่อาจจะมีการสลับคำ สลับบาท หรือแตกต่างกันแค่บทปุระณะในคาถาของทั้งสองคัมภีร์นั้น อาจจะเป็นไปได้ว่า น่าจะมาจากความคลาดเคลื่อนที่เกิดจากการท่องจำ (มุขปาฐะ) ของพระสาวกผู้สืบทอดคัมภีร์ก็อาจจะเป็นไปได้



ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

สรุปและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุป

การเปรียบเทียบแนวคิดการจัดวรรคระหว่างคัมภีร์ธรรมบทจำนวนต่างๆ 3 จำนวนและระหว่างคัมภีร์ธรรมบทบาลีกับคัมภีร์อุทานวรรค จากหลักฐานที่ค้นพบนั้นแนวคิดการรวบรวมพุทธวจนะเป็นวรรคนั้นมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล หลักฐานที่เห็นเด่นชัดคือ ตอนที่พระโสณะภิกษุได้สวดอัญชุกวรรคถวายแด่พระพุทธเจ้า แต่หลักฐานที่มีการแบ่งพระพุทธวจนะเป็น 9 ประเภท (นวัคสัตตสุตสสน) หรือ 12 ประเภท (ทวาทศางคพุทธวจนะ) เป็นหลักฐานที่บ่งบอกว่าเก่าแก่ที่สุดมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ธรรมบทเป็นวรรณคดีประเภทคาถาธรรม เป็นวรรณคดีประเภทร้อยกรองหรือคาถา ซึ่งเป็นพุทธวจนะประเภท 1 ใน 9 ประเภท (หรือ 12 ประเภท) ที่เป็นคำสอนมีการท่องจำกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล มีลักษณะเนื้อหาเป็นข้อความร้อยกรองสั้นๆ ท่องจำง่าย เหมาะที่จะใช้อบรมสั่งสอนแก่ชนทุกระดับ ต่อมาในสมัยหลังพุทธกาลเมื่อพระพุทธศาสนาแยกออกเป็นนิกายต่างๆ พระเถระผู้สืบทอดคัมภีร์ต่างนำพุทธวจนะที่ได้ทรงจำไว้ไปเผยแพร่ และพยายามรวบรวมจัดเป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจน เพื่อให้สะดวกต่อการทรงจำหรือการศึกษา มีการจัดหมวดหมู่ธรรมบทเป็นพระไตรปิฎก คัมภีร์ธรรมบทเป็นคัมภีร์หนึ่งที่รวบรวมอยู่ในขุททกนิกาย (กษุทราคม) ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งในห้าของพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ธรรมบทมีหลายสำนวน และมีการแปลออกสู่ภาษาต่างๆ หลายภาษา

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยศึกษาคัมภีร์ธรรมบทและคัมภีร์ที่มีลักษณะคล้ายธรรมบท 4 สำนวนที่ใช้ภาษาในอินเดีย คือ ธรรมบทบาลี ปัตนะธรรมบท คานธารีธรรมบท และอุทานวรรค โดยศึกษาแนวคิดการจัดวรรคเป็นสำคัญ ผลจากการวิจัยพบว่า

1. คัมภีร์ธรรมบททั้ง 4 สำนวนมีชื่อวรรคที่เหมือนกันและต่างกัน ชื่อวรรคที่เหมือนกันนั้นก็ยังมีทั้งคาถาที่เหมือนกันและต่างกัน แต่ถึงแม้จะมีชื่อวรรคที่เหมือนกันหรือต่างกันก็ตาม คาถาก็เหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

2. การสลับคำ สลับบาทในคาถาระหว่างคัมภีร์ธรรมบทนั้น มีเนื้อความไม่แตกต่างกันหรือคาถาที่มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย เช่น การวางพทปุระณะเป็นต้น ก็วางไว้เพื่อให้สอดคล้องกับการบังคับของคณะฉันท การแตกต่างกันเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้สามารถสันนิษฐานได้ว่า ธรรมบทสำนวนที่ใช้ศัพท์ต่างจากธรรมบทสำนวนอื่นๆ นั้นอาจจะมีการเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงในภายหลัง

3. ลักษณะโครงสร้างการวางตำแหน่งคำในคาถาในคัมภีร์ธรรมบททั้ง 4 สำนวน มีความใกล้เคียงกันเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าจะมีการใช้ภาษาที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิภาคที่มีการเผยแพร่คัมภีร์ก็ตาม

ฉะนั้น แนวคิดการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบททั้ง 4 สำนวน แม้ว่าจะมีทั้งความเหมือนและแตกต่างกัน แต่เนื้อหาและโครงสร้างของคาถาในคัมภีร์ธรรมบทมีความเหมือนและใกล้เคียงกันเป็นส่วนใหญ่ สันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ธรรมบททั้ง 4 สำนวนนี้น่าจะมาจากคัมภีร์ต้นฉบับเดียวกัน

6.2 ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจำกัดขอบเขตของการวิจัยเฉพาะแนวคิดในการจัดวรรคในคัมภีร์ธรรมบทที่ใช้ภาษาในอินเดีย โดยศึกษาผ่านคัมภีร์ธรรมบท 4 สำนวนดังกล่าวข้างต้น แต่ยังมีคัมภีร์ธรรมบทสำนวนแปลภาษาอื่นๆ อีก เช่น ภาษาจีน ทิเบต เป็นต้น ที่ควรจะศึกษาค้นคว้า เพราะคัมภีร์ธรรมบทแต่ละสำนวนนั้น มีลักษณะการใช้คำ หรือรูปแบบของภาษาในคัมภีร์แต่ละสำนวนนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้ว สามารถสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ฉบับใดมีอิทธิพลต่อฉบับใดบ้าง จึงเป็นงานวิจัยที่น่าจะศึกษาต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2512 (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในคราวอายุครบ 5 รอบ หม่อมหลวงบัว กิติยากรในพระวงศ์ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ วันที่ 25 พฤศจิกายน, 2512.)
- จิรภัทร แก้วคู่. การศึกษาวิเคราะห์ธาตุภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, 2549.
- ชีว ชูหลุน. ถึงข้าจั่ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหाराชวงศ์ถึง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- ทองใบ แทนมณี. การศึกษาเปรียบเทียบด้านภาษาและลีลาโวหารของกัมภีร์สุดศวิงค์และธัมมปฏิญญา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- ปฐมพงษ์ งามล้วน, พระมหา. ประวัติภาษาบาลี: ความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฤตและสันสกฤต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. ข้อสังเกตกลางประการเกี่ยวแก่ปีฎก. ใน ปฐมพงษ์โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ (บรรณาธิการ), บาลีสันสกฤตวิชาการ, หน้า 56-89. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536.
- ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. ภาษาและภาษาศาสตร์ในบาลีและสันสกฤต. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.
- ประพจน์ อัสวีรุพหการ, บรรณาธิการ. 80 ปี สองศาสตราจารย์ น้อมศิรสา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2535.
- ประพจน์ อัสวีรุพหการ. การรวบรวมจัดหมวดหมู่ “พุทธวจนะ”. ใน ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตและคณะ (บรรณาธิการ), กตัญชติ: ที่ระลึกในงานเกษียณอายุราชการ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคงดา, หน้า 153-175. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2534.
- ประพจน์ อัสวีรุพหการ. วรรณคดีธรรมบท. ใน ประคอง นิมมานเหมินท์ (บรรณาธิการ), 80 ปี สองศาสตราจารย์ น้อมศิรสา, หน้า 129-144. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, 2535.

- ประยูทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอช-ไทย. กรุงเทพฯ: อาทรการพิมพ์, ม.ป.ป.
- แปลก สนธิรักษ์. พจนานุกรมบาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง์, 2532.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2542.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1). เล่มที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 2). เล่มที่ 5. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค). เล่มที่ 114. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550.
- พระเทพวราภรณ์ (เปลี่ยน ปุณฺโณ ป.ธ.9). พจนานุกรมสมาสที่อง. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9, ราชบัณฑิต). ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, 2550.
- พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. 9). งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: พัทธอักษร, 2545.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500 ปีที่ล่วงแล้ว. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502.
- วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. ภาษาและภาษาศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- วิสุทธ์ บุษยกุล. ภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาตอนต้น. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522. (อัดสำเนา)
- สุยามรภูสสุต เตปิฎก. (วินยปิฎก มหาจุโค). เล่มที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550.
- สมชัย กุศลจิตโต, พระมหา. พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต. ใน พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ. หน้า 25-56. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- สมชัย กุศลจิตโต, พระมหา. พระพุทธศาสนา: นิกายสรวาสติวาท. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- สมชาย ฐานวุฑฺโฒ, พระมหา. พุทธศาสนาเถรวาท: เอกสารประกอบการเรียนรายวิชา BD211 103. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, 2553.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. พุทธศาสนาในอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545.

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. บาลี-สันสกฤตที่สัมพันธ์กับภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

สุดตุนตปิฎก ขุททกนิกายสส ขุททกปาฐ-ธมมปทคถา-อุทาน-อติวุตตก-สุดตนิปาตา เล่ม 25.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

สุภาพรณ มากแจ้ง. ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2535.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมุขปาฐะ ภาค 1. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พระไตรปิฎกวิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชันด้า, 2546.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนาหายาน. กรุงเทพฯ: สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

อุตร เกตุทอง, พระมหา. การศึกษาวิเคราะห์อุปมาอุปไมยในพระธรรมบท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547.

เอกนัท จารุเมธีชน. ลักษณะวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท. เลข : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, 2540.

ภาษาต่างประเทศ

Akanuma, C. The Comparative Catalogue of Chinese Āgamas & Pāli Nikāyas. Delhi: D.K. Fine Art Press, 1990.

Andersen, D. Pāli Glossary: Pāli Reader and of the Dhammapada. New delhi: S.K. Mehra at Mehra Offset Press, 1979.

Apte, V. S. The Student's English-Sanskrit Dictionary. Delhi: Motilal Banarsidass, 2006.

Ānandajoti, B. A Comparative Edition of the Dhammapada. [Online], 2007.

Available from: <http://www.ancient-buddhist-texts.net/Buddhist-Texts/C3-Comparative-Dhammapada/index.htm> [2006, September]

Banerjee, A. Sarvāstivāda Literature. Calcutta: Calcutta Oriental Press, 1957.

Barua, B., and Mitra, S. Prakrit Dhammapada. Delhi: Sri Satguru Publications, 1988.

Bernhard, F. Udānavarga. Gottingen: Vendenhoeck & Ruprecht, 1965.

Brough, J., ed. The Gāndhārī Dharmapada. London: Oxford University Press, 1962.

Carter, J. R., and Palihawadana, M.; trans, and ed. The Dhammapada. New York: Oxford University Press, 1987.

Cone, M. Patna Dharmapada. London: Oxford University Press, 1989.

Cone, M. "Patna Dharmapada: Part I : Text" Journal of the Pali Text Society XIII(1989): 101-217.

- Dauids, T.W. R., and Stede, W. Pali-English Dictionary. London: The Pali Text Society, 1986.
- Dauids, T.W. R. Buddhist India. Delhi: Motilal Banarsidass, 1987. (reprinted)
- Dhammajoti, B., and Lumpur, K.; trans. and ed. The Chinese Version of Dharmapada. Kelaniya Sri Lanka: Postgraduate Institute of Pali and Buddhist Studies, 1995.
- Dhammananda, K. S. The Dhammapada. Malaysia: Sasana Abhiwurdhi Wardhana Society, 1988.
- Dhammapāla, B. Paramatthadīpanī nāma Udānatthkathā. London: The Pali Text Society, 1995.
- Dutt, N. Aspects of Mahāyāna Buddhism and Its Relations to Hīnayāna. London: Luzac, 1930.
- Edgerton, F. Buddhisht Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary: Volume I: Grammar. London: Yale Univ. Press, 1985.
- Edgerton, F. Buddhisht Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary: Volume II: Dictionary. London: Yale Univ. Press, 1985.
- Feer, M. L.; ed. The Samyutta-Nikāya of the Sutta-Piṭaka Part I. Sagāthe-vaggo. London: The Pali Text Society, 2006.
- Geiger, W. Pali Literature and Language. Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1978. First published 1943.
- Hirakawa. インド仏教史 (indobukkyoshi). Tokyo: shunshunsha, 2008.
- Kalupahana, D. J. Buddhist Philosophy. Honolulu: The University Press of Hawaii, 1976.
- Kern, H. Manual of Indian Buddhism. Delhi: Motilal Banarsidass, 1974.
- Lamotte, E. History of Indian Buddhism. Paris: Peeters Press Louvain, 1988.
- Macdonell, A. Sanskrit Grammar for Students. London: Oxford University Press, 1979.
- Masefield, P., trans. The Udāna. London: The Pali Text Society, 2002.
- Mizuno, K. A Study of the Buddhist Hybrid Sanskrit Dharmapada in Buddhist Studies XI(March 1982): 43-45.
- Williams, M. M. Sanskrit-English Dictionary. London: Oxford at the Clarendon Press, 1899.
- Skilling, P. On the School-affiliation of the "Patna Dhammapada" in O. Von Hinuber and R.F. Gombrich (Editors), Journal of the Pali Text Society XXIII(1997): 102.
- Shizutani. 小乗仏教史の研究. 京都: 百華苑, 1979.
- Roth, G. Indian Studies. [selected papers ed. Heinz bechert, Petra Kieffer-Pülz.]. Delhi: Sri Satguru Publications, 1986.
- Rozehnal, M. The Dharmapada: Comparative Study of Different Versions of the Dharmapada Research in Chinese Versions of this Ancient Buddhist Text. Taipei: Completed with Pacific Cultural Foundation Subsidy, 1998.
- Suzuki, D. T.; ed. The Tibetan Tripitaka: Bkaḥ-hgyur MDO-SNA-TSHOGS XIII Vol.39. TOKYO-KYOTO: TIBETAN TRIPITAKA RESEARCH INSTITUTE, 1957.
- Hinüber, O. V. A Handbook of Pali Literature. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1997.
- Hinüber, O. V., and Norman, K.R.; ed. Dhammapada. London: The Pali Text Society, 1995).
- Yamazaki, M. and others. Indexes to the Dhammapada. London: The Pali Text Society, 1997.
- 仏教研究 (Bukkyougakukenyu). 梵文法句經(SDhp)の研究 (Bonbunhoukukyou no

- kenkyu) in Buddhist Studies (BUKKYŌ KENKYŪ) XI(March 1982): 1-48.
 仏教研究 (Bukkyougakukenyu). 漢訳法句譬喩経について(Kanyakuhiyukyou nitsuite)
 in Buddhist Studies (BUKKYŌ KENKYŪ) XII(December 1980): 1-29.
 堀内俊郎(Horiuchi, T.). 瑜伽行派におけるウダーナとニダーナ : 十二分教と三蔵の包
 摂 関係から in Buddhist Studies (BUKKYŌ KENKYŪ) XXXIII(2007): 99-112.
 水野弘元(Mizuno, K.). 漢訳法句譬喩経について(Kanyakuhiyukyou nitsuite) in
 Buddhist Studies (BUKKYŌ KENKYŪ) IX(February 1980): 1-14.
 水野弘元(Mizuno, K.). 漢訳法句経の翻訳成立について (Kanyakuhoukukyou no
 honyakuseiritsu nitsuite) in Buddhist Studies (BUKKYŌ KENKYŪ)
 VIII(February 1979): 1-68.
 水野弘元 (Mizuno, K.). 法句経について (Houkukyou nitsuite) in Buddhist Studies
 (BUKKYŌ KENKYŪ). II(March 1972): 116-144.
 水野弘元(Mizuno, K.). 法句経の研究 (Houkukyounokenkyu) in Buddhist Studies
 (BUKKYŌ KENKYŪ) X(March 1981): 1-29.



ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก: ตารางเปรียบเทียบโครงสร้างธรรมบทจำนวนต่างๆ
(โดยมีธรรมบทบาลีเป็นบรรทัดฐาน)

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Yamaka [Jama]

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|--------|------------------|--------|---------------------|--------|---------------|----------|
| I.1 | Yamaka | I.1 | Jama | XIII.1 | Yamaka | XXXI.23 | Citta |
| I.2 | Yamaka | I.2 | Jama | XIII.2 | Yamaka | XXXI.24 | Citta |
| I.3 | Yamaka | I.5 | Jama | - | - | XIV.9 | Droha |
| I.4 | Yamaka | I.6 | Jama | - | - | XIV.10 | Droha |
| I.5 | Yamaka | XIV.15 | Khānti | - | - | XIV.11 | Droha |
| I.6 | Yamaka | XIV.16 | Khānti | - | - | - | - |
| I.7 | Yamaka | I.7 | Jama | XIII.17 | Yamaka | XXIX.15 | Yuga |
| I.8 | Yamaka | I.8 | Jama | XIII.18 | Yamaka | XXIX.16 | Yuga |
| I.9 | Yamaka | VI.11 | Śoka | XII.11 | Thera | XXIX.7 | Yuga |
| I.10 | Yamaka | VI.12 | Śoka | XII.12 | Thera | XXIX.8 | Yuga |
| I.11 | Yamaka | X.15 | Mala | XIII.13 | Yamaka | XXIX.3 | Yuga |
| I.12 | Yamaka | X.16 | Mala | XIII.14 | Yamaka | XXIX.4 | Yuga |
| I.13 | Yamaka | XIX.10 | Citta | XIII.19 | Yamaka | XXXI.11 | Citta |
| I.14 | Yamaka | XIX.11 | Citta | XIII.20 | Yamaka | XXXI.17 | Citta |
| I.15 | Yamaka | I.3 | Jama | XIII.5 | Yamaka | XXVIII.3 4 | Pāpa |
| I.16 | Yamaka | I.4 | Jama | XIII.6 | Yamaka | XXVIII. | Pāpa |
| I.17 | Yamaka | - | - | XIII.3 | Yamaka | - | - |
| I.18 | Yamaka | - | - | XIII.4 | Yamaka | - | - |
| I.19 | Yamaka | XVI.13 | Vācā | XII.9 | Thera | IV.22 | Apramāda |
| I.20 | Yamaka | XVI.14 | Vācā | XII.10 | Thera | IV.23 | Apramāda |

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการรวบรวมคถาวรรค Appamādavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|----------|------------------|----------|---------------------|----------|------------|----------|
| II.1 | Appamāda | II.1 | Apramāda | VII.6 | Apramadu | IV.1 | Apramāda |
| II.2 | Appamāda | II.2 | Apramāda | VII.7 | Apramadu | IV.2 | Apramāda |
| II.3 | Appamāda | II.3 | Apramāda | - | - | IV.3 | Apramāda |
| II.4 | Appamāda | II.15 | Apramāda | VII.3 | Apramadu | IV.6 | Apramāda |
| II.5 | Appamāda | II.16 | Apramāda | VII.2 | Apramadu | IV.5 | Apramāda |
| II.6 | Appamāda | II.17 | Apramāda | VII.8 | Apramadu | IV.10 | Apramāda |
| II.7 | Appamāda | II.13ab | Apramāda | VII.20,VII. 25 | Apramadu | IV.12 | Apramāda |
| II.8 | Appamāda | II.6 | Apramāda | VII.10 | Apramadu | IV.4 | Apramāda |
| II.9 | Appamāda | II.5 | Apramāda | VII.9 | Apramadu | XIX.4 | Aśva |
| II.10 | Appamāda | - | - | VII.11 | Apramadu | IV.24 | Apramāda |
| II.11 | Appamāda | II.10 | Apramāda | II.24 | Bhikhu | IV.29 | Apramāda |
| II.12 | Appamāda | II.9 | Apramāda | II.32 | Bhikhu | IV.32 | Apramāda |

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการรวบรวมคถาวรรค Cittavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-------|------------------|---------|---------------------|------|------------|-------|
| III.1 | Citta | XIX.1 | Citta | VIII.2 | Cita | XXXI.8 | Citta |
| III.2 | Citta | XIX.2 | Citta | VIII.?b | Cita | XXXI.2 | Citta |
| III.3 | Citta | XIX.4 | Citta | - | - | XXXI.1 | Citta |
| III.4 | Citta | XIX.5 | Citta | VIII.?a | Cita | - | - |
| III.5 | Citta | XIX.3 | Citta | VIII.?a | Cita | XXXI.8A | Citta |
| III.6 | Citta | XVIII.9 | Dadantī | VIII.?c | Cita | XXXI.28 | Citta |
| III.7 | Citta | XIX.6 | Citta | VIII.?d | Cita | XXVIII.6 | Pāpa |
| III.8 | Citta | XIX.9 | Citta | VIII.?b | Cita | XXXI.35 | Citta |
| III.9 | Citta | XIX.8 | Citta | X.19 | Jara | I.35 | Citta |
| III.10 | Citta | - | - | - | - | XXXI.9 | Citta |
| III.11 | Citta | - | - | - | - | XXXI.10 | Citta |

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Pupphavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|--------|------------------|-------|---------------------|-----------|------------|----------------|
| IV.1 | Puppha | VIII.11 | Puṣpa | XVIII.12 | Puṣpa | XVIII.1 | Puṣpa |
| IV.2 | Puppha | VIII.12 | Puṣpa | XVIII.13 | Puṣpa | XVIII.2 | Puṣpa |
| IV.3 | Puppha | VIII.13 | Puṣpa | XVIII.11 | Puṣpa | XVIII.18 | Puṣpa |
| IV.4 | Puppha | VIII.8 | Puṣpa | XVIII.5 | Puṣpa | XVIII.14 | Puṣpa |
| IV.5 | Puppha | VIII.9 | Puṣpa | - | - | XVIII.15 | Puṣpa |
| IV.6 | Puppha | VIII.7 | Puṣpa | XVIII.3 | Puṣpa | XVIII.8 | Puṣpa |
| IV.7 | Puppha | XVII.4 | Ātta | XVI.13 | Prakiṇaka | XVIII.9 | Puṣpa (abc) |
| IV.8 | Puppha | VIII.5 | Puṣpa | XVIII.1 | Puṣpa | XVIII.6 | Puṣpa |
| IV.9 | Puppha | VIII.6 | Puṣpa | XVIII.2 | Puṣpa | XVIII.7 | Puṣpa |
| IV.10 | Puppha | VIII.10 | Puṣpa | XVIII.4 | Puṣpa | XVIII.10 | Puṣpa |
| IV.11 | Puppha | VIII.1 | Puṣpa | XVIII.6 | Puṣpa | VI.16 | Śīla |
| IV.12 | Puppha | VIII.2 | Puṣpa | XVIII.7 | Puṣpa | VI.17 | Śīla (acd) |
| IV.13 | Puppha | VIII.3 | Puṣpa | - | - | VI.18 | Śīla |
| IV.14 | Puppha | VIII.4 | Puṣpa | XVIII.8 | Puṣpa | VI.19 | Śīla |
| IV.15 | Puppha | VIII.5 | Puṣpa | XVIII.14 | Puṣpa | XVIII.12 | Puṣpa |
| IV.16 | Puppha | VIII.6 | Puṣpa | XVIII.15 | Puṣpa | XVIII.13 | Puṣpa |

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Bālavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|------|---------------------|--------|------------|----------------|
| V.1 | Bāla | XI.12 | Bāla | - | - | I.19 | Anitya |
| V.2 | Bāla | - | - | - | - | XIV.15 | Droha (acd) |
| V.3 | Bāla | - | - | - | - | I.20 | Anitya |
| V.4 | Bāla | XI.11 | Bāli | - | - | XXV.22 | Mitra |
| V.5 | Bāla | XI.18 | Bāli | XIV.10 | Paṇida | XXV.13 | Mitra |
| V.6 | Bāla | XI.19 | Bāli | XIV.11 | Paṇida | XXV.14 | Mitra |
| V.7 | Bāla | XI.1 | Bāli | - | - | IX.13 | Karma |
| V.8 | Bāla | XI.2 | Bāli | - | - | IX.14 | Karma |
| V.9 | Bāla | XI.3 | Bāli | - | - | IX.15 | Karma |

| | | | | | | | |
|------|------|-----------------|---------|-----|---|--------------------------------|-----------------|
| V.10 | Bāla | - | - | - | - | XXVIII.18 | Pāpa |
| V.11 | Bāla | XXI.13 | Sahasra | 313 | | XXIV.17 | Peyāla (abd) |
| V.12 | Bāla | VII.12 | Kalyāṇī | - | - | IX.17 | Karma |
| V.13 | Bāla | XI.4 | Bāli | - | - | XIII.2 | Satkāra |
| V.14 | Bāla | XI.5 | Bāli | - | - | XIII.3 | Satkāra |
| V.15 | Bāla | XI.6a-d | Bāli | - | - | XIII.4 (bd)&XIII. 5 (ab) | Satkāra |
| V.16 | Bāla | XI.7ab, XI.8 | Bāli | - | - | XIII.5cd &XIII.6 | Satkāra |

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Paṇḍitavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|---------|------------------|-------|---------------------|---------|----------------|------------|
| VI.1 | Paṇḍita | XII.12 | Daṇḍa | XIV.8 | Paṇḍita | XXVIII.7 | Pāpa |
| VI.2 | Paṇḍita | XII.13 | Daṇḍa | XIV.7 | Paṇḍita | V.26 | Priya |
| VI.3 | Paṇḍita | XII.11 | Daṇḍa | - | - | XXV.3 | Mrita |
| VI.4 | Paṇḍita | XIX.7 | Cita | XIV.1 | Paṇḍita | XXX.13 | Sukha |
| VI.5 | Paṇḍita | - | - | - | - | XVII.10 | Udaka |
| VI.6 | Paṇḍita | VI.10 | Śoka | XIV.16 | Paṇḍita | XXIX.49 | Yuga |
| VI.7 | Paṇḍita | XV.15 | Āsava | XIV.1 | Paṇḍita | XVII.11 | Udaka |
| VI.8 | Paṇḍita | V.16 | Attha | XIV.2 | Paṇḍita | XXX.52 | Sukha |
| VI.9 | Paṇḍita | XVII.21 | Ātta | XX.3 | Śīla | - | - |
| VI.10 | Paṇḍita | XV.1 | Āsava | - | - | XXIX.33 | Yuga |
| VI.11 | Paṇḍita | XV.2 | Āsava | - | - | XXIX.34 | Yuga |
| VI.12 | Paṇḍita | XV.3 | Āsava | - | - | XVI.14 | Prakirṇaka |
| VI.13 | Paṇḍita | XV.4 | Āsava | - | - | XVI.14 (ef) | Prakirṇaka |
| VI.14 | Paṇḍita | XV.5 | Āsava | - | - | XXXI.39 | Citta |

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Arahantavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|----------|------------------|----------------------------------|---------------------|---|------------|-------|
| VII.1 | Arahanta | VI.3 | Śoka | - | - | XXIX.35 | Yuga |
| VII.2 | Arahanta | XIII.16 | Śaraṇa | - | - | XVII.1 | Udaka |
| VII.3 | Arahanta | VI.4,XV. 10 | Śoka (ab) & Āsava (c-f) | - | - | XXIX.26 | Yuga |
| VII.4 | Arahanta | XV.10 | Āsava | - | - | XXIX.29 | Yuga |
| VII.5 | Arahanta | VI.6 | Śoka | - | - | XIX.3 | Aśva |
| VII.6 | Arahanta | - | - | - | - | - | - |
| VII.7 | Arahanta | VI.5 | Śoka | - | - | XXXI.45 | Citta |
| VII.8 | Arahanta | XVIII.7 | Dadantī | - | - | XXIX.23 | Yuga |
| VII.9 | Arahanta | XIV.7 | Khānti | - | - | XXIX.18 | Yuga |
| VII.10 | Arahanta | IX.19 | Tahna | - | - | XXIX.17 | Yuga |

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Sahassavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|---------|------------------|---------|---------------------|--------|------------|--------|
| VIII.1 | Sahassa | XXI.1 | Sahasra | XIX.2 | Sahasa | XXIV.1 | Peyāla |
| VIII.2 | Sahassa | - | - | XIX.4 | Sahasa | - | - |
| VIII.3 | Sahassa | XXI.2 | Sahasra | XIX.5 | Sahasa | XXIV.2 | Peyāla |
| VIII.4 | Sahassa | XXI.3 | Sahasra | XIX.1 | Sahasa | XXIII.3 | Ātma |
| VIII.5 | Sahassa | XVII.14 | Ātta | - | - | XXIII.4 | Ātma |
| VIII.6 | Sahassa | XVII.15 | Ātta | - | - | XXIII.5 | Ātma |
| VIII.7 | Sahassa | XXI.4 | Sahasra | XIX..6, XIX.16 | Sahasa | - | - |
| VIII.8 | Sahassa | XXI.5 | Sahasra | XIX.15, XIX.16 | Sahasa | XXIV.16 | Peyāla |
| VIII.9 | Sahassa | XXI.6 | Sahasra | XIX.17 | Sahasa | XXIV.30 | Peyāla |
| VIII.10 | Sahassa | - | - | XI.11 | Suha | - | - |
| VIII.11 | Sahassa | XXI.15 | Sahasra | - | - | XXIV.3 | Peyāla |
| VIII.12 | Sahassa | XXI.16 | Sahasra | - | - | XXIV.4 | Peyāla |

| | | | | | | | |
|---------|---------|--------|---------|--------|--------|---------|--------|
| VIII.13 | Sahassa | XXI.17 | Sahasra | XIX.12 | Sahasa | XXIV.5 | Peyāla |
| VIII.14 | Sahassa | XXI.18 | Sahasra | XIX.13 | Sahasa | XXIV.6 | Peyāla |
| VIII.15 | Sahassa | XXI.20 | Sahasra | - | - | XXIV.15 | Peyāla |
| VIII.16 | Sahassa | XXI.19 | Sahasra | XIX.14 | Sahasa | XXIV.14 | Peyāla |

ตารางที่ 9 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Pāpavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|---------|---------------------|--------|------------|--------|
| IX.1 | Pāpa | VII.1 | Kalyāṇī | - | - | XXVIII.3 | Pāpa |
| IX.2 | Pāpa | VII.2 | Kalyāṇī | XIII.7 | Yamaka | XXVIII.21 | Pāpa |
| IX.3 | Pāpa | VII.3 | Kalyāṇī | XIII.8 | Yamaka | XXVIII.22 | Pāpa |
| IX.4 | Pāpa | VII.7 | Kalyāṇī | - | - | XXVIII.19 | Pāpa |
| IX.5 | Pāpa | VII.8 | Kalyāṇī | - | - | XXVIII.20 | Pāpa |
| IX.6 | Pāpa | XI.20 | Bāla | XIII.9 | Yamaka | XVII.5 | Udaka |
| IX.7 | Pāpa | XI.21 | Bāla | XIII.10 | Yamaka | XVII.6 | Udaka |
| IX.8 | Pāpa | VII.21 | Kalyāṇī | - | - | XXVIII.14 | Pāpa |
| IX.9 | Pāpa | VII.11 | Kalyāṇī | - | - | XXVIII.15 | Pāpa |
| IX.10 | Pāpa | VII.20 | Kalyāṇī | - | - | XXVIII.9 | Pāpa |
| IX.11 | Pāpa | XV.14 | Āsava | - | - | - | - |
| IX.12 | Pāpa | - | - | - | - | IX.5 | Karma |
| IX.13 | Pāpa | - | - | - | - | I.25 | Anitya |

ตารางที่ 10 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Daṇḍavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-------|------------------|-------------------|---------------------|---|------------|---------|
| X.1 | Daṇḍa | XII.8a,c d | Daṇḍa (acd) | - | - | V.19 (acd) | Priya |
| X.2 | Daṇḍa | XII.8 | Daṇḍa | - | - | V.19 | Priya |
| X.3 | Daṇḍa | XII.9 | Daṇḍa | - | - | XXX.3 | Sukha |
| X.4 | Daṇḍa | XII.10 | Daṇḍa | - | - | XXX.4 | Sukha |
| X.5 | Daṇḍa | XII.3 | Daṇḍa | - | - | XXVI.3 | Nirvāṇa |
| X.6 | Daṇḍa | XII.4, | Daṇḍa (ab &cd) | - | - | XXVI.5 | Nirvāṇa |

| | | | | | | | |
|-------------|-------|---------|-------------------|-----------|----------------|-----------|--------------|
| | | XII.5 | | | | | |
| X.7 | Daṇḍa | XII.6 | Daṇḍa (abc) | - | - | I.17 | Anitya |
| X.8 | Daṇḍa | - | - | - | - | IX.12 | Karma |
| X.9 | Daṇḍa | - | - | - | - | XXVIII.26 | Pāpa |
| X.10 | Daṇḍa | - | - | - | - | XXVIII.28 | Pāpa |
| X.11 | Daṇḍa | - | - | - | - | XXVIII.27 | Pāpa |
| X.12 | Daṇḍa | - | - | (XIII.11) | Yamaka (cd) | XXVIII.29 | Pāpa |
| X.13 | Daṇḍa | XII.1 | Daṇḍa | - | - | XXXIII.1 | Brāhmaṇa |
| X.14 | Daṇḍa | XII.2 | Daṇḍa | II.30 | Bhikhu | XXXIII.2 | Brāhmaṇa |
| X.15 [A] | Daṇḍa | - | - | - | - | XIX.5 | Aśva (ad) |
| X.15 [B] | Daṇḍa | XVIII.3 | Dadantī (abcd) | - | - | XIX.5 | Aśva (ad) |
| X.16 | Daṇḍa | XVIII.3 | Dadantī (abcd) | - | - | XIX.2 | Aśva (abcde) |
| X.17 | Daṇḍa | - | - | - | - | XVII.10 | Udaka |

ตารางที่ 11 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Jarāvagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|--------|---------------------|-----------------------|------------|------------|
| XI.1 | Jarā | XIII.18 | Śaraṇa | X.? | Jara (143) | I.4 | Anitya |
| XI.2 | Jarā | - | - | - | - | XXVII.20 | Paśya |
| XI.3 | Jarā | XIV.21 | Khānti | X.? | Jara (142) | I.34 | Anitya |
| XI.4 | Jarā | - | - | X.? | Jara (154 ab & cd) | I.5 | Anitya |
| XI.5 | Jarā | - | - | XVII.11 | Kodha | XVI.23 | Prakirṇaka |
| XI.6 | Jarā | - | - | X.? | Jara (160) | I.28 | Anitya |
| XI.7 | Jarā | XII.15 | Daṇḍa | - | - | - | - |
| XI.8 | Jarā | - | - | - | - | XXXI.6 | Citta |
| XI.9 | Jarā | - | - | - | - | XXXI.7 | Citta |
| XI.10 | Jarā | XIII.14 | Śaraṇa | | - | XVII.3 | Udaka |
| XI.11 | Jarā | XIII.15 | Śaraṇa | | - | XVII.4 | Udaka |

ตารางที่ 12 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Attavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|------|---------------------|-------------|-------------------------------|---------|
| XII.1 | Atta | XVII.7 | Ātta | - | - | V.15 | Priya |
| XII.2 | Atta | XVII.12 | Ātta | XIV.4 | Paṇida | XXIII.7 | Ātma |
| XII.3 | Atta | XVII.13 | Ātta | - | - | XXIII.8 | Ātma |
| XII.4 | Atta | XVII.16 | Ātta | - | - | XXIII.11 | Ātma |
| XII.5 | Atta | XVII.2 | Ātta | - | - | XXVIII.12 | Pāpa |
| XII.6 | Atta | XVII.1 | Ātta | XX.9 | Śīla ? | XI.10 | Śramaṇa |
| XII.7 | Atta | X.11 | Mala | XVI.6 | Prakiṇaka ? | XXVIII.16 | Pāpa |
| XII.8 | Atta | XVII.10 | Ātta | XV.16 | Bahoṣuda | VIII.7 | Vāca |
| XII.9 | Atta | XVII.3 | Ātta | - | - | XXVIII.11 &XXVIII.1 2ab | Pāpa |
| XII.10 | Atta | XVII.20 | Ātta | XVI.7 | Prakiṇaka ? | XXIII.10 | Ātma |

ตารางที่ 13 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Lokavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|------------------|---------------------|----------|------------|-------------|
| XIII.1 | Loka | II.28 | Apramāda | V.12 | Apramadu | IV.8 | Apramāda |
| XIII.2 | Loka | II.14 | Apramāda | VII.1 | Apramadu | IV.35 | Apramāda |
| XIII.3 | Loka | XIII.9 | Śaraṇa | XX.7 | Śīla ? | XXX.5 | Sukha |
| XIII.4 | Loka | XIV.20 | Khānti | - | - | XXVII.15 | Paśya |
| XIII.5 | Loka | - | - | - | - | XXVII.17 | Paśya (bcd) |
| XIII.6 | Loka | II.7 | Apramāda | VII.13 | Apramadu | XVI.5 | Prakirṇaka |
| XIII.7 | Loka | - | - | - | - | XVI.9 | Prakirṇaka |
| XIII.8 | Loka | - | - | - | - | XVII.5 | Paśya |
| XIII.9 | Loka | XIII.17 | Śaraṇa (abc) | - | - | XVII.2 | Udaka (abc) |
| XIII.10 | Loka | XVI.20 | Vācā | - | - | IX.1 | Karma |
| XIII.11 | Loka | XVI.16 | Vācā (abc) | - | - | X.2 | Śradhā |
| XIII.12 | Loka | XVIII.12 b,d | Dadantī (bcd) | - | - | - | - |

ตารางที่ 14 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Buddhavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|--------|------------------|------------------|---------------------|------|------------|-----------------|
| XIV.1 | Buddha | XV.16 | Āsava | - | - | XXIX.52 | Yuga |
| XIV.2 | Buddha | XV.17 | Āsava | - | - | XXIX.53 | Yuga |
| XIV.3 | Buddha | XIV.6 | Khānti | - | - | XXI.9 | Tathāgata |
| XIV.4 | Buddha | XVIII.8 | Dadantī (abd) | - | - | XVI.5 | Prakirṇaka ? |
| XIV.5 | Buddha | XIX.16 | Citta | - | - | XXVIII.1 | Pāpa |
| XIV.6 | Buddha | XIV.1 | Khānti | - | - | XXVI.2 | Nirvāṇa |
| XIV.7 | Buddha | - | - | - | - | XXXI.50 | Citta |
| XIV.8 | Buddha | IX.9 | Tahna | - | - | II.17 | Kāma |
| XIV.9 | Buddha | IX.10 | Tahna | - | - | II.18 | Kāma |
| XIV.10 | Buddha | XIII.1 | Śaraṇa | - | - | XXVII.31 | Paśya |
| XIV.11 | Buddha | XIII.2 | Śaraṇa | - | - | XXVII.32 | Paśya |
| XIV.12 | Buddha | XIII.3 | Śaraṇa | - | - | XXVII.33 | Paśya |
| XIV.13 | Buddha | - | - | - | - | XXVII.34 | Paśya |
| XIV.14 | Buddha | XIII.4 | Śaraṇa | XI.12 | Suha | XXVII.35 | Paśya |
| XIV.15 | Buddha | V.15 | Attha | - | - | XXX.27 | Sukha |
| XIV.16 | Buddha | V.4 | Attha | - | - | XXX.22 | Sukha |
| XIV.17 | Buddha | - | - | - | - | - | - |
| XIV.18 | Buddha | - | - | - | - | - | - |

ตารางที่ 15 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Sukhavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-------|------------------|--------|---------------------|------|------------|-------|
| XV.1 | Sukha | XIV.17 | Khānti | XI.5 | Suha | XXX.47 | Sukha |
| XV.2 | Sukha | - | - | - | - | XXX.45 | Sukha |
| XV.3 | Sukha | XIV.18 | Khānti | XI.4 | Suha | XXX.43 | Sukha |
| XV.4 | Sukha | XIV.19ab | Khānti | XI.7 | Suha | XXX.49 | Sukha |
| XV.5 | Sukha | V.17 | Attha | XI.19 | Suha | XXX.1 | Sukha |
| XV.6 | Sukha | - | - | - | - | - | - |

| | | | | | | | |
|-------|-------|------|-------|-------|------|---------|---------|
| XV.7 | Sukha | V.11 | Attha | XI.2 | Suha | XXVI.7 | Nirvāṇa |
| XV.8 | Sukha | V.12 | Attha | XI.1 | Suha | XXVI.6 | Nirvāṇa |
| XV.9 | Sukha | - | - | - | - | XVIII.5 | Pāpa |
| XV.10 | Sukha | V.5 | Attha | XI.14 | Suha | XXX.25 | Sukha |
| XV.11 | Sukha | V.6 | Attha | XI.15 | Suha | XXX.26 | Sukha |
| XV.12 | Sukha | V.7 | Attha | XI.16 | Suha | - | - |

ตารางที่ 16 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Piyavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|-------------|---------------------|-------------|------------|-------------|
| XVI.1 | Piya | X.17 | Daṇḍa (abc) | XVI.8 | Prakiṇaka ? | V.9 | Priya |
| XVI.2 | Piya | V.9 | Attha | - | - | V.5 | Priya (acd) |
| XVI.3 | Piya | V.10 | Attha | - | - | V.8 | Priya |
| XVI.4 | Piya | V.8 | Attha (abd) | - | - | V.1 | Priya |
| XVI.5 | Piya | - | - | - | - | - | - |
| XVI.6 | Piya | - | - | - | - | II.3 | Kāma |
| XVI.7 | Piya | - | - | - | - | II.2 | Kāma |
| XVI.8 | Piya | - | - | - | - | - | - |
| XVI.9 | Piya | XVI.17b-d | Vācā (bd) | XX.1 | Śīla ? (bd) | V.24 | Priya |
| XVI.10 | Piya | - | - | - | - | II.9 | Kāma |
| XVI.11 | Piya | - | - | - | - | V.20 | Priya |
| XVI.12 | Piya | - | - | - | - | V.21 | Priya |

ตารางที่ 17 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Kodhavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-------|------------------|--------|---------------------|--------------|------------|----------|
| XVII.1 | Kodha | XIII.23 | Śaraṇa | XVII.1 | Kodha (17.1) | XX.1 | Krodha |
| XVII.2 | Kodha | - | - | XVII.2 | Kodha (17.2) | XX.22 | Krodha |
| XVII.3 | Kodha | - | - | XVII.7 | Kodha (17.7) | XX.19 | Krodha |
| XVII.4 | Kodha | XVI.15 | Vācā | XVII.8 | Kodha (17.8) | XX.16 | Krodha |
| XVII.5 | Kodha | XIV.2 | Khānti | - | - | VII.7 | Sucarita |

| | | | | | | | |
|---------|-------|--------|------------|--------|-------------------|-----------------------------|----------------|
| XVII.6 | Kodha | XV.9 | Āsava | - | - | XV.8 | Smṛti |
| XVII.7 | Kodha | XVI.6 | Vācā | XIV.14 | Paṇida | XXIX.45 | Yuga (cdef) |
| XVII.8 | Kodha | XVI.7 | Vācā | XIV.17 | Paṇida (14.17) | XXIX.46 | Yuga |
| XVII.9 | Kodha | XVI.9 | Vācā | XIV.18 | Paṇida (14.18) | XXIX.47 ab&XXI X.48ab | Yuga |
| XVII.10 | Kodha | XVI.10 | Vācā | XIV.19 | Paṇida (14.19) | XXII.11c d | Tathāgata |
| XVII.11 | Kodha | XVI.2 | Vācā | - | - | VII.1 | Sucarita |
| XVII.12 | Kodha | XVI.3 | Vācā | - | - | VII.2 | Sucarita |
| XVII.13 | Kodha | XVI.4 | Vācā | - | - | VII.3 | Sucarita |
| XVII.14 | Kodha | XVI.5 | Vācā (abc) | II.1 | Bhikhu | VII.10 | Sucarita |

ตารางที่ 18 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Malavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|-----------|---------------------|--------|------------|------------|
| XVIII.1 | Mala | X.5 | Mala | - | - | - | - |
| XVIII.2 | Mala | X.6 | Mala (cd) | - | - | - | - |
| XVIII.3 | Mala | - | - | - | - | - | - |
| XVIII.4 | Mala | - | - | - | - | XVI.3 | Prakirṇaka |
| XVIII.5 | Mala | X.7 | Mala | - | - | II.10 | Kāma |
| XVIII.6 | Mala | X.4 | Mala | - | - | IX.19 | Karma |
| XVIII.7 | Mala | X.1 | Mala | - | - | - | - |
| XVIII.8 | Mala | X.2 | Mala | - | - | - | - |
| XVIII.9 | Mala | X.3 | Mala | - | - | - | - |
| XVIII.10 | Mala | X.8 | Mala | XIII.21 | Yamaka | XXVII.3 | Paśya |
| XVIII.11 | Mala | X.9 | Mala | XIII.22 | Yamaka | XXVII.4 | Paśya |
| XVIII.12 | Mala | - | - | - | - | - | - |
| XVIII.13 | Mala | - | - | - | - | - | - |
| XVIII.14 | Mala | - | - | - | - | - | - |
| XVIII.15 | Mala | XVIII.1 | Dadantī | - | - | X.12 | Śraddhā |

| | | | | | | | |
|----------|------|---------|---------|--------|-------------|-----------------|---------------|
| XVIII.16 | Mala | XVIII.2 | Dadantī | - | - | X.13 | Śraddhā |
| XVIII.17 | Mala | - | - | - | - | XXIX.37 | Yuga (bcd) |
| XVIII.18 | Mala | X.10 | Mala | XVI.14 | Prakiṇaka? | XXVII.1 | Paśya |
| XVIII.19 | Mala | XV.8 | Āsava | XXI.8 | Kica? (ef)* | XXVII.2 | Paśya (ab) |
| XVIII.20 | Mala | - | - | - | - | XXIX.38 | Yuga |
| XVIII.21 | Mala | - | - | - | - | XXIX.38 (ab) | Yuga |

ตารางที่ 19 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Dhammaṭṭhavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------------|------------------|---------------|---------------------|-----------------------|------------|-----------------|
| XIX.1 | Dhammaṭṭha | - | - | - | - | - | - |
| XIX.2 | Dhammaṭṭha | - | - | - | - | - | - |
| XIX.3 | Dhammaṭṭha | - | - | - | - | - | - |
| XIX.4 | Dhammaṭṭha | II.19 | Apramāda | VII.5 | Apramadu | IV.21 | Aprmāda |
| XIX.5 | Dhammaṭṭha | | - | XII.1 | Thera | XI.11 | Śramaṇa |
| XIX.6 | Dhammaṭṭha | XVI.12a -c | Vācā (abc) | - | - | - | - |
| XIX.7 | Dhammaṭṭha | XVI.11 | Vācā | XII.5 | Thera | XXIX.10 | Yuga |
| XIX.8 | Dhammaṭṭha | XVI.12 c | Vācā (cd) | XII.6 | Thera (d)* | X.7 | Śraddhā (cd) |
| XIX.9 | Dhammaṭṭha | XIII.20 | Śaraṇa | XII.7 | Thera | XI.13 | Śramaṇa |
| XIX.10 | Dhammaṭṭha | XIII.21 | Śaraṇa | I.1,XII. 8(1) | Brammaṇa (cd & cd) | XXXIII.8 | Brāhmaṇa |
| XIX.11 | Dhammaṭṭha | - | - | II.17 | Bhikhu | XXXII.18 | Bhikṣu |
| XIX.12 | Dhammaṭṭha | - | - | II.18 | Bhikhu (bcd) | XXXII.19 | Bhikṣu (abd) |
| XIX.13 | Dhammaṭṭha | - | - | - | - | - | - |
| XIX.14 | Dhammaṭṭha | - | - | - | - | - | - |
| XIX.15 | Dhammaṭṭha | - | - | - | - | - | - |
| XIX.16 | Dhammaṭṭha | XV.11 | Āsava | II.15 | Bhikhu (acd) | XXXII.31 | Bhikṣu |
| XIX.17 | Dhammaṭṭha | XV.12 | Āsava | II.16 | Bhikhu | XXXII.32 | Bhikṣu |

ตารางที่ 20 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Maggavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-------|------------------|--------------------------------|---------------------|----------------|---------------------|-------------|
| XX.1 | Magga | XX.1 | Māgga | VI.13 | Magu | XII.4 | Mārga |
| XX.2 | Magga | XX.3 | Māgga | - | - | - | - |
| XX.3 | Magga | XX.3ab&X X.2 | Māgga (20.3 ef & 20.2ab) | - | - | XII.9 | Mārga |
| XX.4 | Magga | XX.2 | Māgga (cdef) | - | - | XII.9cd& VI.20cd | Mārga& Śīla |
| XX.5 | Magga | XX.16 | Māgga | VI.10 | Magu | XII.5 | Mārga |
| XX.6 | Magga | - | - | VI.11 | Magu | XII.6 | Mārga |
| XX.7 | Magga | XX.17 | Māgga | VI.12 | Magu | XII.8 | Mārga |
| XX.8 | Magga | II.17 | Apramāda | VII.4 | Apramadu | XXXI.32 | Citta |
| XX.9 | Magga | XVI.1 | Vācā (abc) | - | - | VII.12 | Sucarita |
| XX.10 | Magga | XX.18 | Māgga (abcd) | - | - | XXIX.40 | Yuga (abcd) |
| XX.11 | Magga | XX.4 | Māgga | III.3 | Tasiṇa (d)* | XVIII.3 | Puṣpa |
| XX.12 | Magga | XX.5 | Māgga | III.4 | Tasiṇa | XVIII.4 | Puṣpa |
| XX.13 | Magga | XX.6 | Māgga | XVIII.10 | Puṣpa | XVIII.5 | Puṣpa |
| XX.14 | Magga | XX.7 | Māgga | XXI.2 | Kica ? | I.38 | Anitya |
| XX.15 | Magga | XX.8 | Māgga | XXI.3 | Kica ? | I.39 | Anitya |
| XX.16 | Magga | XX.9 | Māgga | XVI.3 | Prakiṇaka ? | I.40 | Anitya |
| XX.17 | Magga | - | - | - | - | VI.15 | Śīla |

ตารางที่ 21 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Pakiṇṇakavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-----------|------------------|----------|---------------------|------------------|------------|----------|
| XXI.1 | Pakiṇṇaka | V.13 | Attha | XI.3 | Suha | XXX.30 | Sukha |
| XXI.2 | Pakiṇṇaka | VII.22 | Kalyāṇī | XI.18 | Suha | XXX.2 | Sukha |
| XXI.3 | Pakiṇṇaka | XV.6 | Āsava | XXI.8 | Kica ? (abc)* | IV.19 | Apramāda |
| XXI.4 | Pakiṇṇaka | XV.7 | Āsava | XXI.9 | Kica ? (abe)* | IV.20 | Apramāda |
| XXI.5 | Pakiṇṇaka | III.14 | Brāhmaṇa | I.12 | Brammaṇa | XXIX.24 | Yuga |

| | | | | | | | |
|----------------|-----------|---------|---------|-------|-----------------------|-------------------------------------|-------------------|
| XXI.6 | Pakiṇṇaka | - | - | - | - | XXXIII.6 2abc&X XXIII.61 d | Brāhmaṇa |
| XXI.7 | Pakiṇṇaka | - | - | VI.4 | Magu | XV.12 | Smṛti |
| XXI.8 | Pakiṇṇaka | - | - | VI.5 | Magu | XV.13 | Smṛti |
| XXI.9 | Pakiṇṇaka | - | - | VI.6 | Magu | XV.14 | Smṛti |
| 21.10 [299] | Pakiṇṇaka | XIV.5 | Khānti | VI.7 | Magu | XV.15 | Smṛti |
| XXI.11 | Pakiṇṇaka | XIV.3 | Khānti | VI.8 | Magu | XV.17 | Smṛti |
| XXI.12 | Pakiṇṇaka | XIV.4 | Khānti | VI.9 | Magu | XV.25 | Smṛti |
| XXI.13 | Pakiṇṇaka | | - | XVI.4 | Prakiṇṇaka? (abcd) | XI.8 | Śramaṇa (abcd) |
| XXI.14 | Pakiṇṇaka | XVIII.5 | Dadantī | XX.2 | Śīla (abd) | X.8 | Śramaṇa (abd) |
| XXI.15 | Pakiṇṇaka | - | - | - | - | XXIX.19 | Yuga |
| XXI.16 | Pakiṇṇaka | XVII.8 | Ātta | XVI.1 | Prakiṇṇaka? (abc) | XXIII.2 | Ātma (abc) |

ตารางที่ 22 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Nirayavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|--------|-------------------|----------------|---------------------|-------------|---------------------|-------------------|
| XXII.1 | Niraya | VII.19 | Kalyāṇī | XVI.11 | Prakiṇṇaka? | VIII.1 | Vāca (abc) |
| XXII.2 | Niraya | VII.18 | Kalyāṇī | - | - | XI.9 | Śramaṇa (abc) |
| XXII.3 | Niraya | XVI.18 | Vācā | XX.10 | Śīla ? | IX.2 | Karma |
| XXII.4 | Niraya | XII.16 | Daṇḍa | XVI.12 | Prakiṇṇaka? | IV.14 | Apramāda |
| XXII.5 | Niraya | XII.17 | Daṇḍa (abc) | - | - | IV.15 | Apramāda (abc) |
| XXII.6 | Niraya | XVI.19 | Vācā | XIII.15 | Yamaka | XI.4 | Śramaṇa |
| XXII.7 | Niraya | - | - | - | - | XI.3 | Śramaṇa |
| XXII.8 | Niraya | - | - | - | - | XI.2 | Śramaṇa (bcd) |
| XXII.9 | Niraya | VII.5ab& VII.6 | Kalyāṇī | XXI.6 | Kica ? | XXIX.41& XXIX.42 | Yuga |

| | | | | | | | |
|---------|--------|---------|----------------|--------|-----------------------|-----------------|---------------------|
| XXII.10 | Niraya | XIII.19 | Śaraṇa | VII.22 | Apramadu (bcd)* | V.16cd&V. 17 | Priya |
| XXII.11 | Niraya | X.13 | Mala (abef) | XVI.15 | Prakiṇaka? (abef)* | XVI.4 | Prakiṇaka (abef) |
| XXII.12 | Niraya | X.13 | Mala | XVI.15 | Prakiṇaka? (cdef)* | - | - |
| XXII.13 | Niraya | X.14 | Mala | - | - | - | - |
| XXII.14 | Niraya | - | - | - | - | - | - |

ตารางที่ 23 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Nāgavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|------|------------------|-----------|---------------------|----------------------|---------------------|----------------|
| XXIII.1 | Nāga | XII.21 | Daṇḍa | XX.8 | Śīla ? | XXIX.21 | Yuga |
| XXIII.2 | Nāga | VI.7 | Śoka | | - | XXIX.6 | Aśva |
| XXIII.3 | Nāga | VI.8 | Śoka | XXII.1 | Naga or Asa? (d)* | XXIX.7 | Aśva |
| XXIII.4 | Nāga | VI.9 | Śoka (cd) | XXII.? | Naga or Asa? (d)* | - | - |
| XXIII.5 | Nāga | - | - | - | - | - | - |
| XXIII.6 | Nāga | - | - | - | - | XXIX.13 | Yuga |
| XXIII.7 | Nāga | - | - | - | - | XXXI.5 | Citta |
| XXIII.8 | Nāga | II.11 | Apramāda | VII.23a,c d | Apramadu (acd) | IV.27cd&I V.36ad | Apramāda |
| XXIII.9 | Nāga | I.9 | Jama | - | - | XIV.13 | Droha (acd) |
| XXIII.10 | Nāga | I.10 | Jama | - | - | XIV.14 | Droha (acd) |
| XXIII.11 | Nāga | I.11 | Jama | - | - | XIV.16a&1 IV.16b | Droha |
| XXIII.12 | Nāga | V.1 | Attha | - | - | XXX.34 | Sukha |
| XXIII.13 | Nāga | V.2 | Attha | - | - | XXX.21 | Sukha |
| XXIII.14 | Nāga | 5.3ab&V.18cd | Attha | - | - | XXX.20 | Sukha |

ตารางที่ 24 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Taṇhāvagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|-------|------------------|-------------|---------------------|-------------|------------|------------------|
| XXIV.1 | Taṇhā | IX.1 | Tahna | III.3 | Tasiṇa (d)* | III.4 | Tṛṣṇā (abd) |
| XXIV.2 | Taṇhā | IX.2 | Tahna | - | - | III.9 | Tṛṣṇā |
| XXIV.3 | Taṇhā | IX.3 | Tahna | - | - | III.10 | Tṛṣṇā |
| XXIV.4 | Taṇhā | IX.4 | Tahna (ab) | VII.17ab | Apramadu | III.11 | Tṛṣṇā |
| XXIV.5 | Taṇhā | IX.20a-d | Tahna | - | - | III.16 | Tṛṣṇā |
| XXIV.6 | Taṇhā | XIII.22 | Śaraṇa | - | - | - | - |
| XXIV.7 | Taṇhā | - | - | - | - | - | - |
| XXIV.8 | Taṇhā | IX.12 | Tahna | - | - | III.5 | Tṛṣṇā |
| XXIV.9 | Taṇhā | IX.13 | Tahna | - | - | III.6 | Tṛṣṇā |
| XXIV.10 | Taṇhā | IX.13 | Tahna (ab) | - | - | III.6(ab) | Tṛṣṇā (ab) |
| XXIV.11 | Taṇhā | IX.15 | Tahna | III.2 | Tasiṇa (d)* | XXVII.29 | Paśya |
| XXIV.12 | Taṇhā | IX.7 | Tahna | XI.8 | Suha | II.5 | Kāma (abd) |
| XXIV.13 | Taṇhā | IX.8 | Tahna | XI.9 | Suha | II.6 | Kāma |
| XXIV.14 | Taṇhā | - | - | XI.10 | Suha | - | - |
| XXIV.15 | Taṇhā | IX.14 | Tahna | X.? | Jara | XXIX.57 | Yuga |
| XXIV.16 | Taṇhā | - | - | - | - | III.1 | Tṛṣṇā |
| XXIV.17 | Taṇhā | - | - | - | - | III.2 | Tṛṣṇā |
| XXIV.18 | Taṇhā | - | - | - | - | - | - |
| XXIV.19 | Taṇhā | IX.11 | Tahna | - | - | - | - |
| XXIV.20 | Taṇhā | - | - | - | - | XXI.1 | Tathāgata |
| XXIV.21 | Taṇhā | - | - | - | - | XXVI.31 | Nirvāṇa (abd) |
| XXIV.22 | Taṇhā | - | - | - | - | II.16 | Kāma |
| XXIV.23 | Taṇhā | IX.16 | Tahna | - | - | XVI.16 | Prakirṇaka |
| XXIV.24 | Taṇhā | IX.17 | Tahna | - | - | XVI.17 | Prakirṇaka |
| XXIV.25 | Taṇhā | IX.18 | Tahna | - | - | XVI.18 | Prakirṇaka |
| XXIV.26 | Taṇhā | IX.18 | Tahna (acd) | - | - | XVI.21 | Prakirṇaka (acd) |

ตารางที่ 25 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Bhikkhuvagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|---------|------------------|-------------------|---------------------|-------------------|-----------------------------------|------------|
| XXV.1 | Bhikkhu | - | - | - | - | - | - |
| XXV.2 | Bhikkhu | IV.2 | Bhikṣu | II.2 | Bhikhu (abcde) | VII.11 | Sucarita |
| XXV.3 | Bhikkhu | IV.3 | Bhikṣu | II.3 | Bhikhu | XXXII.7 | Bhikṣu |
| XXV.4 | Bhikkhu | IV.5 | Bhikṣu | II.4 | Bhikhu | VIII.10 | Vāca |
| XXV.5 | Bhikkhu | XIII.11 | Śaraṇa | II.14 | Bhikhu | XXXII.8 | Bhikṣu |
| XXV.6 | Bhikkhu | IV.6 | Bhikṣu | II.11 | Bhikhu | XIII.8 | Satkāra |
| XXV.7 | Bhikkhu | IV.7 | Bhikṣu | II.12 | Bhikhu | - | - |
| XXV.8 | Bhikkhu | - | - | II.29 | Bhikhu | XXXII.17 | Bhikṣu |
| XXV.9 | Bhikkhu | IV.10 | Bhikṣu | II.20 | Bhikhu | XXXII.12 | Bhikṣu |
| XXV.10 | Bhikkhu | IV.8 | Bhikṣu | II.26 | Bhikhu | XXVI.12 | Nirvāṇa |
| XXV.11 | Bhikkhu | - | - | II.28 | Bhikhu | - | - |
| XXV.12 | Bhikkhu | II.19ba | Apramāda (bcd) | II.25 | Bhikhu | XXXI.31 | Citta (bc) |
| XXV.13 | Bhikkhu | IV.13 | Bhikṣu | II.8 | Bhikhu | - | - |
| XXV.14 | Bhikkhu | IV.11 | Bhikṣu | II.5 | Bhikhu | XXXII.9 | Bhikṣu |
| XXV.15 | Bhikkhu | IV.12 | Bhikṣu | II.6 | Bhikhu | XXXII.10 | Bhikṣu |
| XXV.16 | Bhikkhu | IV.14a-d | Bhikṣu | II.9 | Bhikhu | XXXII.26c d& XXXII.27a b | Bhikṣu |
| XXV.17 | Bhikkhu | IV.15a-c | Bhikṣu (abcde) | II.10 | Bhikhu (abcd)* | XXXII.6 | Bhikṣu |
| XXV.18 | Bhikkhu | VIII.13 | Puṣpa | XVIII.9 | Puṣpa | XVIII.11 | Puṣpa |
| XXV.19 | Bhikkhu | IV.4 | Bhikṣu | - | - | XXXII.24 | Bhikṣu |
| XXV.20 | Bhikkhu | XVII.19 | Ātta | - | - | - | - |
| XXV.21 | Bhikkhu | XVII.17 | Ātta | - | - | XIX.14 | Aśva (abd) |
| XXV.22 | Bhikkhu | - | - | - | - | - | - |
| XXV.23 | Bhikkhu | - | - | - | - | XVI.7 | Prakirṇaka |

ตารางที่ 26 เปรียบเทียบการรวบรวมคาถาวรรค Brāhmaṇavagga

| Dhammapada Pāli | | Patna Dharmapada | | Gāndhārī Dhammapada | | Udānavarga | |
|-----------------|----------|------------------|-------------------|---------------------|------------------------|------------|-------------------|
| XXVI.1 | Brāhmaṇa | III.1 | Brāhmaṇa | I.10 | Brammaṇa | XXXIII.60a | Brāhmaṇa |
| XXVI.2 | Brāhmaṇa | III.8 | Brāhmaṇa | I.14 | Brammaṇa | XXXIII.72 | Brāhmaṇa |
| XXVI.3 | Brāhmaṇa | III.7 | Brāhmaṇa | I.35 | Brammaṇa | XXXIII.24 | Brāhmaṇa (abd) |
| XXVI.4 | Brāhmaṇa | III.16 | Brāhmaṇa | I.18,(I.25) | Brammaṇa bd & | XXXIII.32 | Brāhmaṇa (abd) |
| XXVI.5 | Brāhmaṇa | III.6 | Brāhmaṇa | I.50 | Brammaṇa | XXXIII.74 | Brāhmaṇa |
| XXVI.6 | Brāhmaṇa | - | - | I.16 | Brammaṇa | XI.15 | Śramaṇa |
| XXVI.7 | Brāhmaṇa | III.13 | Brāhmaṇa | I.11 | Brammaṇa | XXXIII.63 | Brāhmaṇa |
| XXVI.8 | Brāhmaṇa | - | - | I.15 | Brammaṇa (abc) | XXXIII.75 | Brāhmaṇa |
| XXVI.9 | Brāhmaṇa | III.12 | Brāhmaṇa | I.23 | Brammaṇa | XXXIII.16 | Brāhmaṇa |
| XXVI.10 | Brāhmaṇa | III.2 | Brāhmaṇa (acd) | - | - | XXXIII.66 | Brāhmaṇa |
| XXVI.11 | Brāhmaṇa | III.4 | Brāhmaṇa (ab) | I.1 | Brammaṇa (ab) | XXXIII.7 | Brāhmaṇa |
| XXVI.12 | Brāhmaṇa | - | - | I.2 | Brāhmaṇa | XXXIII.6 | Brāhmaṇa |
| XXVI.13 | Brāhmaṇa | - | - | I.38 | Brāhmaṇa (abd) | - | - |
| XXVI.14 | Brāhmaṇa | - | - | I.17 | Brāhmaṇa | XXXIII.15 | Brāhmaṇa |
| XXVI.15 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.49 | Brāhmaṇa (abd) |
| XXVI.16 | Brāhmaṇa | - | - | I.42 | Brāhmaṇa | XXXIII.58a | Brāhmaṇa |
| XXVI.17 | Brāhmaṇa | - | - | I.28 | Brāhmaṇa | XXXIII.18 | Brāhmaṇa |
| XXVI.18 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.19 | Brāhmaṇa |
| XXVI.19 | Brāhmaṇa | III.5 | Brāhmaṇa | I.21 | Brāhmaṇa | XXXIII.30 | Brāhmaṇa |
| XXVI.20 | Brāhmaṇa | - | - | I.30 | Brāhmaṇa | XXXIII.27 | Brāhmaṇa |
| XXVI.21 | Brāhmaṇa | III.15 | Brāhmaṇa | I.49,(I.25) | Brāhmaṇa (abd & cd) | XXXIII.33 | Brāhmaṇa |
| XXVI.22 | Brāhmaṇa | III.11 | Brāhmaṇa | I.32 | Brāhmaṇa | XXXIII.20 | Brāhmaṇa |
| XXVI.23 | Brāhmaṇa | - | - | I.18 | Brāhmaṇa | XXXIII.36 | Brāhmaṇa |
| XXVI.24 | Brāhmaṇa | - | - | I.29 | Brāhmaṇa | - | Brāhmaṇa |
| XXVI.25 | Brāhmaṇa | - | - | I.27 | Brāhmaṇa (abd) | XXXIII.40 | Brāhmaṇa (abd) |

| | | | | | | | |
|---------|----------|--------|----------|-------------|-----------------------|--------------------------------------|---------------------|
| XXVI.26 | Brāhmaṇa | III.10 | Brāhmaṇa | I.22 | Brāhmaṇa | XXXIII.17 | Brāhmaṇa |
| XXVI.27 | Brāhmaṇa | - | - | I.19 | Brāhmaṇa | XXXIII.25 | Brāhmaṇa |
| XXVI.28 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.43 | Brāhmaṇa |
| XXVI.29 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.54 | Brāhmaṇa |
| XXVI.30 | Brāhmaṇa | - | - | I.46 | Brāhmaṇa | XXXIII.29a bd& XXXIII.22c d | Brāhmaṇa |
| XXVI.31 | Brāhmaṇa | - | - | I.36 | Brāhmaṇa (cd)* | XXXIII.31 | Brāhmaṇa |
| XXVI.32 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.41 | Brāhmaṇa |
| XXVI.33 | Brāhmaṇa | - | - | I.20 | Brāhmaṇa | XXXIII.35 | Brāhmaṇa (abd) |
| XXVI.34 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.42 | Brāhmaṇa (cd) |
| XXVI.35 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.45 | Brāhmaṇa |
| XXVI.36 | Brāhmaṇa | - | - | - | - | XXXIII.44 | Brāhmaṇa |
| XXVI.37 | Brāhmaṇa | - | - | I.44 | Brāhmaṇa (abd) | XXXIII.48 | Brāhmaṇa |
| XXVI.38 | Brāhmaṇa | - | - | I.43,(I.26) | Brāhmaṇa (abd &cd) | XXXIII.46 | Brāhmaṇa (abd) |
| XXVI.39 | Brāhmaṇa | - | - | I.34 | Brāhmaṇa (acd)* | XXXIII.29 A | Brāhmaṇa (acd) |
| XXVI.40 | Brāhmaṇa | - | - | I.41 | Brāhmaṇa (bcd)* | XXXIII.50 | Brāhmaṇa |
| XXVI.41 | Brāhmaṇa | - | - | I.5 | Brāhmaṇa (abcd) | XXXIII.47 | Brāhmaṇa (abcdf) |

ภาคผนวก ข: ตารางเปรียบเทียบคาถาที่เหมือนกันระหว่างอุทานวรรคสันสกฤต
และอุทานบาลี

| ที่ | Udānavarga | Udāna |
|-----|-------------------------|------------|
| 1. | Uv. I.26 (Anitya) | Ud.V.2 |
| 2. | Uv. III.3 (Trṣṇā) | Ud VII.4 |
| 3. | Uv. IV.7 (Apramāda) | Ud. IV.7 |
| 4. | Uv. V.3 (Priya) | Ud. III.8 |
| 5. | Uv. V.4 (Priya) | Ud. III.8 |
| 6. | Uv. V.10 (Priya) | Ud. II.7 |
| 7. | Uv. V.11 (Priya) | Ud. II.7 |
| 8. | Uv. V.12 (Priya) | Ud. II.8 |
| 9. | Uv. V.18 (Priya) | Ud. V.1 |
| 10. | Uv. VI.14 (Śīla) | Ud. V.5 |
| 11. | Uv. IX.4 (Karma) | Ud. V.4 |
| 12. | Uv. XIII.7 (Satkāra) | Ud. VI.2 |
| 13. | Uv. XV.2 (Smṛti) | Ud. V.10 |
| 14. | Uv. XV.3 (Smṛti) | Ud. III.5 |
| 15. | Uv. XV.4 (Smṛti) | Ud. VII.8 |
| 16. | Uv. XVI.12 (Prakirṇaka) | Ud. IV.9 |
| 17. | Uv. XVII.9 (Udaka) | Ud. VII.9 |
| 18. | Uv. XXVI.13 (Nirvāṇa) | Ud. VI.3 |
| 19. | Uv. XXVI.20 (Nirvāṇa) | Ud. VIII.4 |
| 20. | Uv. XXVI.26 (Nirvāṇa) | Ud. I.10 |
| 21. | Uv. XXVI.27 (Nirvāṇa) | Ud. I.10 |
| 22. | Uv. XXVI.30 (Nirvāṇa) | Ud. VI.1 |
| 23. | Uv. XXVII.6 (Paśya) | Ud. VII.10 |
| 24. | Uv. XXVII.28 (Paśya) | Ud. VII.1 |
| 25. | Uv. XXVII.30 (Paśya) | Ud. VII.5 |

| | | |
|-----|----------------------|--------------|
| 26. | Uv. XXVIII.2 (Pāpa) | Ud. VIII.5 |
| 27. | Uv. XXVIII.3 (Pāpa) | Ud. VIII.7 |
| 28. | Uv. XXVIII.4 (Pāpa) | Ud. V.6 |
| 29. | Uv. XXVIII.13 (Pāpa) | Ud. V.3 |
| 30. | Uv. XXVIII.17 (Pāpa) | Ud. V.8 |
| 31. | Uv. XXIX.1 (Yuga) | Ud. VI.10 |
| 32. | Uv. XXIX.2 (Yuga) | Ud. VI.10 |
| 33. | Uv. XXIX.5 (Yuga) | Ud. VI.9 |
| 34. | Uv. XXIX.6 (Yuga) | Ud. V.7 |
| 35. | Uv. XXIX.50 (Yuga) | Ud. VII.6 |
| 36. | Uv. XXIX.51 (Yuga) | Ud. VII.7 |
| 37. | Uv. XXIX.56 (Yuga) | Ud. VI.7f |
| 38. | Uv. XXX.3 (Sukha) | Ud. II.3 |
| 39. | Uv. XXX.4 (Sukha) | Ud. II.3 |
| 40. | Uv. XXX.18 (Sukha) | Ud. II.1 |
| 41. | Uv. XXX.19 (Sukha) | Ud. II.1 |
| 42. | Uv. XXX.31 (Sukha) | Ud. II.2 |
| 43. | Uv. XXX.35 (Sukha) | Ud. VIII.10 |
| 44. | Uv. XXX.36 (Sukha) | Ud. VIII. 10 |
| 45. | Uv. XXX.37 (Sukha) | Ud. VIII. 10 |
| 46. | Uv. XXX.39 (Sukha) | Ud. II.5 |
| 47. | Uv. XXX.40 (Sukha) | Ud. II.6 |
| 48. | Uv. XXX.42 (Sukha) | Ud. II.9 |
| 49. | Uv. XXX.51 (Sukha) | Ud. II.4 |
| 50. | Uv. XXXI.9 (Citta) | Ud. IV.3 |
| 51. | Uv. XXXI.41 (Citta) | Ud. IV.5 |
| 52. | Uv. XXXI.49 (Citta) | Ud. IV.4 |
| 53. | Uv. XXXI.50 (Citta) | Ud. IV.6 |
| 54. | Uv. XXXI.53 (Citta) | Ud. IV.2 |
| 55. | Uv. XXXI.54 (Citta) | Ud. IV.2 |

| | | |
|-----|--------------------------|-----------|
| 56. | Uv. XXXII.1 (Bhikṣu) | Ud. III.7 |
| 57. | Uv. XXXII.2 (Bhikṣu) | Ud. III.8 |
| 58. | Uv. XXXII.3 (Bhikṣu) | Ud. III.1 |
| 59. | Uv. XXXII.4 (Bhikṣu) | Ud. IV.8 |
| 60. | Uv. XXXII.5 (Bhikṣu) | Ud. III.9 |
| 61. | Uv. XXXII.40 (Bhikṣu) | Ud. IV.10 |
| 62. | Uv. XXXII.47 (Bhikṣu) | Ud. IV.9 |
| 63. | Uv. XXXII.54 (Bhikṣu) | Ud. III.3 |
| 64. | Uv. XXXIII.3 (Brāhmaṇa) | Ud. VI.5 |
| 65. | Uv. XXXIII.4 (Brāhmaṇa) | Ud. VI.4 |
| 66. | Uv. XXXIII.11 (Brāhmaṇa) | Ud. I.9 |
| 67. | Uv. XXXIII.14 (Brāhmaṇa) | Ud. III.6 |
| 68. | Uv. XXXIII.21 (Brāhmaṇa) | Ud. I.8 |
| 69. | Uv. XXXIII.68 (Brāhmaṇa) | Ud. I.7 |
| 70. | Uv. XXXIII.76 (Brāhmaṇa) | Ud. I.1 |
| 71. | Uv. XXXIII.77 (Brāhmaṇa) | Ud. I.1 |
| 72. | Uv. XXXIII.78 (Brāhmaṇa) | Ud. I.2 |
| 73. | Uv. XXXIII.79 (Brāhmaṇa) | Ud. I.1 |
| 74. | Uv. XXXIII.80 (Brāhmaṇa) | Ud. I.2 |
| 75. | Uv. XXXIII.81 (Brāhmaṇa) | Ud. I.3 |
| 76. | Uv. XXXIII.83 (Brāhmaṇa) | Ud. I.3 |

ภาคผนวก ก: ลักษณะภาษาในปิตนะธรรมบท

ในสมัยพุทธกาล การศึกษาและเผยแพร่คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังใช้ระบบมุขปาฐะ (Oral tradition) คือ การท่องจำทรงจำการสาธยายเพราะยังไม่มี การเขียนจารึกคำสอนเป็นลายลักษณ์ และพระพุทธรองค์ทรงใช้คำว่า “ธรรม” กับคำว่า “พรหมจรรย์” ในการเรียกคำสอนและการเผยแพร่คำสอนของพระองค์ จนกระทั่งถึงปลายพุทธกาล พระพุทธรองค์ทรงใช้คำว่า “ปาพจน์ และธรรมวินัย” แทนสิ่งที่ตรัสรู้และคำสั่งสอน ดังข้อความในมหาปริณีพพานสูตรว่า “อานนทบางทีพวกเธอฟังมีความคิดว่าปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ข้อนี้พวกเธอไม่ควรเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติไว้แล้วจักเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว”* (พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค, 2552: 181)

จะเห็นว่าในต้นพุทธกาลจนถึงปลายพุทธกาลนั้นการสืบทอดคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นระบบมุขปาฐะ (Oral tradition) คือการถ่ายทอดด้วยการท่องจำทรงจำด้วยการสวดการสาธยายจากจากอาจารย์สู่ศิษย์จากรุ่นสู่รุ่น ภายหลังจากเมื่อมีการจำแนกรวบรวมคำสอนเป็นนิกายในช่วงประมาณ 100 ปีหลังพุทธปรินิพพาน (Kalupahana, 1976: 94) กลุ่มพระสาวกรุ่นหลังจึงแบ่งหน้าที่ทรงจำกันเป็นนิกายและจะมีชื่อเรียกตามนิกาย* นั้นๆ

หลังพุทธกาลการทำงานสานต่อหน้าที่ในการเผยแพร่พระธรรมวินัยของเหล่าพระสาวกสืบต่อมาผ่านกระบวนการทำสังคายนาหลายครั้งได้กำหนดถ้อยคำที่ได้ร้อยเรียงขึ้นมาเพื่อใช้สื่อให้เห็นและให้เข้าใจถึงสิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และทรงสั่งสอนสืบมาผสมผสานไปกับคำที่ใช้กันมาแต่เดิมพร้อมทั้งแสดงถึงเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นทั้งที่เกี่ยวกับกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การสังคายนาพระธรรมวินัยที่ประเทศลังกา พระธรรมวินัยได้รับการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรบนใบลานโดยใช้อักษรสิหล ในปี พ.ศ. 433 หรือบางแห่งกล่าวว่า พ.ศ. 450 และบางแห่งระบุว่า พ.ศ. 452 พระธรรมวินัยจึงอยู่ในรูปแบบของ “คัมภีร์” ในการทำสังคายนาในการจารึกพระธรรมวินัยนี้มีหลักฐานทางคัมภีร์ไม่ตรงกัน กล่าวคือ คัมภีร์มหาวงศ์ระบุว่ามีการสังคายนาจารึกพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ในสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณี แต่ไม่ได้ระบุปี พ.ศ. ในขณะที่คัมภีร์วังสมาลีและคัมภีร์มหาวังสมาลีนี้วิลาสินีมีข้อความบ่งชี้ว่าใน พ.ศ. 450 แม้หลักฐานในที่ต่างๆ จะบ่งชี้ถึงปีที่จารึก

* ลีญา โข ปนานนุท ตุมหาก์ เอวมุส อติตตตุกั ปาวจัน นคติ โน สตุตาดิน โข ปนเต อานนุท เอวั ทฐุฑุฑุ โย โว อานนุท มยา รมุโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต โส โว มมจจน สตุตา

* นิกายในความหมายนี้คือกลุ่มหรือหมวดของพระธรรมวินัยไม่ใช่ในนิกายในความหมายว่ากลุ่มสาวกที่แยกเป็นคณะหนึ่งในพระพุทธศาสนา

คลาดเคลื่อนกันไปบ้าง แต่ก็พอสรุปได้ว่า มีการทำสังคายนาเพื่อจารึกพระธรรมวินัยในสมัยของพระวิภูฏคามณิอย่างแน่นอน

ปัจจุบันการศึกษาพระพุทธศาสนาโดยอาศัยฐานข้อมูลดั้งเดิม คือ “คัมภีร์พระไตรปิฎก” ในคัมภีร์ยังมีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ด้วย ฉะนั้น การศึกษาภูมิศาสตร์ที่มีการค้นพบคัมภีร์ อาจจะเป็นหลักฐานที่จะนำไปสู่คัมภีร์ดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนาที่อาจจะเป็นไปได้ และจากปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนามีสาเหตุของการแตกเป็นนิกายต่างๆ เพราะเนื่องมาจากการตีความพระธรรมวินัยแตกต่างกันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันในที่สุด ทั้งนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาถูกนำไปเผยแผ่ไปยังประชาชนต่างๆ ในเวลาและสถานที่ต่างกันยิ่งได้รับการตีความให้เข้ากับบริบทของสังคมนั้นๆ หรือเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนในที่นั้นมากที่สุด เหล่านี้เป็นมูลเหตุที่ทำให้นำไปสู่การจารึกอักษรและการใช้ภาษาที่แตกต่างกัน

ศึกษาลักษณะเฉพาะของภาษาในคัมภีร์

ภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทมีความคล้ายคลึงและใกล้เคียงกับภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาคัมภีร์ธรรมบทบาลี, ภาษาปรากฤตซึ่งเป็นภาษาคานธารีธรรมบท และภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาคัมภีร์อุทานวรรค ไม่มากนักน้อย การศึกษาลักษณะเฉพาะของคัมภีร์ปิตนะธรรมบท อาจจะทำให้ทราบถึงแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภาษาในคัมภีร์อีก 3 ส่วน ฉะนั้น ผู้วิจัยสนใจศึกษาลักษณะเฉพาะของภาษาโดยมีคัมภีร์ปิตนะธรรมบทเป็นบรรทัดฐาน เนื่องจากปิตนะธรรมบทเป็นคัมภีร์เดียวที่มีการตั้งชื่อคัมภีร์จากสถานที่นำคัมภีร์ไปเก็บไว้คือในเมืองปิตนะ แต่ลักษณะภาษานั้นยังมีการสันนิษฐานจากหลักฐานข้อมูลต่างๆ ดังนี้

Mizuno (1982: 43-45) ศึกษาลักษณะเฉพาะทางภาษาในคัมภีร์ธรรมบทบาลี ปิตนะธรรมบท คานธารีธรรมบท และอุทานวรรค สรุปความเกี่ยวเนื่องของภาษาได้ดังนี้

1. ลักษณะเฉพาะของภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบท (PDhp) ที่มีลักษณะคล้ายกับคัมภีร์ธรรมบทบาลี (Dhp) ที่พบคือ

1.1 กรณีของ นาม पुल्लिङ्गं पुष्पमाविकत्ति

โดยทั่วไปในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทไม่ใช่หรือจะไม่ลงท้ายด้วย -ah (-as) เหมือนกับคำนาม पुल्लिङ्गं पुष्पमाविकत्ติ ในภาษาสันสกฤต แต่จะใช้ หรือลงท้ายด้วย -o เหมือนคำนาม पुल्लिङ्गं पुष्पमाविकत्ติ ในภาษาบาลี เช่น uttimaporuṣo (PDhp XVIII.7) ตรงกับคานธารีธรรมบทบาลีในคานธารี Dhp VII.8 ว่า uttamaporiso เป็นต้น

ในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทยังมีการใช้ คำนาม पुल्लिङ्गं प्रुमाविक्तदि ที่มีลักษณะการลงท้ายด้วย -e ซึ่งเป็นลักษณะการใช้คำนาม पुल्लिङ्गं प्रुमाविक्तदि ของภาษามคธหรือภาษาอรรธมาคธี ที่เจอ เช่น abramutte (PDhp II.20) เป็นตัวอย่างที่มีให้เห็นบ้างแต่ก็มีที่พบน้อยมาก

ในคัมภีร์คานธารีธรรมบท (GDhp) โดยทั่วไป คำนาม पुल्लिङ्गं प्रुमाविक्तदि จะลงท้ายด้วย -u แทน -a, -o เช่น vadu (GDhp XIII.17) แต่ในคัมภีร์ปิตนะธรรมบท แทบจะไม่ค่อยเห็นการใช้ คำนาม पुल्लिङ्गं प्रुमाविक्तदि ในลักษณะเดียวกับคัมภีร์คานธารีธรรมบท

1.2 กรณีของคำนาม पुल्लिङ्गं พหุวจนะ ตติยวิภคติ

ในภาษาสันสกฤต หรือภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit) จะใช้ -aiḥ (-ais), -ebhiḥ (-ebhis) แต่จะไม่เจอภาษาของคัมภีร์ปิตนะธรรมบท เพราะในคัมภีร์นี้จะใช้คำลงท้ายด้วย -hi ซึ่งคล้ายกันกับในคัมภีร์ธรรมบทบาลี เช่น priyehi (PDhp V.9)

2. ลักษณะเฉพาะของภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทที่มีลักษณะคล้ายกับภาษาอรรธมาคธีที่พบคือ กริยาที่เป็นอนาคตกาล เช่น ภวิสสันตวิภคติ จะใช้การลงท้ายคำด้วย -hiti แทนที่จะเป็น -ssati เหมือนในคัมภีร์ธรรมบทบาลี เช่น paridhehiti (PDhp VI.11), paridahessati (Dhp I.9) ส่วนการใช้กริยาในระหว่าง (Gerund: tvā ปัจจัย) ในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทจะใช้ tã, ttã, ttãna เหมือนในภาษาอรรธมาคธีแทนการใช้ -vã, -tvã เหมือนในคัมภีร์ธรรมบทบาลี เช่น nyãttã (PDhp II.2), chettãna (PDhp VIII.4) เป็นต้น

3. ลักษณะเฉพาะของภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทที่มีลักษณะคล้ายกับภาษาสันสกฤตหรือภาษาบาลี

ในภาษาปรากฤตจะมีการลดรูปของคำ เช่น คำว่า dharma, dhamma จะมีรูปเป็น dhama หรือคำว่า artha, attha จะมีรูปเป็น atha, aṭha ซึ่งการเปลี่ยนแปลงคำในลักษณะนี้จะไม่พบเห็นในคัมภีร์ปิตนะธรรมบท และในภาษาต่างๆ เช่น ภาษาบาลี, สันสกฤต, สันสกฤตพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit) ก็ไม่มีการลดรูปหรือมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะอย่างภาษาปรากฤต

Mizuno ให้ความเห็นว่า ลักษณะเฉพาะของภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบท ถ้านำมาเปรียบเทียบกับภาษาปรากฤต และศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกแล้วจะคล้ายกับในกรณีของศิลาจารึก (Inscription) จะมีความคล้ายคลึงกับศิลาจารึกที่ Shãhbãzgarhĩ, Mãnsehrã, Girnãr มากกว่า ส่วนภาษาปรากฤตจะคล้ายหรือใกล้เคียงกับภาษาอรรธมาคธี (Ardha-Mãgadhĩ), ภาษามหาราชฐฎี (Mãhãrãṣṭrĩ), และภาษาชินมหาราชฐฎี (Jaina-Mãhãrãṣṭrĩ) โดยจะมีความใกล้เคียงกับภาษาอรรธมาคธีมากเป็นพิเศษ เมื่อรวมกับความใกล้เคียงกันกับภาษาบาลี (ที่ Mizuno คิดว่าเกิดขึ้นทางตะวันตกของอินเดีย) แต่ก็มีการใช้ลักษณะบางอย่างของภาษาสันสกฤต (ที่ Mizuno คิดว่าเกิดขึ้น

ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย) หากมองในแง่ของภูมิศาสตร์แล้ว ทำให้คิดว่า ภาษานี้ คือ ภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบท น่าจะอยู่ที่เมืองมธรา ที่ใช้ภาษาอรรธมาคธี และในเมืองมธรานี้ ก็ มีการใช้ภาษาเศรเสนี, ศุรเสน-อปกรัมสะ และสันนิษฐานว่า ภาษาในคัมภีร์ปิตนะธรรมบทน่าจะ เก่ากว่าสองภาษานี้ ซึ่ง Mizuno สันนิษฐานว่า ในคัมภีร์นี้น่าจะใช้ภาษาอปกรัมสะ(Apabhrāṃśa) ที่เป็นภาษาของนิกายสัมมิติยะมากกว่า

และสันนิษฐานต่อว่า หากคัมภีร์ปิตนะธรรมบทอยู่ที่เมืองมธรา ในขณะที่ภาษาที่อยู่ใน คัมภีร์ปิตนะธรรมบทก็ไม่เคยเจอในภาษาสันสกฤตที่ใช้ในพระพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit) ฉะนั้น คัมภีร์ปิตนะธรรมบทควรจะเป็นของนิกายใด ถ้าในกรณีที่นิกาย (มูล)สรราวาสติวาทีน, มหาสังฆิกะ (โลโกตตราวาทีน) ใช้ภาษาสันสกฤตที่ใช้ในพระพุทธศาสนา เป็นภาษาจารึกคัมภีร์ นิกายเถรวาทิน ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาจารึกคัมภีร์ นิกายธรรมคุปตะใช้ภาษาคานธารี ส่วน มหาสังฆิกะที่อยู่ทางใต้ของอินเดีย ใช้ภาษาปราคฤต มหาราษฎริ และนิกายสัมมิติยะ ใช้ภาษา อปกรัมสะ จากการศึกษาความน่าจะเป็นใกล้เคียงในที่นี้คัมภีร์ปิตนะธรรมบทที่ใช้ใช้ภาษาอปกรัมสะ ซึ่งมีทั้งเศรเสนี, ศุรเสน-อปกรัมสะ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในเมืองมธรา คัมภีร์นี้มีความเป็นไปได้ที่ ควรจะเป็นของนิกายสัมมิติยะ และจากข้อมูลการบันทึกการเดินทางของหยวนฉาง (พระถังซัมจั๋ง: ค.ศ. 602-664)* และอึ้งจิง (ค.ศ. 635-713)* ได้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับในสมัยนั้นว่ามีนิกายที่รุ่งเรือง ที่สุด 4 นิกาย คือ นิกายเถรวาท นิกาย (มูล)สรราวาสติวาทีน นิกายมหาสังฆิกะ และนิกายสัมมิติ ยะ โดยมีเขตพื้นที่ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง คือ การเจริญรุ่งเรืองของสี่นิกายมีในตะวันออก ของอินเดีย ในแคว้นมคธ ส่วนที่เจริญต่อไปอีกคือนิกายสัมมิติยะมีความรุ่งเรืองทางตะวันตกของ อินเดีย ในส่วนนิกายเถรวาทนั้น ได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ที่ทางใต้ของอินเดีย สมณะอึ้งจิงศึกษาไว้ว่า กิ่ง ของนิกายสัมมิติยะประกอบด้วย ตามรศฎิยะ (tāmraśaṭīya), คุปตะกะ (guptaka), กุรุคุลลกะ (kurukullaka), พาหุศรุติยะ (bāhuśrutīya), วาตสีปุตรียา (vātsīputrīyā) ในส่วนของสมณะหยวน ฉาง (พระถังซัมจั๋ง) ได้กล่าวถึง นิกายสัมมิติยะมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดโดยสังเกตจากจำนวน พระภิกษุสงฆ์และจำนวนอาราม (Hirakawa, 2008)

ความคิดของ Mizuno กับ Roth ในเรื่องลักษณะภาษาไม่ต่างกันมาก แต่ที่แตกต่างกันคือ Roth (1986: 289-350) คิดว่า คัมภีร์ปิตนะธรรมบทเป็นของนิกายมหาสังฆิกะ โลโกตตราวาทีน โดยมีประเด็นศึกษาจากศิลาจารึก (Inscription) ที่เมืองมธรา มีเนื้อหาโดยส่วนใหญ่กล่าวถึงนิกาย มหาสังฆิกะ ในขณะที่ศิลาจารึกกล่าวถึงนิกายอื่นๆ มี สดวีรวาท (เถรวาท) น้อยมาก คือ มีการ กล่าวถึงครั้งเดียว ฉะนั้น หากมีการกล่าวถึงนิกายมหาสังฆิกะ ก็จะรวมโลโกตตราวาทีนเข้าไปด้วย

* Hirakawa: p.164 และ p.166

ในเมืองมธูรามีการใช้ภาษาเศรเสนี มีการศึกษาเปรียบเทียบภาษาเศรเสนีที่มีทั้งเก่าและใหม่ พบว่า ภาษานี้มีความเก่ามาก เป็นภาษาที่ใช้ในเมืองมธูราซึ่งมีมาแต่เดิม นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบภาษาอื่นๆ ที่ใช้ในเมืองมธูรา โดยศึกษาจากคำที่นำมาเปรียบเทียบกัน พบว่าจะคล้ายกับทางภาษาเศรเสนีมากกว่าภาษาอื่นๆ ในเมืองมธูราด้วยกัน และยังมีการพบว่า ทางใต้ของอินเดียก็มีการใช้ภาษาเศรเสนีในท้องถิ่นนี้ด้วย

Roth (1986:292-293) ได้ศึกษาและคิดเรื่องลักษณะเฉพาะของภาษานี้ และยังศึกษาเพิ่มเติมอีกว่า ได้มีสำนักพิมพ์ ชื่อว่า K.P. Jayaswal Research Institute อยู่ในเมืองปัตนะ ได้จัดพิมพ์

1. อภิสมาจาริกธรรม (Abhisamācārikā Dharmā)
2. ภิกษุปราติโมกษสูตร (Bhikṣu-Prātimokṣa-Sūtra)
3. ภิกษุณีวินัย: ภิกษุณีปราติโมกษวิภังค์, ภิกษุณีปรกัรณกะ และการสรูปภิกษุณีปรกัรณกะ โดยใช้คำหลัก ที่เรียกว่า อุททาน (Bhikṣuṇī-Vinaya: Bhikṣuṇī-Prātimokṣa-Vibhaṅga, Bhikṣuṇī-Prakīrṇaka)

จากการที่มีการค้นพบและถ่ายรูปเก็บไว้ในปี ค.ศ. 1938 ในประเทศทิเบต ผู้ค้นพบคือ Rāhula Sāṅkṛtyāyana และได้นำรูปที่ถ่ายแล้วนั้นมาไว้ที่ Bihar Research Society ซึ่งอยู่ในเมืองปัตนะ ด้วยเหตุนี้จึงให้ชื่อคัมภีร์ตามแหล่งที่ได้มีการวิจัย ในต้นฉบับ (manuscript) ในข้อ 1 และ 2 พบว่ามีธรรมบทรวมไว้ด้วย ดูเหมือนว่าจะเป็นคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะ โลโกตตราวาทิน

กล่าวโดยสรุป Mizuno สันนิษฐานว่า คัมภีร์ปัตนะธรรมบทน่าจะเป็นของนิกายสัมมัตติยะ ส่วน Roth สันนิษฐานจากหลักฐานที่ค้นพบว่า คัมภีร์ปัตนะธรรมบทน่าจะเป็นของนิกายมหาสังฆิกะ โลโกตตราวาทิน การสันนิษฐานของนักวิชาการศาสนาทั้งสองท่านนี้ น่าจะอาศัยการศึกษาลักษณะภาษาในคัมภีร์ต้นฉบับที่ค้นพบนั่นเอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวละอองดาว นนทะสร เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ 28 เดือนกันยายน พุทธศักราช 2511 เป็นชาวอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช เมื่อปีพุทธศักราช 2536 สำเร็จการศึกษาทางธรรมในระดับธรรมศึกษาเอก เมื่อปีพุทธศักราช 2544 และระดับบาลีศึกษา 9 ประโยค (บ.ศ. 9) เมื่อปีพุทธศักราช 2550

ในระหว่างการศึกษา ในระดับมัธยมศึกษา ให้ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งประธานกีฬา ในระดับปริญญาตรี ได้ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งประธานเอกวิชาบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ ประธานฝ่ายกิจกรรม รองประธานฝ่ายวิชาการ และประธานสภานิสิต สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

ปัจจุบันทำงานในตำแหน่งเจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป มูลนิธิธรรมกาย และอาจารย์ถวญความรู้ภาษาบาลีระดับประโยค 1-2, ป.ศ. 4, ป.ศ. 5 ประจำสถาบันธรรมชัย วัดพระธรรมกาย

เข้าศึกษาต่อในระดับบัณฑิตศึกษา สาขาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีพุทธศักราช 2550 ได้รับทุนการศึกษาจากมูลนิธิธรรมกาย ในอุปถัมภ์ของพระราชภาวนาวิสุทธิ เจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย

งานวิชาการที่ตีพิมพ์เผยแพร่แก่เพื่อเป็นธรรมทาน แต่สำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั่วประเทศ มี 2 เล่ม คือ บาลีไวยากรณ์ระดับความเข้าใจ และหลักการแปลไทยเป็นมคธ ระดับประโยค ป.ศ. 4-6

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย